

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Kristin Alm

Åklagaren – rättvisans opartiske tjänare?

Examensarbete
20 poäng

Handledare: Professor Gunnar Bergholtz

Ämnesområde: Processrätt

Vårterminen 2000

Innehåll

FÖRKORTNINGAR	3
1 INLEDNING.....	4
2 BAKGRUND	6
2.1 ÅTALSRÄTTEN I HISTORIEN	6
2.2 ÅKLAGARORGANISATIONEN I SVERIGE	8
3 GRUNDDRAGEN I DEN SVENSKA BROTTMÅLSPROCESSEN	10
3.1 DEN ACKUSATORISKA PROCESSEN	10
3.2 RÄTTEGÅNGSBALKENS HÖRNPELARE.....	11
4 DEN NUTIDA ÅKLAGARROLLEN	13
4.1 KRAVET PÅ OBJEKTIVITET.....	13
4.2 KRAVET PÅ OPARTISKHET	14
4.3 NÅGRA ETISKA UTGÅNGSPUNKTER	16
4.4 ÅKLAGARENS SJÄLVSTÄNDIGHET OCH OBEROENDE.....	17
4.4.1 Extern självständighet och oberoende.....	18
4.4.2 Intern självständighet och oberoende.....	19
4.4.3 Överprövning.....	20
4.5 ÅKLAGARENS ARBETSUPPGIFTER	21
5 FÖRUNDERSÖKNING	24
5.1 RÄTTSLIG RAM FÖR FÖRUNDERSÖKNINGEN.....	24
5.1.1 Inledande och bedrivande av förundersökning.....	24
5.1.2 Avslutande av förundersökning	25
5.1.3 Förundersökningsbegränsning	26
5.2 LEDNING AV FÖRUNDERSÖKNINGEN	28
5.2.1 Polis eller åklagare som förundersökningsledare?	28
5.2.2 Förundersökningsledarens uppgifter.....	31
5.3 OBJEKTIVITET UNDER FÖRUNDERSÖKNINGEN	32
5.3.1 Objektivitet i rollen som förundersökningsledare.....	33
5.3.2 Särskilt om förhållandet till den misstänkte.....	36
5.3.3 Särskilt om förhållandet till målsäganden.....	38
6 BESLUT I ÅTALSFRÅGAN	40
6.1 ÅTALSRÄTT OCH ÅTALSPLIKT	40
6.2 TILLRÄCKLIGA SKÅL FÖR ÅTAL.....	41
6.3 SÅRSKILD ÅTALSPRÖVNING	42
6.4 ÅTALSUNDERLÅTELSE	43
6.4.1 Åtalsunderlåtelse enligt rättegångsbalken.....	44
6.4.2 Åtalsunderlåtelse enligt LUL.....	47
6.5 OBJEKTIVITET I ÅTALSBESELTET	48
7 STRAFFÖRELÄGGANDE.....	51
7.1 RÄTTSLIG RAM	51
7.2 STRAFFÖRELÄGGANDE OCH KRAVET PÅ OBJEKTIVITET	53

8 PART I RÄTTEGÅNGEN	55
8.1 BAKGRUND	55
8.1.1 Parter och deras talerätt	55
8.1.2 Rättslig ram för huvudförhandlingen	56
8.1.3 Enskilt anspråk och kumulation av detta med åtalet	58
8.1.4 Åklagarens skyldighet att föra talan om enskilt anspråk.....	59
8.2 OBJEKTIVITET UNDER HUVUDFÖRHANDLING	61
8.2.1 Huvudförhandlingen i allmänhet.....	61
8.2.2 Särskilt om förhållandet till den tilltalade.....	64
8.2.3 Särskilt om förhållandet till målsäganden.....	65
9 FULLFÖLJD AV TALAN	68
9.1 RÄTTEN ATT ÖVERKLAGA	68
9.2 OMFATTNINGEN AV HOVRÄTTENS PRÖVNING	69
9.3 OBJEKTIVITET I ÖVERKLAGANDET	70
10 SAMMANFATTANDE SYNPUNKTER.....	72
10.1 SAMMANFATTNING	72
10.2 SLUTSATSER.....	73
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING.....	77
KÄLLOR	77
<i>Offentligt tryck</i>	77
<i>Justitieombudsmannen</i>	77
<i>Övriga källor</i>	78
LITTERATUR.....	78
TIDSKRIFTSARTIKLAR	79

Förkortningar

EurK	Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna
FuK	Förundersökningskungörelse (1947:948)
ICCPR	The International Covenant on Civil and Political Rights (1966)
JK	Justitiekanslern
JO	Justitieombudsmannen
LUL	Lag (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare
LVM	Lag (1988:870) om vård av missbrukare i vissa fall
LVU	Lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga
NJA II	Nytt Juridiskt Arkiv
NJM	Nordiska Juristmötet
Prop.	Proposition
RB	Rättegångsbalken
RF	Regeringsformen
RÅ	Riksåklagaren
RÅC	Riksåklagarens cirkulär
SOU	Statens offentliga utredningar
SvJt	Svensk Juristtidning
ÅF	Åklagarförordning (1996:205)

1 Inledning

Åklagarens arbetsuppgifter spänner över ett brett område och förväntningarna på hans arbete är höga. Vanligen förväntar sig den misstänkte att åklagaren strävar efter att till varje pris "sätta dit honom" och att åklagarens funktion i första hand är att få till stånd en fällande dom. På grund av detta förväntar han sig vanligtvis inte några som helst sympatier från åklagaren. Målsäganden förväntar sig även han att åklagaren skall agera utifrån utgångspunkten att den misstänkte är skyldig och att målsättningen är att straffansvar skall utdömas. I samma utsträckning som den misstänkte inte förväntar sig att åklagaren skall ta till vara hans intressen förväntar sig målsäganden ofta att åklagaren skall ta till vara hans. En vanlig uppfattning hos målsäganden är att åklagaren skall agera som något av ett ombud för honom. Åklagarens arbete är vidare föremål för allmänhetens förväntningar. Massmedias bevakning bidrar i hög grad till utvecklingen av den allmänna opinionen, som ofta även den kräver att åklagaren skall utverka en fällande dom.

Redan titeln på uppsatsen antyder att dessa förväntningar på åklagarrollen är delvis obefogade. Detta sammanhänger med att bilden ovan endast utgör den ena delen av de krav som uppställs på åklagarens verksamhet i en rättsstat. För de allra flesta framstår det som en självklarhet att en person skall ställas till ansvar för de brott som han eller hon begått. Det framstår vidare som lika självklart för var och en att denna brottsbeivrande verksamhet präglas av rättssäkerhet och respekt för den enskildes integritet.

Problemet med de ovan skisserade förväntningarna är att de ofta utgår från endast det ena av dessa perspektiv vilket leder till en bristande helhetsbild, vilket i sin tur leder till obefogade förväntningar. Åklagarens dilemma är att han ålagts uppgiften att tillgodose båda dessa delvis motstående intressen. Det är åklagaren som i praktiken omsätter det straffanspråk som staten, i förlängningen representant för folket, har. Samtidigt måste åklagaren beakta den enskildes rätts säkerhet och respektera dennes rättigheter, även detta ett krav från staten och allmänheten. Åklagarens arbete består således i att tillgodose två motstående intressen vilket medför att han i sitt dagliga arbete ställs inför svåra intresseavvägningar.

För att möjliggöra och garantera att åklagaren fullgör denna avvägning, på ett sätt som är förenligt med samhällets krav, har han en skyldighet att i sitt arbete iakttä objektivitet. I inskränkt betydelse innebär detta att åklagaren skall tillvarata även sådana omständigheter som talar till den misstänktes förmån men det kan även ges en vidare innebörd, nämligen att åklagaren har att utreda vad som objektivt sett har hänt. Objektivitetskravet präglar således hela åklagarens verksamhet. I arbetet behandlas kravet i sin vida bemärkelse. Syftet med uppsatsen är att närmare beskriva och bestämma objektivitetskravets omfattning och betydelse.

Arbetets tre inledande avsnitt tar sin utgångspunkt i ett vidare, samhälleligt perspektiv. För att skapa en helhetsbild och sätta in åklagarens arbete i sitt

historiska och organisatoriska sammanhang ges inledningsvis en relativt översiktlig bild av åtalsrättens historia och den svenska åklagarorganisationen. I det därpå följande avsnittet ges en introduktion till det svenska rättegångsförfarandet. Det fjärde avsnittet behandlar den nutida åklagarrollen och placerar och identifierar denna med utgångspunkt i konstitutionella förutsättningar och etiska normer. Åklagarens arbetsuppgifter introduceras vidare i detta avsnitt.

Den fortsatta framställningen utgår från ett kronologiskt perspektiv vilket innebär att de olika arbetsuppgifterna i princip behandlas i den ordning åklagaren utför dem. De enskilda avsnitten i denna del innefattar i princip två moment. Den inledande delen består av en deskriptiv framställning för att ge läsaren en bild av vad det aktuella området närmare innebär, vilken funktion det fyller samt vilken åklagarens uppgift är.

Den andra delen i respektive avsnitt behandlar objektivitetskravet i första hand sett utifrån åklagarens perspektiv. Åklagarens förhållningssätt gentemot den misstänkte, tilltalade och målsäganden utgör en viktig del, varför arbetet till en inte ringa del behandlar kravet i förhållande till dem. Tyngdpunkten ligger således i denna del på objektivitetskravets innebörd och betydelse för individen, i hans eller hennes roll som delaktig i och berörd av brottsutredningen och rättegångsförfarandet.

Till grund för arbetet ligger dels material i form av lagförarbeten, lagtext och litteratur, dels de uttalanden och avgöranden som gjorts i de övervakande organens verksamhet. Framställningens deskriptiva delar bygger till övervägande del på den förstnämnda kategorin medan de avsnitt som behandlar kravet på objektivitet primärt bygger på den andra. Delvis är detta en följd av att kravet på objektivitet, med undantag för Heumans "*Åklagarens uppgifter i kriminalprocessen*" och Gunnel Lindbergs "*Om åklagareetik*", behandlas relativt kategoriskt och översiktligt i litteraturen. Delar av den litteratur som ligger till grund för arbetet är av äldre datum. Detta torde dock vara av mindre betydelse då de grunder och principer som gällde då ligger fast även idag. För att fullgöra syftet, att beskriva och bestämma kravets närmare innebörd och betydelse, har dock detta material kompletterats med uttalanden från JO och JK.

2 Bakgrund

2.1 Åtalsrätten i historien

I äldre tid ansågs åtalsrätten vara en privat angelägenhet. Ett brott sågs som en kränkning av den enskildes rätt som ledde till ett privaträttsligt anspråk. Centralmakten var vid denna tid mycket svag och tyngdpunkten i rättsskipningen låg hos de lokala tingen. Tinget bestod av lokalbefolkning och rättsskipningen byggde på tingsmenighetens medverkan. Samhällets grundläggande enhet var ätten, familjen, och straffet hade karaktär av en hämnd för den som blivit utsatt för brott. Huruvida talan skulle väckas eller inte var beroende av den kränktes vilja då det var han som hade talerätt i målet och beslutade huruvida talan skulle väckas. Domstolen kunde inte på eget initiativ ta upp frågan till bedömning. Redan i detta tidiga primitiva samhälle tillämpas alltså en ackusatorisk princip som gör processen beroende av parternas handlingar.¹

Centralmakten, det offentliga, hade vid denna tid inte särskilt stort intresse av rättsskipningen. Detta beror delvis på att Sverige var sammansatt av mycket starka regioner. Man kan trots detta redan tidigt se spår av offentlig straffrätt. Kungen började redan under 1100-talet att utse särskilda domare, lagmän, att verka i tingen för att tillgodose statens intressen i de brott som ansågs riktade mot kungen och staten. Tanken att det var ett offentlighetsrättsligt intresse att beivra brott var dock ännu inte den förhärskande. Statens intresse hade främst ekonomisk bakgrund. Till en början fick häradet och senare konungen del i de böter som utdömdes. Man försökte främja det offentliga intresset genom att göra det till en juridisk förpliktelse för målsäganden att åtala brott. Redan tidigt förbjöds målsäganden, genom stadganden i lag, att i hemlighet ingå förlikning.²

Ur statens ekonomiska intresse av att brott åtalas utvecklades den offentliga åklagarmyndigheten. Efter medeltiden blev den offentlige åklagarens plikt att föra talan allt vanligare och det ekonomiska intresset trängs undan av samhällets intresse av att skydda den allmänna rättsordningen. Åtalsrätten utgår i Sverige länge från huvudregeln att det enskilda åtalet, det vill säga målsägandens rätt att föra talan, är primär medan åklagarens rätt endast är subsidiär, för det fall målsäganden inte utnyttjar sin åtalsrätt. Ännu i 1734 års lag är det enskilda åtalet huvudregel.³ Genom tillkomsten av 1864 års strafflag blir åklagarens åtalsrätt primär. Den allmänne åklagaren var skyldig att åtala alla brott som hörde under allmänt åtal, även de som angavs för åtal av målsäganden. Bestämmelserna i 1864 års strafflag innebar således en tjänsteplikt för åklagaren att under erforderliga processuella förutsättningar väcka åtal och eventuella lämplighetsskäl kunde inte föranleda avsteg från denna princip.⁴

¹ Hedenskog, *Om offentlig åtalsrätt*, s. 7.

² Hedenskog, *Om offentlig åtalsrätt*, s. 51ff.

³ Hedenskog, *Om offentlig åtalsrätt*, s. 59f.

⁴ Elwing, *Tillräckliga skäl*, s. 34f.

Det tilltagande offentliga intresset i rättsskipningen utvecklas i Europa, under påverkan av kanonisk rätt, till en inkvisitorisk process. Den inkvisitoriska processen tillåter att domstolen ex officio tar upp frågan om ansvar för brott och åklagaren, om en sådan överhuvudtaget finns, spelar en mycket undanskymd och passiv roll. Den misstänkte behandlades inte som en part i rättegången utan mer som ett undersökningsobjekt. Domaren blev överlastad med arbetsuppgifter då det på honom ankom såväl att leda utredningsarbetet som att bedöma den bevisning han själv fört in i målet. Att bevisningen visade sig vara otillräcklig innebar att domaren misslyckats i sin efterforskande verksamhet. På grund av dessa förhållanden uppkom det en risk att domaren inte med samma intresse efterforskade de bevis som talade för den misstänktes oskuld samt att han överskattade bevisningen för dennes skuld.⁵

Den svenska processen har aldrig varit inkvisitorisk i den mening att domstolen utan åtal tagit upp frågan om ansvar för brott. Den tidigare svenska straffprocessen brukar betecknas som inkvisitorisk i ackusatoriska former. Åklagaren och den tilltalade var formellt sett jämställda parter med det var rättsens ordförande som förhörde den misstänkte, inkallade vittnen och förelade åklagaren att på angivna punkter komplettera utredningen.⁶

Först under 1900-talet och då genom den nya rättegångsbalken modifierades den svenska straffprocessen mera påtagligt i ackusatorisk riktning. Den fria bevisprövningen och de viktiga förfarandepinciperna legaliserades. Åklagare och advokater lyftes upp som fullvärdiga professionella aktörer i rätten.⁷ Rötterna till denna förändring återfinns redan i 1800-talets sena rättskultur. Det tyska inflytandet i Sverige var stort och de tyska processlagarna tjänade som förebild för bland annat Sverige. Dessa tyska lagar byggde på en ackusatorisk princip och förutsatte juridiskt skolade advokater och åklagare. De utgick vidare från de franska principerna om muntlighet, offentlighet och koncentration.⁸

Genom att organisera även handläggningen av brottmål som en tvåpartsprocess ville man övervinna de olägenheter som uppkom på grund av domstolens efterforskande verksamhet. Reformen innebar en stärkt åklagarroll och den efterforskande verksamheten kom i stället att åvila parterna, i främsta rummet åklagaren och polisen. På detta sätt skapades en bättre garanti för en god utredning av målet.⁹ Åklagaren fick genom nya rättegångsbalken en till stora delar ny, självständig och betydelsefull roll. Någon reform av åklagarväsendet som motsvarade dessa förändringar genomfördes dock inte omedelbart. Kompetensbristen hos åklagarkåren medförde att många domare fortsatte att driva processen på samma sätt som de alltid gjort. Gradvis genomfördes dock även förändringar avseende åklagarväsendet. Kompetensen hos åklagarkåren förbättrades gradvis genom

⁵ Ekelöf, *Rättegång I*, s. 59 och Hedenskog, *Om offentlig åtalsrätt*, s. 11.

⁶ Olivecrona, *Rättegången i brottmål enligt RB*, s. 13.

⁷ Modéer, *Den stora reformen*, SvJt 1999 s. 417.

⁸ Modéer, *Den stora reformen*, SvJt 1999 s. 403.

⁹ Ekelöf, *Rättegång I*, s. 59.

utbildning och RÅ:s cirkulär. Det dröjde dock ända till 1965, då förstatligandereformen genomfördes, innan åklagarväsendet var helt anpassat till rättegångsbalkens regler. Först då infördes kravet på juristexamen och tingsmeritering även för åklagare.¹⁰

2.2 Åklagarorganisationen i Sverige

Den svenska åklagarorganisationen förändrades genomgripande 1965 i samband med att organisationen förstatligades. Lands- och statsfiskalernas uppgifter som åklagare skildes då ut från uppgifterna som polischef och utmätningsman.¹¹ En ny genomgripande reform genomfördes 1996 med motiveringen att framtidens åklagarväsende måste kunna möta nya och växlande krav på verksamhetens resultat. Syftet omorganisationen var att effektivisera de brottsbeivrande uppgifterna och anpassa arbetet efter de begränsade ekonomiska förutsättningarna.¹² Efter reformen består åklagarväsendet av i princip tre myndighetsnivåer – central, regional och lokal nivå. Landet är indelat i åklagardistrikt med en åklagarmyndighet i varje. Varje åklagarmyndighet består på lokal nivå av ett antal åklagarkammare.¹³ En viktig utgångspunkt för reformen var att de centrala förvaltningsmyndigheterna skall ägna sig åt övergripande arbetsuppgifter och att det egentliga verksamhetsansvaret skall delegeras så långt ut i organisationen som möjligt. Den brottsbeivrande verksamheten är därför i huvudsak koncentrerad till åklagarkammarna.¹⁴

Det svenska åklagarväsendet består av allmänna och särskilda åklagare. De *särskilda åklagarnas* behörighet är begränsad till brott av visst bestämt slag.¹⁵ De *allmänna åklagarna* kan i princip väcka åtal oberoende av brottets art om inte brottet är ett målsägandebrott eller är förbehållet en särskild åklagares exklusiva prövning, som till exempel tryckfrihets- och yttrandefrihetsbrott. Behörigheten omfattar väckande av talan i tingsrätten och även fullföljd av talan till hovrätten.¹⁶ Överåklagare eller chefsåklagare bör utföra åklagaruppgiften i mål där det med hänsyn till målets beskaffenhet finns särskilda skäl för detta.

Allmänna åklagare är riksåklagare, statsåklagare och distriktsåklagare.¹⁷ Av 4 § ÅF framgår att statsåklagare är överåklagare och biträdande överåklagare, distriktsåklagare är chefsåklagare, biträdande chefsåklagare och kammaråklagare. Riksåklagaren är högste allmänna åklagare med övergripande ansvar för åklagarverksamheten i riket. Han får väcka åtal vid rikets samtliga domstolar och är i princip även exklusivt behörig att föra

¹⁰ Östberg, *Åklagarreflektioner kring rättegångsbalken*, SvJt 1999 s. 441ff.

¹¹ Fitger, *Rättegångsbalken*, s. 7:4.

¹² Prop. 1995/96:110, s. 13.

¹³ 2 och 3 § ÅF.

¹⁴ Prop. 1995/96:110, s. 3f. och s. 14.

¹⁵ 7 kap. 8 § RB. Exempel på särskilda åklagare är JO och JK som kan väcka åtal mot ämbetsman för överträdelse i tjänsten. JK har också exklusiv åtalsrätt i tryckfrihetsmål.

¹⁶ 7 kap. 4 § RB.

¹⁷ 7 kap. 1 § RB.

ansvarstalan i högsta domstolen.¹⁸ Anser den åklagare som fört åtalet i hovrätten att domen bör överklagas ska detta anmälas till RÅ, som avgör om så ska ske eller inte.

¹⁸ 7 kap. 4 § 3 st. RB.

3 Grunddragen i den svenska brottmålsprocessen

3.1 Den ackusatoriska processen

Utmärkande för det moderna processförfarandet inför domstol är framförallt att den äldre inkvisitoriska processen ersatts av en på förhandlingsprincipen grundad rättegång, den så kallade ackusatoriska processen. Grundsatser som är utmärkande för den nya processen är muntlighet, koncentration, omedelbarhet och jämställdhet mellan parterna. Det svenska rättegångsförfarandet bygger, liksom de flesta andra moderna processordningar, på denna grund.

Utmärkande för processer som bygger på denna princip är att rätten i stort sett befriats från sin efterforskande verksamhet. I stället är processen anordnad som en tvåpartsprocess där två parter står mot varandra och det är de som är verksamma i rättegången. Den ackusatoriska processen utgör egentligen ett specialfall av den kontradiktoriska förfarandepincipen som i praktisk tillämpning innebär att man som part skall ges tillfälle att bemöta det material och de omständigheter som åberopas i målet. Åklagaren står i den ackusatoriska processen helt fri från domaremakten och han och den tilltalade är principiellt likställda parter. I en rent inkvisitorisk process finns det inga parter och handläggningen präglas helt och hållet av officialprincipen.¹⁹ Officialprincipen uttrycker de rättstillämpande myndigheternas skyldighet att av egen drift vara verksamma i processen. För domstolarnas del begränsas officialprincipen av den arbetsfördelning som kommer till uttryck i den ackusatoriska principen. I huvudsak innebär detta att åklagaren har att ta initiativet till att frågan skall prövas. Domstolen har dock en viss utredningsplikt och även rätt att införskaffa bevisning.²⁰

Förundersökningen präglas inte på samma sätt av den ackusatoriska principen då det inte är fråga om en förhandling inför domaren. Den misstänktes ställning har dock i och med nya rättegångsbalken stärkts främst genom förbud införts mot hot, tvång, löften och vilseledande under förhör.²¹

Vid huvudförhandling enligt den ackusatoriska principen innehas den ledande rollen av parterna, det vill säga åklagaren och försvararen, och inte domstolen. I sakframställningen utvecklar åklagaren muntligen sin talan och redogör för de omständigheter på vilka åtalet grundas. Domaren har endast att pröva det bevismaterial som läggs fram av åklagaren. Förhöret med vittnen bör tillkomma parterna. Detsamma gäller förhöret med den tilltalade. Till sist har åklagaren att i pläderingen slutföra sin talan. Den betydelsefulla och aktiva roll som tillkommer åklagaren i processen förutsätter en mycket

¹⁹ Ekelöf, *Rättegång I*, s. 63. Som exempel härpå kan nämnas forna tiders kontinental straffprocess, där det inte fanns någon åklagare och den misstänkte var ett rent undersökningsobjekt. Se avsnitt 2.1.

²⁰ Olivecrona, *Rättegången i brottmål enligt RB*, s. 14f.

²¹ Olivecrona, *Rättegången i brottmål enligt RB*, s. 14.

noggrann förberedelse av målet inför förhandling.²² Utredningens tyngdpunkt i den ackusatoriska processen ligger på förundersökningen och det huvudsakliga ansvaret för att få skyldiga personer fällda åvilar därför åklagare och polis.²³

Grundregeln är att domstolen inte ex officio tar upp frågan om ansvar för brott. För att ett brott skall tas upp till prövning förutsätts att åtal sker.²⁴ Talan skall anhängiggöras av någon utanför domstolen och i målet skall yrkas att den tilltalade fälls till ansvar för en preciserad gärning. Yrkandet utgör därefter i huvudsak ramen för vad domstolen har möjlighet att pröva. Enligt 30 kap. 3 § RB får domstol inte döma över annan gärning än den åklagaren i behörig ordning väckt åtal för. Avgörande är den beskrivning händelseförloppet som åklagaren angivit i gärningsbeskrivningen. Rätten är bunden av denna såtillvida att man inte får döma över annan gärning. Rätten är däremot inte bunden av åklagarens rubricering av brottet eller av det lagrum han hänvisat till.²⁵ Domstolen skall inte, till följd av den ackusatoriska principen, under rättegången göra efterforskningar ex officio.

3.2 Rättegångsbalkens hörnpelare

Den svenska processrätten bärs upp av fyra grundläggande principer. Dessa fyra är gemensamma för både straff- och civilprocess. De båda processlagen behandlas därför i stor utsträckning gemensamt i rättegångsbalken.

Förfarandet i svensk domstol präglas, liksom all annan offentlig verksamhet, av *offentlighetsprincipen*. Denna princip är grundlagsfäst och framgår av 2 kap. 11 § RF. Undantag finns i sekretesslagen och 5 kap. RB. I äldre doktrin skilde man mellan partsoffentlighet, det vill säga att parterna har fritt tillträde till den lokal där handläggningen äger rum och folksoffentlighet, som innebär att även allmänheten äger tillträde.²⁶ När man i lagtexten talar om offentlighet avser man dock vad som här definierats som folksoffentlighet. Om varken parterna eller allmänheten har tillträde till handläggningen brukar man beteckna denna som hemlig.

Förhandlingar är som huvudregel offentliga.²⁷ Offentligheten omfattar inte bara huvudförhandling, utan varje handläggning där parterna får närvara. Som exempel på andra tillfällen som omfattas av offentlighetsprincipen kan nämnas muntlig förberedelse och häktningsförhandling. Av 5 kap. 1 § 2 st. RB framgår att även själva avkunnandet av dom skall vara offentligt. Är handläggningen däremot hemlig får inte heller parterna delta. Exempel på sådana förfaranden är överläggning till dom och eventuell omröstning.²⁸

²² Heuman, *Åklagarens uppgifter*, s. 120-121.

²³ Olivecrona, *Rättegången i brottmål enligt RB*, s. 13.

²⁴ Framgår av 20 kap. 1 § RB. Undantag för rättegångsförseelse som kan prövas utan att åtal väckts.

²⁵ *Jura novit curia* – domstolen känner lagen.

²⁶ Ekelöf, *Rättegång I*, s. 136.

²⁷ 5 kap. 1 § RB.

²⁸ 5 kap. 5 § 1 st. p 1 och 2 RB.

Från principen om offentlighet finns vissa undantag och den generella innebörden av dessa är att endast parterna äger tillträde till handläggningen medan allmänheten stängs ute. Detta grundar sig ofta i bestämmelser i sekretesslagen som stadgar förbud mot att röja vissa uppgifter. Förbuden i denna lag har kompletterats med bestämmelser i rättegångsbalken om handläggning inom stängda dörrar enligt 5 kap. 1 § 2 st. RB. Det krävs i lag preciserade omständigheter för att domstol skall förordna om stängda dörrar. Bestämmelsen i rättegångsbalken innehåller ett allmänt hållet rekvisit som säger att sådan handläggning får användas då det är av synnerlig vikt att uppgiften ej röjes. Förhandlingen hålls inte inom stängda dörrar i sin helhet utan som framgår av lagtexten endast vad avser denna uppgift.

Handläggningen under huvudförhandlingen präglas vidare av *omedelbarhetsprincipen* som för brottmålsdel framgår av 30 kap. 2 § RB. Denna princip innebär att bevisningen skall förebringas i ett sammanhang och att rätten skall grunda sin bedömning av sakfrågan på sin iakttagelse därav. Rätten får inte döma över annat än de yrkanden som parterna framställt under huvudförhandlingen och de får inte heller döma över andra rättsfakta än de som åberopats. Endast sådant material som upptas vid huvudförhandlingen får således ligga till grund för domen.

Nära sammanhängande med omedelbarhetsprincipen är *koncentrationsprincipen*. Denna innebär att huvudförhandling om möjligt skall fortgå i ett sammanhang. Regeln kan frångås enbart på grund av de omständigheter och inom de ramar som anges i 46 kap. 11-13 § RB. Det vanliga är dock att huvudförhandlingen kan slutföras och överläggning hållas under ett sammanhängande rättegångstillfälle.

Den fjärde grundpelaren är *muntlighetsprincipen* enligt vilken argumentation och vittnesutsagor skall ske muntligen och inte får bestå i uppläsning av i förväg iordningställda skrifter. Sådan uppläsning får ske endast om det underlättar rättens förståelse av materialet.

4 Den nutida åklagarrollen

4.1 Kravet på objektivitet

Åklagarrollen och organisationen är mycket olika i olika länder. Vissa länder saknar helt en särskild åklagarorganisation. I exempelvis England var åklagaruppgiften tills för några år sedan i princip helt och hållet ett arbete som utfördes av polis och advokater. Några enhetliga internationella strömningar vad gäller åklagarrollen kan knappast sägas föreligga. Reglerna har sin utgångspunkt i varje lands speciella tradition på rättsområdet. Uppbyggnaden av åklagarfunktionen i svensk rätt har vuxit fram under lång tid och har varit väl anpassad till den svenska rättstraditionen. I en rättsstat finns dock vissa grundläggande principer som får anses utgöra grunden för den typ av verksamhet som åklagaren utför. Dessa är inte alltid specifikt riktade mot åklagarens verksamhet men är ändå av stor betydelse i deras arbete.

Av grundläggande betydelse då det gäller lagföring av begångna brott är den så kallade oskyldighetspresumtionen som kommer till uttryck i internationella konventioner undertecknade och ratificerade av Sverige.²⁹ Ett brotts beivrande och de därmed anknutna möjligheterna att från statens sida tillgripa tvångsmedel är förenade med mycket stora ingrepp i den enskildes integritet. Det är därför av största vikt att dessa förfaranden omgärdas med regler som garanterar rättssäkerheten. Alla ingripanden i straffrättsligt hänseende aktualiserar en intressekonflikt bestående i dels den enskildes rätt till integritet och rättssäkerhet och dels statens intresse av att beivra brott. I den avvägning som måste göras mellan dessa båda, ibland motstående intressen, spelar åklagaren en viktig och ibland avgörande roll.

För oss är det i det närmaste en självklarhet att åklagaren är objektiv. Det skall inte vara prestige att få till stånd en fällande dom eller en sträng påföljd. Detta har uttryckts som att åklagaren varken vinner eller förlorar mål.³⁰ Mot denna bakgrund skall den in svensk rätt rådande objektivitetsprincipen ses.³¹

Kravet på objektivitet finns klart uttryckt i lagtexten enbart vad gäller förundersökningen, men anses vara tillämplig i under alla stadier av processen.³² Något av en grundläggande utgångspunkt och hörnpelare i

²⁹ Art. 6 p. 2 EurK "Everyone charged with a criminal offence shall be presumed innocent until proven guilty according to law". Art. 14 p. 2 ICCPR "Everyone charged with a criminal offence shall have the right to be presumed innocent until proved guilty according to law".

³⁰ Andenæs, *God åklagarsed*, NJM 1987, del I, s. 61.

³¹ Att objektivitet hos åklagaren även internationellt ses som ett grundläggande krav framgår även av de riktlinjer för åklagarens arbete som utarbetats av FN. Guidelines on the role of prosecutors p. 13 (b) "In the performance of their duties, prosecutors shall: ...Protect the public interest, act with objectivity, take proper account of the position of the suspect and the victim, and pay attention to all relevant circumstances, irrespective of whether they are to the advantage or disadvantage of the suspect".

³² 23 kap. 4 § RB.

åklagarens arbete återfinns i motiven till rättegångsbalken: ”*Samhällets intresse i straffrättsskipningen kräver icke blott att den som förövat brott fälles till ansvar härför utan även att icke någon oskyldig drabbas av straff.*”³³ Som målsman för det allmännas intresse av straffrättsskipningen är det åklagaren som i praktiken ansvarar för upprätthållandet av denna grundprincip. Den närmare innebörden av kravet på objektivitet är att det föreligger en skyldighet för åklagaren att uppmärksamma och tillvarata även sådan bevisning som talar till den misstänktes förmån och överhuvudtaget ingripa till dennes förmån om det behövs. Åklagarens målsättning bör vidare vara en objektivt riktig dom – åklagaren bör sträva efter att klarlägga sanningen inte efter att till varje pris uppnå en fällande dom. I detta får även anses ingå att åklagaren inte skall inleda eller fortsätta driva ett åtal då en opartisk utredning visar att åtalet är ogrundat.³⁴

4.2 Kravet på opartiskhet

1 kap. 9 § i RF lyder: *Domstolar samt förvaltningsmyndigheter och andra som fullgör uppgifter inom den offentliga förvaltningen skall i sin verksamhet beakta allas likhet inför lagen samt iakttaga saklighet och opartiskhet.* Detta stadgande kan anses utgöra grundvalen för den verksamhet som bedrivs av bland andra åklagare. Liksom domarna måste även åklagarna i sin verksamhet vara helt opartiska och i motiven till rättegångsbalken sägs att en opartisk ställning är en nödvändig förutsättning för att åklagaren skall kunna fullgöra sina arbetsuppgifter på ett korrekt sätt.³⁵ För åklagarens vidkommande preciseras detta stadgande genom 12 kap. 3 § RB som innehåller förbud för åklagaren att agera som ombud i processen. En åklagare får inte heller vid sidan av åklagarverksamheten bedriva advokatverksamhet.

Viktigt i detta hänseende är de bestämmelser som reglerar jävssituationer. För åklagaren gäller enligt 7 kap. 6 § RB samma jävsgrunder som de som stadgas för domaren i 4 kap. 13 § RB. Vissa undantag har dock ansetts nödvändiga varför det i 7 kap. 6 § RB stadgas att jäv mot åklagare inte får grundas på åtgärd som åklagaren vidtagit i tjänsten eller på gärning som förövats mot honom i eller för hans tjänst. Undantagen motiveras med att jävsbestämmelsen annars skulle innebära att åklagaren blev jävig enbart på grund av att han även i ett annat mål för talan mot den tilltalade. RÅ framhåller att en restriktiv bedömning av jävsfrågor är nödvändigt för att åklagarverksamheten skall kunna utövas på ett kraftfullt och målmedvetet sätt. Undantagsregeln är ett uttryck för detta och medför att man inte kan jäva ut en åklagare genom att göra motanmälningar på grund av hans tjänsteåtgärder eller begå brott mot honom i eller för tjänsten. Det är vidare relativt vanligt att det uppstår motsättningar mellan åklagaren och den tilltalade varför det för effektiviteten förutsätts att avsevärda personliga

³³ SOU 1938:44, s. 286.

³⁴ Guidelines on the role of prosecutors, p. 14 och Gärde m fl, *Nya rättegångsbalken*, s. 248.

³⁵ SOU 1938:44, s. 127.

motsättningar skall kunna förekomma utan att åklagaren för den skull blir jävig.³⁶

Det bör dock särskilt uppmärksammas att även släktskap med målsäganden medför jäv. Det kan förefalla egendomligt då åklagaren inte är dennes utan den tilltalades motpart. Jävet motiveras emellertid av att åklagaren skall vara verksam även till den tilltalades förmån.³⁷

Bestämmelserna om domarjäv, och i detta fall i sin tillämpning på åklagaren, anses utgöra ett skydd för rättsskipningens objektivitet genom att de utesluter domare (åklagare) från handläggning i mål där dennes ställning till någon av parterna eller till saken kan innebära fara för partiskhet.³⁸ Det bör påpekas att det inte krävs att åklagaren faktiskt agerar partiskt utan att det som grund för jäv räcker att situationen formellt sett föreligger. Omständigheterna skall bedömas efter en objektiv måttstock och den berördes egen känsla av eventuellt jäv saknar i princip betydelse.³⁹

Med hänsyn till jävsreglernas syfte och att allmänhetens förtroende för rättsvårdande myndigheter upprätthålls, är det viktigt att jävssituationer inte tillåts utveckla sig, utan att eventuellt jäv uppmärksammas och beaktas på ett så tidigt stadium som möjligt. Särskilda svårigheter kan uppkomma för åklagaren då det gäller att bedöma huruvida jäv föreligger eller inte. Detta gör sig särskilt gällande under det tidiga utredningsstadiet då det ännu inte är helt klart vilka personer som är inblandade i ett brott. Förekommer det anledning att en utredning kan komma att inriktas mot någon som en tjänsteman har nära anknytning till eller att annan jävsgrundande omständighet föreligger för tjänstemannen bör han undvika att ta befattning med ärendet till dess förhållandena klarlagts.⁴⁰

Det ankommer inte på domstolen att avgöra frågan om åklagarjäv. Prövningen av om den som väcker åtalet är behörig att tala å brottet omfattar inte denna fråga. Part kan heller inte under pågående rättegång göra invändning om jäv. Däremot kan jäv utgöra grund för resning.⁴¹ Frågan om jäv prövas av åklagarens närmaste förman.⁴² Begreppet närmaste förman tolkas inom åklagarväsendet på det sättet att jäv mot åklagare normalt prövas av myndighetens chef. Jäv mot chefsåklagare prövas av överåklagare och jäv mot överåklagare av riksåklagaren.⁴³ Detta system innebär att ett stort ansvar läggs på de överordnade åklagarna som är de som har att pröva frågan om jäv. Det är av stor vikt för allmänhetens förtroende för

³⁶ Se RÅ:s remissvar i JO 1989/90 s. 49.

³⁷ Ekelöf, *Rättegång I*, s. 163.

³⁸ Gärde m fl, *Nya rättegångsbalken*, s. 42.

³⁹ JO 1989/90 s. 52.

⁴⁰ JO 1980/81 s. 120 Frågan gällde jäv mot polisman som handlagt utredning med anledning av anmälan mot byggnadsnämnd, när hans hustru hade en chefsbefattning vid nämnden.

⁴¹ 58 kap. 2 § RB.

⁴² 7 kap. 6 § 3 st. RB.

⁴³ Fitger, *Rättegångsbalken*, s. 7:17.

åklagarverksamheten att denna prövning sker med både omsorg och omdöme.⁴⁴

4.3 Några etiska utgångspunkter

För åklagarverksamheten finns inte, till skillnad från andra juridiska verksamheter, några skrivna etiska normer att utgå från. Man kan dock hämta viss vägledning i enskilda lagregler, riksåklagarens föreskrifter och allmänna råd. Det förekommer även uttalanden från JO, JK och RÅ i samband med behandling av anmälningar och klagomål mot åklagare. Åtskilliga av de rättsregler som en åklagare dagligen tillämpar innehåller regler av etisk natur. Som exempel kan nämnas bestämmelsen i 23 kap. 4 § RB att en förundersökning skall bedrivas så att inte någon i onödan utsätts för misstanke eller får vidkännas kostnad eller olägenhet.

Åklagarens befogenheter att använda tvångsmedel mot framförallt den som är misstänkt eller tilltalad ger åklagaren ett övertag. Det är därför viktigt att åklagaren agerar med respekt för de människor han kommer i kontakt med och att han ständigt har de negativa konsekvenser ett felaktigt beslut kan innebära för den enskilde i åtanke. Ett grundläggande etiskt krav är att åklagaren på ett lojalt sätt tillämpar befintliga lagar och andra författningar. I detta ligger inte bara att åklagaren skall hålla sig inom de yttersta gränser som lagstiftningen uppställer för åklagarverksamheten utan också att han, när det gäller rättstillämpningen i det enskilda fallet, skall använda normala tolkningsmetoder och i övrigt handla i överensstämmelse med lagstiftningens anda. Det får betraktas som oetiskt om åklagaren i ett enskilt fall bortser från eller till och med handlar i direkt strid med en bestämmelse därför att den uppfattas som svårtolkad eller opraktisk.⁴⁵

2 kap. RF, som innehåller grundläggande fri- och rättigheter, utgör basen för de etiska värderingar som är grundläggande för ett rättssamhälle. Dessa regler skall ge de enskilda ett visst skydd gentemot det allmänna. Med det allmänna avses i första hand de organ som handhar rättskipning och förvaltning, således omfattas även åklagarens arbete.⁴⁶ 2 kap. 1-11 § RF utgör den egentliga rättighetskatalogen och 2 kap. 12-14 § RF anger i vilken utsträckning begränsningar är möjliga. Begränsningar är tillåtna endast genom föreskrift i lag och rättegångsbalkens regler om straffprocessuella tvångsmedel utgör undantag av det slag som nyss nämnts. Då dessa regler utgör inskränkningar av fri- och rättigheterna måste tvångsmedelsbestämmelserna alltid tolkas i ljuset av regeringsformens bestämmelser. Det är inte tillåtet att göra ingrepp i en grundlagsskyddad rättighet med stöd av en extensiv tolkning eller en analogisk tolkning av en lagregel som gäller en annan typ av ingrepp. Regeringsformens skydd gäller lika för alla, ingen ställs utanför rättsordningens skydd hur grova brott han än kan ha begått. Även i internationella dokument finns etiska bestämmelser som åklagaren måste beakta. Av störst betydelse i detta sammanhang är

⁴⁴ JO 1989/90 s. 51.

⁴⁵ Lindberg, *Om åklagareetik*, SvJt 1997 s. 198f.

⁴⁶ Strömberg, *Sveriges författning*, s. 74.

oskyldighetspresumtionen i art 6 p. 2 EurK som tillerkänner envar rätten att bli betraktad som oskyldig till dess att motsatsen bevisats.⁴⁷

Åklagaren bryter ibland grundprincipen att inte gå utanför vad lagstiftningen medger. En grundläggande princip är att lika fall skall behandlas lika oavsett var i landet ärendet handläggs. Rättegångsbalkens regelsystem är noga övervägt och systematiskt uppbyggt. Att gå utanför lagen kan leda till att situationer som inte förutsetts av lagstiftaren uppkommer och förutsebarheten i besluten minskar. Det kan i ett rättssamhälle inte godtas att praktiska utomrättsliga överväganden tillåts styra handläggningen och att en myndighet godtyckligt väljer att tillämpa gällande regler endast i vissa hänseenden.⁴⁸

Ytterligare en viktig utgångspunkt är att åklagaren måste respektera både sin egen och andras roll i det rättssystem som har skapats av lagstiftaren. Beslut fattade i syfte att hjälpa en annan myndighet kan inte anses förenligt med åklagarrollen. Det har förekommit att åklagaren meddelat ett beslut eller avvaktat med att häva ett beslut i syfte att hjälpa en annan myndighet som antingen saknat tillräckliga befogenheter på området eller som av olika skäl velat avstå från att använda sina. Eventuella fördelar för annat offentligt organ eller kanske för den misstänkte får dock inte inverka när åklagaren överväger att använda till exempel tvångsmedel.⁴⁹ En annan sak är att även ett sakligt motiverat beslut kan skapa denna gynnsamma effekt.

Om åklagaren inte håller sig till sin egen roll försvårar han också andras. Om åklagaren vidtar åtgärder eller fattar beslut som egentligen ankommer på andra sätts regelsystemet ur spel. JO har kritiserat en åklagare som kontaktat en man, som enligt muntligt avtal utövade umgängesrätten med sina barn, i syfte att förmå mannen att omedelbart återlämna barnen till modern. JO uttalade i detta fall att inget hinder föreligger mot att åklagaren upplyser parterna om gällande rätt. Han bör däremot undvika att engagera sig i någon slags medlings- eller förlikningsverksamhet. Åklagaren får inte ge intryck av att gå den ena partens ärenden eller utöva påtryckningar genom att hota med tvångsåtgärder för att få personen att agera på visst sätt.⁵⁰

4.4 Åklagarens självständighet och oberoende

En grundläggande förutsättning för att åklagaren ska kunna fullgöra de förpliktelser och krav hans arbetsuppgifter uppställer är att han intar en oberoende och självständig ställning. Detta kan delas in i *extern* och *intern* självständighet och oberoende. Det förstnämnda avser åklagarens ställning i förhållande till andra offentliga organ och det andra innefattar åklagarens ställning i förhållande till överordnad.

⁴⁷ Oskyldighetspresumtionen har sin motsvarighet i art. 14 p. 2 ICCPR.

⁴⁸ Ärendet gällde situationen att åklagaren själv hade ombesörjt försäljning av beslagtagna egendom i stället för att utnyttja reglerna om förvar och kvarstad. JO dnr. 662-1991.

⁴⁹ Lindberg, *Om åklagarettik*, SvJt 1997, s. 200f.

⁵⁰ JO dnr. 2372-1991

4.4.1 Extern självständighet och oberoende

Riksåklagaren lyder enligt 11 kap. 6 § RF under regeringen och är högste allmänne åklagare. Det tilläggs att annan statlig förvaltningsmyndighet lyder under regeringen om myndigheten inte enligt regeringsformen eller annan lag är myndighet under riksdagen. Åklagarmyndigheten utgör en förvaltningsmyndighet under regeringen. Detta innebär dock inte att den enskilda åklagarmyndigheten lyder direkt under regeringen, den statliga förvaltningsorganisationen är pyramidformigt uppbyggd med över- och underordnade myndigheter på olika nivåer och med regeringen i spetsen.⁵¹ Vilka uppgifter som tillkommer olika förvaltningsmyndigheter bestäms genom regler i olika lagar och andra författningar.

En grundläggande idé i de flesta moderna författningar är maktindelning i en eller annan form och en viktig utgångspunkt är att de olika judiciella funktionerna i samhället skall vara åtskilda och självständiga i förhållande till varandra. Att denna utgångspunkt omfattar även åklagaren finns såväl inhemska som internationella belägg.⁵² 11 kap. RF innehåller regler om förvaltningsmyndigheternas förhållande till övriga statsorgan vid utövandet av rättskipning och förvaltning. Domstolar och förvaltningsmyndigheter är visserligen bundna av generella direktiv från riksdag och regering i form av grundlagsenliga lagar och förordningar. Vid handläggningen av enskilda fall inom ramen för dessa direktiv har domstolarna dock en fullständig och förvaltningsmyndigheterna en mera begränsad självständighet.⁵³

Förvaltningsmyndigheterna, det vill säga i detta fall åklagarmyndigheten, har inte samma fullständigt självständiga ställning som domstolarna. En viss grad av självständighet tillförsäkras dock åklagaren vid handläggningen av enskilda fall genom stadgandet i 11 kap. 7 § RF: *”Ingen myndighet, ej heller riksdagen eller kommuns beslutande organ, får bestämma, hur förvaltningsmyndighet skall i särskilt fall besluta i ärende som rör myndighetsutövning mot enskild eller mot kommun eller som rör tillämpning av lag.”* Förbudet riktar sig mot domstolar och mot andra förvaltningsmyndigheter samt mot regeringen och riksdagen. Förbudet omfattar emellertid inte alla typer av enskilda fall. Det avser dock inte myndigheternas rent faktiska verksamhet utan bara handläggning av ärenden och det omfattar heller inte rent interna ärenden, som bara angår en viss myndighet eller rör myndigheters inbördes förhållanden.

Förvaltningsmyndigheternas självständighet gentemot riksdagen garanteras ytterligare genom stadgandet i 11 kap. 8 § RF: *”Rättsskipnings- eller förvaltningsuppgift får ej fullgöras av riksdagen i vidare mån än som följer av grundlag eller riksdagsordningen.”* Innebörden av detta är bland annat att riksdagen inte får stifta lagar för enskilda fall och den får i princip inte heller genom lag bemyndiga sig själv att fullgöra rättsskipnings- och förvaltningsuppgift.⁵⁴

⁵¹ Strömberg, *Sveriges författning*, s. 65.

⁵² Guidelines of the role of prosecutors, p. 10 – *“The office of the prosecutors shall be strictly separated from judicial functions”*.

⁵³ Jfr 11 kap. 2 § och 11 kap. 7 § RF.

⁵⁴ Strömberg, *Sveriges författning*, s. 128.

Tillsättning av tjänst som åklagare görs av regeringen eller myndighet som regeringen bestämmer. Riksåklagaren och överåklagare utnämns enligt 7 kap. 3 § RB av regeringen. Enligt 21 § ÅF anställs chefsåklagare, biträdande chefsåklagare och kammaråklagare genom beslut av RÅ. Vid tillsättning av tjänst får avseende endast fästas vid sakliga grunder, såsom förtjänst och skicklighet.⁵⁵ Det är möjligt att ta hänsyn till även andra sakliga grunder, såsom arbetsmarknadspolitiska och lokaliseringspolitiska skäl. Däremot är det uteslutet att ta hänsyn till sådana ovidkommande omständigheter som tillhörighet till viss samhällsklass eller viss politisk åskådning.⁵⁶ Något grundlagsskyddat anställningsskydd motsvarande det ordinarie domare åtnjuter finns dock inte stadgat för åklagare.⁵⁷

Åklagaren är självständig även i förhållande till domstolen. I äldre rätt förekom ofta den uppfattningen att åklagaren var en rättens tjänsteman som endast gjorde som rätten sade till honom gällande utredning och utförande av talan. Några sådana direktiv eller påverkan för att få åklagaren att fatta ett visst beslut får inte förekomma idag. Kritik har riktats mot en domare som via telefon uppmanat en yngre åklagare att rådgöra med en mer erfaren åklagaren angående åtalets fullföljande. Detta ansågs, mot bakgrund av regeringsformens bestämmelser, utgöra en sådan påtryckning från rättens sida som var otillbörlig.⁵⁸ Bestämmelsen i 11 kap. 7 § RF avser att markera att man i ett rättssamhälle fäster stor vikt vid att myndigheter intar en självständig ställning vid sina avgöranden.

Mot bakgrund av detta kan man sluta sig till den uppfattningen att den allmänne åklagaren, vad gäller enskilda fall, intar en självständig ställning i förhållande till de politiska, bestämmande och dömande organen. Det är inte tillåtet för dem att i ett enskilt fall påverka åklagarens beslut i en fråga. Detta anses vara en viktig grundprincip för en rättsstat och utgör även ett krav för att man skall kunna tillgodose de rättigheter som var och en tillförsäkras ovan.

4.4.2 Intern självständighet och oberoende

Riksåklagaren är under regeringen högste åklagaren i riket. Under riksåklagaren lyder de allmänna åklagarna och åklagarorganisationen är strikt hierarkiskt uppbyggd. Indirekt står alla allmänna åklagare under regeringen. Detta är dock mest av organisatorisk betydelse och får ingen konsekvens för beslut i enskilda fall. Bestämmelsen i 11 kap. 7 § RF tillämpas även avseende överordnad åklagare och det finns ingen möjlighet för en sådan att gå in i ett enskilt fall och ge order om beslut.

Riksåklagaren ansvarar för rikets åklagarväsende och ledningen av detta.⁵⁹ På grund av ovan nämnda bestämmelse i grundlagen kan han inte heller

⁵⁵ 11 kap. 9 § RF.

⁵⁶ Strömberg, *Sveriges författning*, s. 66.

⁵⁷ Jfr 11 kap 5 § RF.

⁵⁸ JO 1994/95 s. 43ff.

⁵⁹ 7 kap. 2 § RB.

denne ge anvisningar om beslut i enskilda fall. I cirkulärskrivelser ges dock generella och allmänt hållna anvisningar om hur åklagarna bör agera och bedöma vissa situationer. Syftet med dessa är att vägleda den enskilde åklagaren och att enhetliggöra tillämpning och verksamhet i riket. Verksamheten kontrolleras även genom inspektioner.⁶⁰

Det svenska rättegångsförfarandet är uppbyggt på så vis att det är åklagaren och inte den myndighet vid vilken han eller hon är anställd som agerar i processen. Åklagaren och inte åklagarmyndigheten svarar för de beslut som fattas. Varje åklagare har därför att på sitt tjänsteansvar avgöra frågor som angår åtalet. Åklagaren står under kontroll av JO, JK och RÅ som kan påtala eventuella felaktiga beslut. Åklagaren innehar i princip samma självständiga ställning som domaren i det enskilda fallet.⁶¹ I osäkra fall finns naturligtvis en möjlighet att rådfråga överordnad eller kollegor, men det slutliga beslutet ansvarar åklagaren ensam för.

Riksåklagare och överåklagare får överta uppgifter som tillkommer lägre åklagare enligt 7 kap. 5 § RB. Detta är ett uttryck för den så kallade *devolutionsprincipen*.⁶² Skäl till övertagande kan föreligga om överåklagaren finner väckt åtal vara så komplicerat att han själv bör utföra åtalet. Vidare kan högre åklagare överta åtalet då talan fullföljts och han anser att skäl för överklagande inte föreligger.⁶³ Denna möjlighet kan inverka negativt på åklagarens självständighet och beslutanderätt då vetskapen om möjligheten till övertagande kan påverka benägenheten att följa de råd och anvisningar som ges.⁶⁴ Några direkta order från överordnad om till exempel att åtal skall ske eller inte eller att förundersökning skall nedläggas får dock inte förekomma. Överordnad åklagare får i sådana situationer överta uppgiften och sedan själv besluta i frågan.

Åklagaren åtnjuter en till synes formell självständighet även till överordnade inom åklagarhierarkin. Åtminstone på så vis att det inte är möjligt att ge order om visst beslut. Som jag nämnde ovan utgör dock *devolutionsprincipen* en viss, åtminstone mental, inskränkning av denna självständighet.

4.4.3 Överprövning

Åklagaren beslut är i princip inte möjliga att överklaga till högre instans. I praxis har dock utvecklats en möjlighet till överprövning som i princip innebär att överordnad åklagare överprövar det beslut underordnad åklagare fattat. Överprövningsinstitutet finns inte uttryckligt reglerat i lag, men anses utgöra ett direkt utflöde av den tillsynsverksamhet som tillkommer överordnad åklagare. Lagstöd för prövningen finns i 7 kap. 2 och 5 § RB.

⁶⁰ Ekelöf, *Rättegång I*, s. 161f.

⁶¹ Ekelöf, *Rättegång I*, s. 162.

⁶² Från *devolutionsprincipen* skall skiljas *substitutionsprincipen*, som reglerar överordnad åklagares rätt att uppdra åt underordnad åklagare att utföra ett åtal. Se närmare om detta i Ekelöf, *Rättegång I*, s. 161.

⁶³ Ekelöf, *Rättegång I*, s. 161.

⁶⁴ Jacobsson, *Lagbok i straffprocess*, s. 60.

Den närmare utformningen och handläggningen av överprövningen har utvecklats i RÅ:s bestämmelser och praxis.

I princip kan alla beslut i brottmålsfrågor bli föremål för överprövning men vanligast förekommande är beslut i åtalsfrågan, beslut att inte inleda förundersökning och beslut att nedlägga förundersökning. Prövningen torde oftast avse den lägre åklagarens bedömning av bevis- och rättsfrågor.⁶⁵ JK har uttalat att överprövning inte bör ske i detaljfrågor som till exempel huruvida en viss åtgärd under förundersökningen skall vidtas eller inte.⁶⁶ Instansordningen är den att RÅ är överprövningsmyndighet i förhållande till överåklagare och överåklagare överprövar beslut som fattas av åklagare på lokal nivå.⁶⁷

Överprövning företas antingen på begäran av någon som berörs av beslutet eller ex officio av överprövningsmyndigheten. Några formella krav uppställs inte på begäran. Det föreligger dock inte en skyldighet att överpröva enbart på grund av att framställan härom gjorts. Normalt skall överprövning göras där det begärs av den misstänkte, tilltalade eller målsäganden.

Den prövning av olika frågor som åklagaren utför är i många fall en ensidig prövning där åklagaren ensam är beslutande. De beslut som fattas är dessutom ofta av den karaktär att de innebär mycket stora, ofta negativa konsekvenser för den de berör. Att åklagaren ensidigt har att pröva dessa frågor innebär därför ett hot mot rättssäkerheten. Överprövningsinstitutet ger en möjlighet att eliminera de olägenheter som detta innebär för den enskilde, då en granskning av åklagarens beslut kan genomföras. Institutet får dock inte genomgående användas som ett medel att styra enskilda beslut. Ett sådant förfarande står i strid med den självständighet och det oberoende som åklagaren åtnjuter.

4.5 Åklagarens arbetsuppgifter

Åklagararbetet innehåller ett brett spektrum av arbetsuppgifter. Dessa uppgifter är inbördes av mycket varierande karaktär och ger i vissa situationer upphov till intressekonflikter. Detta avsnitt kommer att översiktligt redogöra för dessa arbetsuppgifter, för att skapa en helhetsbild innan uppsatsen mer detaljerat och ingående behandlar var och en av dem.

Åklagarens huvudsakliga uppgift är att ansvara för utredning och lagföring av brott. Inledningsvis fullgörs denna uppgift genom förundersökningen som leds av antingen åklagare eller polis. Som förundersökningsledare har åklagaren det övergripande ansvaret för utredningen och bestämmer dess inriktning, omfattning samt vilka utredningsåtgärder som skall vidtas.⁶⁸ Åklagaren beslutar även i frågor som rör användning av straffprocessuella tvångsmedel och har i dessa beslut att iaktta de grundläggande principerna för användande av sådana – legalitet, behov, proportionalitet och ändamål. I

⁶⁵ RÅ I 108, s. 1.

⁶⁶ JK 1986 s. 174.

⁶⁷ RÅ I 108, s. 3.

⁶⁸ 1 a § 2 st. FuK och SOU 1992:61, s. 293.

de frågor som blir föremål för domstols prövning under förundersökningen agerar åklagaren inför rätten.

Förundersökningen syftar bland annat till att förse åklagaren med det material som behövs för att fatta beslut i åtalsfrågan. Åklagaren har därför även i de fall där han inte leder förundersökningen möjlighet att ge direktiv för undersökningens bedrivande, för att den skall generera det material som behövs.⁶⁹ Det praktiska utredningsarbetet utförs dock i vanligtvis av polisen. I viss mån fungerar åklagaren som en kontrollinstans i förhållande till polisen. Förundersökningen skall enligt 23 kap. 4 § RB bedrivas utifrån objektivitetsprincipen. Åklagarens deltagande har i viss mån setts som en garant för att detta även får praktiskt genomslag och tanken är att åklagaren skall inta en kritisk inställning till det material som framkommer och se till att alla intressen beaktas.

Då förundersökningen är avslutad skall åklagaren fatta beslut i åtalsfrågan. Åtalsbeslutet handläggs i princip genom ett skriftligt förfarande då det baserar sig på det material som framkommit under förundersökningen. Från den i princip absoluta åtalsplikten finns vissa undantag – särskild åtalsprövning och åtalsunderlåtelse. I vissa fall är åklagaren även behörig att slutligt bestämma påföljd för ett brott genom strafföreläggande enligt 48 kap. RB. Åklagarens roll då han fattar beslut i åtalsfrågan påminner om domarens roll i rättegången. Tyngdpunkten i rättskipningen i brottmål har förskjutits från huvudförhandling till förundersökning. Denna förändring har även inneburit en förskjutning från domstol till åklagarmyndighet. Ett stort antal av de brott som utreds i dag avgörs av åklagarmyndighet genom strafföreläggande, beslut att inte inleda eller att lägga ner förundersökning eller genom åtalsunderlåtelse.⁷⁰

Den svenska rättegången utgår från den ackusatoriska principen och förutsätter att åtal väcks för att ett brott skall kunna prövas inför domstol, det finns ingen möjlighet för domstolen att ex officio ta upp ett mål till prövning.⁷¹ Anser åklagaren att tillräckliga skäl för åtal föreligger skall han väcka åtal genom att inge stämning till rätten. Åklagaren har sedan att som part i rättegången föra ansvarstalan i rätten. I processen behandlas åklagaren som en taleberättigad part och åtnjuter inga särskilda privilegier.⁷² Åklagaren bär bevisbördan och skall genom sin talan ställa utom allt rimligt tvivel att den tilltalade är skyldig. Målet för åklagarens verksamhet är dock inte att till varje pris få den tilltalade fälld, utan denne skall i stället verka för en objektivt rättvis dom. Åklagaren är även under huvudförhandlingen underkastad objektivitetsprincipen, även om detta inte kommer till klart uttryck i lagtexten.

Under vissa i lagen närmare angivna förutsättningar är åklagaren skyldig att biträda målsäganden i dennes talan om skadeståndanspråk med anledning av

⁶⁹ Se 23 kap. 3 § 2 st. RB.

⁷⁰ Jacobsson, *Dags för skilsmässa mellan straffprocess och civilprocess*, SvJt 1997 s. 410.

⁷¹ Se 20 kap. 1 § RB. Undantag för rättegångsförseelse, som kan prövas av rätten utan att åtal väckts.

⁷² Ekelöf, *Rättegång II*, s. 56 och SOU 1938:44, s. 29.

brottet. Talan om enskilt anspråk skall förberedas och utföras av åklagaren om detta kan ske utan väsentlig olägenhet och anspråket inte är uppenbart obefogat, 22 kap. 2 § RB.

Då dom avkunnats ankommer det på åklagaren att avgöra huruvida han skall överklaga eller inte. I princip är den åklagare som fört talan i tingsrätten även behörig att föra talan i hovrätt.⁷³ Åklagarens överklagande kan vara till nackdel såväl som till fördel för den tilltalade.

⁷³ 7 kap. 4 § 1 st. RB.

5 Förundersökning

5.1 Rättslig ram för förundersökningen

Den svenska förundersökningen handläggs, till skillnad från många andra länder, i princip utan domstols medverkan.⁷⁴ Förklaringen till detta kan man hitta i den svenska rättstraditionen och det kan även hänga samman med den ackusatoriska princip, på vilken den svenska brottmålsprocessen vilar.⁷⁵ Förundersökningen kan vara mycket ingripande för den enskilde och det är därför viktigt att det, för att motverka denna ensidighet, finns en klar ram för densamma. I följande avsnitt redogörs närmare för denna rättsliga ram.

5.1.1 Inledande och bedrivande av förundersökning

Förundersökningen är avsedd att fylla två huvudsakliga syften och dessa kan utläsas ur 23 kap. 2 § RB. Den syftar till att *utreda om* brott föreligger och i sådana fall *vem* som kan skäligen misstänkas för brottet. Den skall också *förbereda* och *samla materialet* så att bevisningen kan förebringas i ett sammanhang vid huvudförhandling i målet. Ett tredje syfte som inte lika tydligt framgår av bestämmelsen är att ge den misstänkte insikt i materialet så att denne kan få detta justerat och kompletterat. I viss mån kan förundersökningen även anses ha till syfte att utreda de omständigheter ett eventuellt enskilt anspråk grundas på.⁷⁶ Förundersökningen förser åklagaren med det material som behövs för beslut i åtalsfrågan.

Förundersökningsplikten är i princip absolut och förundersökning skall enligt 23 kap. 1 § RB inledas så snart det finns anledning att anta att ett brott som faller under allmänt åtal har blivit begånget. Gränsen har satts mycket lågt, misstanken om brott kan vara vag och oprecis, gärningsmannen okänd och det behöver inte finnas bevisning av nämnvärd styrka.⁷⁷ Faller det misstänkta brottet under allmänt åtal är det inte heller en nödvändig förutsättning att anmälan görs, polis eller åklagare kan inleda förundersökning på eget initiativ. Från förundersökningsplikten undantas de fall där förutsättningarna för förundersökningsbegränsning i 23 kap. 4 a § RB är uppfyllda samt vissa i 23 kap. 22 § RB närmare angivna fall.

Förundersökningsarbetet kan delas in i två stadier. Det första är, *spaningsstadiet*, då polisen skall undersöka om brott har begåtts och i så fall om någon kan skäligen misstänkas för brottet. Det andra stadiet, *utredningsstadiet*, som har till uppgift att ta fram så stark bevisning att den misstänkte kan åtalas. Övergången mellan spanings- och utredningskede

⁷⁴ I många länder saknar åklagaren inflytande över förundersökningen, vilken i sin helhet sköts av polisen. I vissa länder t ex Frankrike finns systemet med undersökningsdomare som beslutar i viktigare frågor exempelvis avseende tvångsmedel under förundersökningen. Det finns å andra sidan exempel på länder där åklagarna har en mycket betydande makt i processens alla stadier. Som exempel kan nämnas USA, se SOU 1992:61, s. 97-98.

⁷⁵ SOU 1992:61, s. 269.

⁷⁶ 22 kap. 2 § RB.

⁷⁷ SOU 1992:61, s.273 och Ekelöf, *Rättegång V*, s. 98.

anses ske när någon skäligen kan misstänkas för brottet och delges misstanke om detta.

23 kap. RB och FuK innehåller övergripande och centrala regler för hur förundersökningen skall bedrivas. Genomgående är att hänsyn skall tas till den enskildes integritet och de olägenheter som denne drabbas av med anledning av utredningen. Av 23 kap. 4 § RB framgår att utredningen skall bedrivas *skyndsamt* och *hänsynsfullt* samt utifrån *objektivitetsprincipen*. Förundersökningsledaren kan inte använda några tvångsmedel mot den som lämnar oriktig uppgift eller vägrar att yttra sig. Däremot kan denne i sådana fall vid behov begära vittnesförhör inför domstol. Användningen av straffprocessuella tvångsmedel regleras ingående i 24-28 kap. RB.

5.1.2 Avslutande av förundersökning

En förundersökning kan avslutas på i huvudsak två sätt, antingen genom att den läggs ned eller genom beslut i åtalsfrågan.⁷⁸ När rättegångsbalken infördes 1948 kunde förundersökningen läggas ned endast om undersökningen inte gav några resultat. Om undersökningen riktats mot viss person som misstänkt för brottet kunde undersökningen inte läggas ned, utan i dessa fall fick åklagaren fatta ett formellt beslut om att åtal inte skulle väckas. Efter hand insåg man att detta system hade stora nackdelar och en utredning på 1970-talet föreslog utvidgningar av möjligheterna att lägga ned en förundersökning. Förslaget resulterade i att man 1982 införde en möjlighet till förundersökningsbegränsning.⁷⁹

Bestämmelser om när förundersökningen skall läggas ned finns i 23 kap. 4 § RB. För de brott som kräver angivelse gäller att förundersökningen skall läggas ned om sådan angivelse inte sker. Detta gäller endast de brott där kravet på angivelse är absolut. I de flesta fall har åklagaren möjlighet att väcka åtal även om inte angivelse sker om det kan anses påkallat ur allmän synpunkt.⁸⁰ Förundersökningen skall vidare enligt samma bestämmelse läggas ned om det inte längre finns anledning att fullfölja den. Skälen för nedläggning enligt denna punkt kan variera, till exempel kan utredningen ha visat att brott inte föreligger eller att brott har begåtts men att det inte kan styrkas. Undersökningen kan även läggas ned av den anledningen att man inte lyckats påträffa en misstänkt gärningsman.

Ett beslut om nedläggande av förundersökning innebär inte att frågan om utredning är slutgiltigt avgjord. Framkommer nya omständigheter eller förändras förhållandena kan utredningen återupptas.⁸¹ Bestämmelserna om nedläggande och begränsning av förundersökningen har införts främst i syfte att spara på de redan knappa utredningsresurserna och målsättningen är

⁷⁸ Förundersökningen kan fortsätta även sedan åtal väckts. Framkommer under denna nya omständigheter som medför att bevisningen framstår som otillräcklig eller som visar att gärningen inte är brottslig skall åklagaren lägga ned åtalet. Ekelöf, *Rättegång V*, s. 115.

⁷⁹ Detta institut behandlas i avsnitt 5.1.3.

⁸⁰ Bring m fl, *Förundersökning*, s. 303.

⁸¹ SOU 1992:61, s. 276

att åklagaren på ett så tidigt stadium som möjligt skall ges tillfälle att ta beslutet i syfte att undvika onödiga utredningar.

Om en fullständig förundersökning genomförs avslutas den genom åklagarens beslut i åtalsfrågan enligt 23 kap. 20 § RB. Beslut krävs dock endast om undersökningen har inriktats mot någon viss person som misstänkt för brottet. Detta beslut kan vara negativt, det vill säga att åtal inte skall ske, eller innebära att åklagaren beslutar att väcka åtal. Anser åklagaren att materialet är otillräckligt kan han förordna om fortsatt utredning. Går det inte att få fram mer bevisning avslutas förundersökningen genom att ett negativt åtalsbeslut meddelas, 23 kap. 22 § RB. Förundersökningen kan även avslutas genom att åklagaren meddelar beslut om åtalsunderlåtelse eller strafföreläggande.⁸²

5.1.3 Förundersökningsbegränsning

Teoretiskt sett förutsätter rättegångsbalkens regler att en brottsutredning skall göras i alla fall då det kan antas att ett brott förövats. Förundersökningsplikten är som tidigare nämndes som utgångspunkt absolut och detta svarar mot den princip om absolut åtalsplikt som är gällande i svensk rätt. Det ökade antalet brott och de minskade resurser som rättsväsendet har till sitt förfogande gör att man måste prioritera mellan brottsutredningarna. Prioriteringsfrågan är svår att reglera då det inte får leda till att en viss grupp av brott förblir outredda.

Reglerna om förundersökningsbegränsning möjliggör nedläggning av förundersökning trots att förutsättningar för dess fortsatta bedrivande i och för sig föreligger. Bestämmelserna infördes 1982 och motiverades främst med processekonomiska skäl. Avsikten är inte att i praktiken avkriminalisera vissa svårutredda eller mindre straffvärda förfaranden men det förekommer inte sällan att brott anmäls som skulle kräva mycket stora resurser att utreda och där det kan konstateras att utredningsinsatsen inte står i rimligt förhållande till brottets straffvärde eller resultatet av en lagföring. Reglerna om förundersökningsbegränsning är avsedda att vara av undantagskaraktär och bestämmelsen bör inte tillämpas på ett sådant sätt att de brottstyper som generellt sett är krävande från utredningssynpunkt sällan eller aldrig blir utredda.⁸³ Från kriminalpolitisk synpunkt är det av stor vikt att även mindre lagöverträdelser beivras. Generella och långtgående möjligheter att lägga ned förundersökningen skulle kunna inverka menligt på den allmänna laglydnaden.⁸⁴

Reglerna om förundersökningsbegränsning i 23 kap. 4 a § RB ger möjlighet att beträffande enskilda mål på särskilt angivna grunder besluta att inte

⁸² Se vidare om detta i avsnitt 6.4 respektive 7.

⁸³ Exempel på sådana brott som kräver stora utredningsresurser är ekonomisk brottslighet och överträdelser som rör komplicerad näringsrättslig lagstiftning, se SOU 1992:61, s. 188. I motiven till bestämmelsen anges vidare markintrång, olovligt fiske och olovlig jakt, se prop. 1981/82:41 s. 17 och 34.

⁸⁴ Prop. 1981/82:41, s. 19.

inleda eller att lägga ner en förundersökning.⁸⁵ Första punkten medger nedläggning av förundersökningen enligt den så kallade *disproportionsregeln*. Det vill säga att den fortsatta utredningen kräver kostnader som inte står i rimligt förhållande till sakens betydelse och påföljden inte kan antas bli svårare än böter. Syftet är att regeln skall tillämpas på enskilda fall som normalt är av relativt okomplicerad natur, men som i just det fallet kräver en omfattande eller kvalificerad utredning. Det är fråga om de fall där utredningsåtgärder måste vidtas som lagstiftaren rimligen inte kunnat förutse för utredning av brottet.⁸⁶ Då man använder disproportionsregeln är det viktigt att prövningen inte blir schablonmässig utan att varje enskilt fall prövas noggrant. Allmänna intressen som talar mot ett nedläggande kan till exempel vara intresset av att genom domstolsavgörande undanröja ett osäkert rättsläge. Hänsyn skall även tas till målsägandens intressen och enligt departementschefen är det av intresse huruvida det eventuellt brottsliga förfarandet kan tänkas fortsätta och hur besvärande detta är för målsäganden. Man bör även ta viss hänsyn till målsägandens möjlighet att själv bekosta en utredning.⁸⁷

Bestämmelsens andra punkt medger nedläggning om man kan förutse att åtal inte skulle komma att väckas till följd av bestämmelserna i rättegångsbalken om *åtalsunderlåtelse* eller *särskild åtalsprövning*. Även om man kan förutse att åtal inte skulle komma att väckas får förundersökningen enligt gällande lydelse inte läggas ned, om förundersökning krävs ur allmän eller enskild synpunkt. Ledning för tolkningen av dessa begrepp kan man finna i motiven till 20 kap. 7 § RB, då de är avsedda att ha samma betydelse som i denna bestämmelse. Bestämmelserna om förundersökningsbegränsning är inte tillämpliga i de situationer där åtalsunderlåtelse kan förväntas enligt LUL. Varningseffekten som är förknippad med förundersökning i förening med beslutet om åtalsunderlåtelse är av särskild betydelse i dessa fall.⁸⁸

Beslut om att begränsa en förundersökning förutsätter inte att skuldfrågan är klarlagd vid tidpunkten för beslutet. Beslut om förundersökningsbegränsning kan fattas när som helst under utredningen under förutsättning att denna inte slutförts. Bestämmelsen får sitt innehåll främst genom reglerna om åtalsunderlåtelse. Kan ett beslut om sådan förväntas är presumtionen för att förundersökningen skall läggas ned.⁸⁹ En hypotetisk bedömning av åtalsfrågan skall göras under antagande att förundersökningen avslutats och skuldfrågan klarlagts.⁹⁰ Beslut om förundersökningsbegränsning anses vara av sådan karaktär och förutsätter

⁸⁵ Reglerna om förväntad förundersökningsbegränsning i 23 kap. 4 a § RB är inte tillämpliga vid förväntad åtalsunderlåtelse enligt LUL. 5 a § LUL ger dock åklagaren vissa möjligheter att lägga ned eller besluta att inte inleda förundersökning.

⁸⁶ Bring m fl, *Förundersökning*, s. 306.

⁸⁷ Prop. 1981/82:41, s. 34 och RÅC I 122, s. 31.

⁸⁸ Prop. 1981/82:41, s. 21.

⁸⁹ RÅC I 124, s. 27.

⁹⁰ Prop. 1984/85:3, s. 55.

sådana juridiska överväganden att det krävs en viss juridisk kompetens. Beslut härom är därför exklusivt förbehållet åklagaren.⁹¹

Den absoluta förundersökningsplikten har mot bakgrund av detta tolkats så att skyldighet att inleda utredning föreligger endast då det ligger inom det rimligas gräns att anta att en utredning kan leda till att saken blir uppklarad och någon kan lagföras för brottet. Av 23 kap. 4 a § 2 st. RB framgår att förundersökning inte behöver inledas om förutsättningarna för förundersökningsbegränsning redan på förhand kan bedömas vara uppfyllda. Detta innebär att om det redan från början står klart att en utredning med all sannolikhet inte kan komma att leda till att brottet blir uppklarat så föreligger inte någon skyldighet att ens inleda förundersökning. Bedömningen skall dock ske på objektiva grunder i den mening att det aktuella resursläget på myndigheten inte skall spela in. Det kan i vissa fall finnas skäl att vidta utredningsåtgärder även om saken är i det närmaste hopplös. Man bör även i bedömningen beakta målsägandens intresse av att få hjälp och stöd i olika avseenden.⁹²

5.2 Ledning av förundersökningen

En fråga som varit föremål för flertalet utredningar och diskussioner är den om vem som skall leda förundersökningen. Starka skäl talar för både polis och åklagare som förundersökningsledare, men det finns även skäl som talar mot båda dessa. På grund av de arbetsuppgifter och det ansvar som åvilar förundersökningsledaren är det dock viktigt att man klart fastställer vem som är förundersökningsledare samt att de som deltar i förundersökningen är medvetna om vem denne är och att han har att bestämma över hela utredningen. Är inte dessa förhållanden klarlagda, uppstår problem och ett exempel på när så var fallet är den förundersökning som inleddes efter mordet på Olof Palme. I efterhand har man utrett och granskat de problem som uppstod då och förhoppningsvis kan man av detta lära inför framtida brottsutredningar. Delar av problemet i detta fall låg i just att man inte hade klart för sig vem som ledde förundersökningen och i och med detta hade bestämmanderätten.⁹³ Jag kommer i de följande avsnitten att ta upp just frågan om vem som skall och bör leda förundersökningen.

5.2.1 Polis eller åklagare som förundersökningsledare?

Förundersökningen leds av åklagare eller polis. Den närmare arbetsfördelningen dem emellan framgår av 23 kap. 3 § RB. Utgångspunkten är att åklagaren leder undersökningen i de fall som inte är av enkel beskaffenhet och det finns en person som är skäligen misstänkt för brottet. Uppkommer under förundersökningen behov av till exempel tvångsmedel, åtgärd av domstol eller är särskild åtalsprövning föreskriven skall åklagaren träda in som förundersökningsledare oavsett brottets

⁹¹ Se 23 kap. 4 a § 3 st. RB. Begränsning av behörigheten för åklagare att fatta beslut i dessa frågor framgår av 16 § ÅF.

⁹² SOU 1992:61, s. 186.

⁹³ Juristkommissionens rapport om händelserna efter mordet på Olof Palme, SOU 1987:72, del 2.

beskaffenhet. Föreligger särskilda skäl har åklagaren rätt att överta ledningen även i andra fall. För det fall olika åsikter råder angående vem som skall inneha ledningen i ett visst fall är åklagarens åsikt är slutgiltigt bestämmande.⁹⁴ Bestämmelsen ger en ganska vid ram för tolkningar och förarbetena ger ingen vägledning som närmare preciserar fördelningen. Riksåklagaren och rikspolisstyrelsen har därför i samarbete utfärdat det så kallade fördelningscirkuläret som närmare anger brott som kan anses vara av enkel beskaffenhet.

I praktiken innebär dagens system i princip att polis leder förundersökningen på spaningsstadiet och då saken är av enkel beskaffenhet. Även i dessa fall står dock åklagaren till förfogande med råd och anvisningar. Åklagaren har även rätt att ge anvisningar om vilka åtgärder som skall vidtas i utredningen.⁹⁵ När någon skäligen kan misstänkas och brottet är av något allvarligare karaktär övertas ledningen av åklagare.

Om denna arbetsfördelning är den bästa och mest ändamålsenliga har diskuterats i omgångar och på olika håll. Olika ståndpunkter förekommer och det finns både de som menar att åklagaren helt borde utestängas från förundersökningen och de som menar att dennes uppgifter borde utökas. Skäl kan anföras både för och emot åklagarens deltagande i förundersökningen. I praktiken är det polisen som i de flesta fall handhar det faktiska ansvaret för undersökningen, oberoende av vem som är förundersökningsledare formellt sett. Delvis på grund av detta har framförts att det mest effektiva och ändamålsenliga vore att polisen fick överta det fulla ansvaret för förundersökningen. Det har framförts att åklagarens inträde i förundersökningen inte är nödvändig då polisen är den som inleder och utför förundersökningen och även besitter kunnandet och resurserna. Till följd av detta är polisen även den som bäst vet när en förundersökning är avslutad, bör läggas ned eller åt sidan.⁹⁶ Polisen har kontroll över utredningsresurserna, åklagaren har ingen inblick i detta och kan därför som förundersökningsledare inte avgöra vad som är mest effektivt. Snarare är risken den att åklagaren endast ser till intresset av att få sitt eget ärende utrett och bortser från övriga aspekter som kan vara av betydelse för resursfördelningen.⁹⁷ En ytterligare risk med åklagarens deltagande i förundersökningen är att han låser sig vid en uppfattning i ansvarsfrågan som han sedan får svårt att frigöra sig ifrån. Om åklagaren inte deltar kan han på ett annat sätt kritiskt granska materialet och man undviker att bedömningen i åtalsfrågan färgas av tidigare gjorda ställningstaganden.⁹⁸

Det finns även skäl som talar för att åklagaren skall vara den som leder förundersökningen. I sin ledning har åklagaren i princip två funktioner – att utöva tillsyn och kontroll och att se till att utredningen bedrivs effektivt och

⁹⁴ SOU 1992:61, s. 279f.

⁹⁵ Se 23 kap. 3 § RB.

⁹⁶ Nobel, *Dags att avveckla åklagarväsendet*, Advokaten 1984 s. 440.

⁹⁷ SOU 1992:61, s. 318f.

⁹⁸ Esbjörnsson, *Ska polis eller åklagare leda förundersökning om brott*, Advokaten 1983 s. 100.

rationellt för att ge tillräckligt med underlag för åtalsbeslutet.⁹⁹ Förundersökningens ingripande karaktär förutsätter att det finns goda garantier för rättssäkerheten. Åklagarens deltagande i förundersökningen kan ses som en garanti för detta. Åklagarens kan under förundersökningen hålla en viss distans till utredningen och det gör det lättare att bevaka att kravet på objektivitet iakttas.

Sett ur processekonomisk synvinkel är åklagarens deltagande oumbärligt då dennes processuella och rättsliga erfarenheter är nödvändiga då man skall avgöra inriktning och åtgärder som skall vidtas. Det skulle vara svårt att effektivt leda förundersökningen utan åklagarens erfarenhet av processuella aspekter och kunskap om de beviskrav domstolen uppställer. Detta gör sig framförallt gällande i mål angående ekonomisk brottslighet. Dessa ärenden är ofta av mycket komplicerad natur sett både ur utrednings- och bevissynpunkt.¹⁰⁰ Som förundersökningsledare kan åklagaren fortlöpande pröva vad som framkommit och på vilket sätt det behöver kompletteras. På så vis ökar effektiviteten och man kan undvika onödiga utredningar och frihetsberövanden. Åklagarens deltagande kan även vara en fördel då han på ett tidigt stadium kan ta ställning till om exempelvis bestämmelser om förundersökningsbegränsning eller annat är tillämpliga.¹⁰¹

Den ordning vi har idag med delat ansvar för förundersökningsledningen mellan polis och åklagare fungerar i princip bra. Den kan dock ibland kan leda till dubbelt arbete och delvis ekonomisk ineffektivitet då två myndigheter handlägger samma ärende. Den närmare gränsdragningen i kompetenshänseende kan även ibland bli diffus. Många av de beslut som tas under en förundersökning förutsätter en relativt ingående juridisk kännedom och de avvägningar som skall göras är ofta av juridisk karaktär. Att lägga ansvaret för förundersökningsledningen enbart på polisen skulle leda till problem då frågor av denna karaktär uppkommer. Även detta skulle leda till ett ineffektivt dubbelarbete då polisen inte har denna juridiska kompetens. Åklagaren skulle inte kontinuerligt ta del av materialet och det kan visa sig att den utredning som gjorts är obehövlig sett ur juridisk synvinkel. Det system vi har idag är på så vis effektivare att åklagaren kontinuerligt har insyn i förundersökningen och kan göra de avvägningar och fatta de beslut som behövs under vägen och på så sätt undvika onödigt arbete. De som talar för att polis ensam skall leda förundersökningen menar att denna juridiska kompetens kan överföras till polisen. Frågan är dock om man genom detta gör en så stor effektivitetsvinst eller om man bara förflyttar problemen och samma gränsdragningsproblem i beslutsfrågor och dubbelkommando kvarstår.

⁹⁹ SOU 1992:61, s. 320f.

¹⁰⁰ Linders, *Förundersökningsledning – Esbjörnssons åklagarskiss en vrångbild av verkligheten*, Advokaten 1983 s. 136 och Morath, *Åklagarna behövs*, Advokaten 1985 s. 15.

¹⁰¹ SOU 1992:61, s. 322.

5.2.2 Förundersökningsledarens uppgifter

Oberoende av om polis eller åklagare leder förundersökningen så genomförs vanligtvis det praktiska utredningsarbetet av polis och åklagarens roll i detta arbete är förhållandevis passiv. Förundersökningsledaren har det övergripande ansvaret för utredningen och bestämmer dess inriktning, omfattning samt vilka utredningsåtgärder som skall vidtas. Undersökningsledaren har det övergripande ansvaret för att förundersökningen bedrivs effektivt och med beaktande av kravet på objektivitet, hänsyn och koncentration.¹⁰² Principiellt sett har förundersökningsledaren även ansvar för på vilket sätt åtgärder genomförs och hur olika åtgärder prioriteras.¹⁰³

För att undersökningsledaren effektivt skall kunna fullgöra sina arbetsuppgifter måste han ta aktiv del i utredningsarbetet eller åtminstone hålla sig underrättad om vad som sker i utredningen. De flesta förundersökningar som inte är rutinbetonade förutsätter någon form av direktiv och kontroll av arbetet från förundersökningsledaren. Åklagaren måste därför skaffa sig en god överblick över förundersökningen i dess helhet för att kunna ta ställning till och ge behövliga instruktioner om dess huvudlinjer.¹⁰⁴

Omfattningen och utformningen av dessa direktiv varierar. De går dock sällan in på rent tekniska detaljer om hur vissa åtgärder skall genomföras, i stället tar de mer sikte på att ange inriktning och övergripande målsättning för utredningen. En viss flexibilitet krävs och direktiven måste anpassas dels efter utredningsarbetets svårighetsgrad dels efter kompetensen hos den polispersonal som biträder i utredningsarbetet. Undersökningsledaren ansvarar för att förundersökningen är komplett men också för att inte arbete inte läggs ned i onödan på sådant som inte är relevant. Det är därför viktigt att förundersökningsledaren har kontinuerlig kontakt med den utredande personalen för att kunna bedöma behovet av ytterligare utredningsåtgärder, tvångsåtgärder och möjligheterna att avsluta utredningsarbetet.¹⁰⁵

I princip har förundersökningsledaren, oberoende av om denne är polis eller åklagare, behörighet att fatta beslut i de flesta frågor som rör undersökningens existens. Vissa sakliga skillnader i arbetsuppgifter föreligger dock om åklagaren är förundersökningsledare, beroende på att denne i skilda avseenden har betydligt vidare befogenheter.¹⁰⁶ I och med att en åklagare formellt tar över undersökningsledarskapet upphör polisens behörighet att fatta beslut. Åklagaren tar också formellt över ansvaret för det spanings- och utredningsarbete som bedrivs. Polisen har dock större kunskap på det praktiska utredningsområdet och det är därför vanligt att man även fortsättningsvis efter åklagarens övertagande under stor självständighet fullgör dessa uppgifter. Vid oenighet om vilka

¹⁰² SOU 1992:61, s. 283. Se även 1 a § FuK.

¹⁰³ SOU 1987:72, s. 113 och JK 1988 s. 88.

¹⁰⁴ SOU 1987:72, s. 114.

¹⁰⁵ SOU 1992:61, s. 284.

¹⁰⁶ Åklagaren har att hantera frågor som kräver domstols medverkan, bedöma juridiska frågor, överväga förundersökningsbegränsning och besluta i åtalsfrågan.

spaningsuppgifter som skall fullgöras är det i sista hand åklagaren som i egenskap av förundersökningsledare avgör saken.¹⁰⁷

Förundersökningen syftar bland annat till att förse åklagaren med det material som behövs för att fatta beslut i åtalsfrågan. Åklagaren har därför även i de fall där han inte leder förundersökningen möjlighet att ge direktiv och anvisningar för undersökningens bedrivande¹⁰⁸, för att den skall generera det material som denne behöver. I de fall då förundersökningen leds av annan än åklagaren är denne skyldig enligt 2 § FuK att hålla åklagaren underrättad om förundersökningens gång i den mån brottets beskaffenhet eller omständigheterna i övrigt påkallar det. Åklagaren får anlita biträde av polismyndighet och uppdra åt polisman att vidta åtgärder som hör till utredningen.¹⁰⁹ Polisen har dock ingen ovillkorlig skyldighet att ställa resurser till förfogande utan den kan neka biträde med hänvisning till resursbrist. Möjligheterna att vägra biträde i andra fall torde vara begränsade. Det är inte möjligt för polisen att neka biträde på grunder som har att göra med en bedömning av hur förundersökningen från utredningssynpunkt bör läggas upp eller inriktas.¹¹⁰ Rättegångsbalkens regler ger i och med detta åklagaren en i princip exklusiv rätt att besluta i frågor som rör utredningens inriktning, åtgärder som skall vidtas och hur polispersonal som ställts till förfogande skall användas.

I praktiken tycks förundersökningsledarens ledning ha blivit alltmer begränsad och förhållningsledarens ansvar för utredningens bedrivande har ökat i motsvarande omfattning. En utpräglat passiv förundersökningsledning där ledaren inskränker sig till att fatta de beslut som formellt ankommer på honom men i övrigt inte bidrar till utredningsarbetet står dock inte i överensstämmelse med det regelsystem rättegångsbalken uppställer.¹¹¹

5.3 Objektivitet under förundersökningen

Åklagarens plikt att förhålla sig objektiv under förundersökningen finns klart uttryckt i 23 kap. 4 § RB. Bestämmelsen tar inte specifikt sikte på åklagarens arbete utan gäller alla myndigheter och personer som tar befattning med förundersökningen. Som jag återkommer till senare är dock åklagarens ställning i förundersökningen av stor betydelse bland annat med avseende på tillämpningen av objektivitetskravet.¹¹² Objektivitetskravet framgår även indirekt av andra föreskrifter i RB och FuK. Av FuK framgår att det är förundersökningsledaren som ansvarar för att den enskildes rättssäkerhetsintressen tillvaratas.¹¹³

¹⁰⁷ SOU 1992:61, s. 284f.

¹⁰⁸ 23 kap. 3 § RB.

¹⁰⁹ 23 kap. 3 § 2 st. RB.

¹¹⁰ SOU 1987:72, s. 113.

¹¹¹ SOU 1992:61, s. 284.

¹¹² Objektivitet bör iaktas också i fråga om vissa sådana polisutredningar som äger rum innan det finns anledning att anta att ett brott har förövats, och då på det sättet att inte endast sådana omständigheter och bevis tas till vara som pekar på att en viss person kan misstänkas, se Fitger, *Rättegångsbalken*, s. 23:20 b.

¹¹³ 1 a § 2 st. FuK

Kravet på objektivitet gäller även då man tar ställning till om förundersökning skall inledas eller inte. Kritik från JO har riktats mot åklagare som gjort sitt ställningstagande i frågan huruvida en förundersökning skulle inledas beroende av om målsäganden inkom med den bevisning som överenskommit. I fallet framhölls att eventuella överenskommelser inte befriar polis och åklagare från att på ett sakligt och objektivt sätt vidta de utredningsåtgärder som erfordras. Förundersökningen avsåg eventuella brott begångna av polismän och JO framhöll att det i dessa fall är av särskild tyngd, särskilt för bevarandet och upprätthållandet av allmänhetens tilltro till den brottsutredande verksamheten, att utredningen bedrivs på ett sådant sätt att objektiviteten i den inte kan ifrågasättas.¹¹⁴

Svensk processrätt bygger till stor del på den ackusatoriska principen men under förundersökningen kan parterna i praktiken inte anses jämbördiga. Undersökningen inleds och drivs på initiativ eller polis eller åklagare som även är de som har alla utredningsresurser till sitt förfogande. Förundersökningen utgör inte ett ackusatoriskt förfarande, det vill säga en förhandling mellan två likställda parter inför en opartisk myndighet. I stället ger objektivitetsprincipen förundersökningen en i viss mån inkvisitorisk karaktär där förundersökningsledarens uppgift är att utröna sanningen.¹¹⁵

5.3.1 Objektivitet i rollen som förundersökningsledare

I de brottsutredningar som inte är av enkel beskaffenhet och det finns någon skäligen misstänkt för brottet agerar åklagaren vanligen som förundersökningsledare.¹¹⁶ Åklagarens deltagande i förundersökningen som förundersökningsledare har bland annat motiverats med att han utgör en kontrollfunktion för efterlevnaden av objektivitetskravet. Kravet ger dock även anledning till interna konflikter då det kräver att åklagaren i egenskap av undersökningsledare ska inta en opartisk ställning, medan rättegångsbalken i övrigt närmast utgår från att åklagaren skall söka hävda statens straffanspråk.¹¹⁷

Tanken är att åklagaren skall inta en självständig ställning i förhållande till undersökningsmaterialet och att han skall granska och bedöma detta utifrån en objektiv ståndpunkt. Man kan därför säga att åklagarens deltagande under förundersökningen delvis utgör en kontrollfunktion i förhållande till polisens utredningsarbete. Objektivitetskravet innebär till exempel att om undersökningsledaren låter inhämta viss utredning som talar till den misstänktes förmån, får denna utredning inte hållas utanför förundersökningen. Åklagarens förundersökningsledarskap fyller två huvudsakliga funktioner enligt Juristkommissionen. Den ena är en kontroll- och tillsynsfunktion och man betonar att åklagaren som förundersökningsledare är ytterst ansvarig för att utredningen bedrivs på ett snabbt och effektivt sätt. Därutöver svarar han för att kravet på objektivitet iaktas. Detta innefattar en plikt för åklagaren att försäkra sig om att inga

¹¹⁴ JO 1999/2000, s. 122. Se även i JO 1981/82 s. 65.

¹¹⁵ SOU 1992:61, s. 270.

¹¹⁶ Angående den närmare arbetsfördelningen mellan polis och åklagare se avsnitt 5.2.1.

¹¹⁷ Lithner, *Åklagarroll och åklagararbete*, s. 148.

onödiga utredningsåtgärder vidtas, att de åtgärder som vidtas blir väl genomförda och att väsentliga uppslag följs. Man uttalar vidare att den ”direkta ledningsfunktion som åklagaren har är till stor del en avledning av tillsyns- och kontrollfunktionen och får sitt konkreta innehåll av vad denna funktion kräver”.¹¹⁸

För att kunna fullgöra kontrollfunktionen krävs att åklagaren kan ta kritisk ställning till det material som framkommit genom förundersökningen. Ett direkt deltagande i arbetet med att samla in bevisning gör det svårare att frigöra sig från de uppfattningar om olika personers inblandning i brottsligheten som han kan ha bildat sig på det ofta bristfälliga underlag som finns i början av en förundersökning. Åklagaren bör till exempel inte personligen delta i uppsökandet och gripandet av en misstänkt.¹¹⁹ För att undvika att han får en förutfattad mening om händelseförloppet är det därför av stor vikt att åklagaren håller en viss distans till det praktiska utredningsarbetet. En förutfattad mening om det faktiska händelseförloppet kan leda till negativa konsekvenser såväl ur processekonomisk synvinkel som för den tilltalades rättssäkerhet.

Rent processekonomiskt kan en ogrundad uppfattning leda till att en förundersökning drivs längre än vad som är sakligt motiverat och att de redan knappa utredningsresurserna förbrukas på utredningar utan relevans. Den misstänktes rättssäkerhet kan komma att riskeras på så vis att denne kanske i onödan utsätts för de besvär och det ogillande från omgivningen som en förundersökning kan medföra. En förutfattad mening kan vidare begränsa förundersökningsledarens uppmärksamhet på omständigheter som talar för den misstänktes oskuld. Detta skall ställas mot att åklagaren ändå måste ta viss del i utredningsarbetet för att kunna utöva den kontroll som kravet på objektivitet förutsätter. Åklagaren kan naturligtvis inte heller förhålla sig så passiv och distanserad till förundersökningen att han inte kan bedöma vilka utredningsåtgärder som skall vidtas.

Om förundersökningsledaren, det vill säga åklagaren, håller distans till utredningen har han större möjlighet att upptäcka eventuella obefogade utredningsåtgärder samt uppmärksamma omständigheter som talar för andra möjligheter. Då det övergripande och bestämmande ansvaret för undersökningen åvilar undersökningsledaren får denne vid eventuella brister och felaktigheter använda sin beslutanderätt för att uppfylla de krav som ställs på en objektiv förundersökning. En grundläggande förutsättning för en fungerande förundersökningsverksamhet är att det vid delade meningar finns någon som har det yttersta ansvaret och bestämmanderätten. I svensk rätt åvilar denna uppgift förundersökningsledaren.¹²⁰

Kravet på objektivitet innebär vidare att åklagaren måste akta sig för att låta sitt engagemang i yrkesrollen leda till ett alltför omfattande personligt engagemang för enskilda personer eller i enskilda ärenden. Åklagaren bör

¹¹⁸ SOU 1987:72, s. 112f.

¹¹⁹ Lindberg, *Om åklagareetik*, SvJt 1997 s. 203 och Vinberg, *Åklagarna och den nya rättegångsordningen. Några reflexioner*, SvJt 1950 s. 851.

¹²⁰ SOU 1987:72, s. 113.

undvika att känslomässigt eller prestigemässigt engagera sig i en fällande dom.¹²¹ Som framhölls i tidigare avsnitt är inte åklagarens huvudsakliga uppgift att få varje misstänkt fälld i en rättegång utan han skall eftersträva en objektivt sett korrekt dom. Ett starkt engagemang för endera partens sak kan lätt missuppfattas och gör det också svårt för åklagaren att uppfylla kravet på objektivitet.

I rak motsats med detta har även den åsikten framförts att åklagarens arbete som förundersökningsledare inte utgör en garanti för objektivitet utan att det snarare äventyrar en objektiv förundersökning. Uppfattningen grundar sig i utgångspunkten att förundersökningen utgör ett delvis inkvisitoriskt förfarande, där aktörerna i första hand har att utröna sanningen. Åklagarens deltagande under hela förundersökningen och den bestämmanderätt som denne har gör honom i viss mån enväldig. De kritiker som finns har framfört att systemet leder till enkelspårighet och att det inte finns någon kontrollfunktion i förhållande till åklagaren. Denne har att i egenskap av förundersökningsledare att bestämma över utredningen och skall sedan i sitt åtalsbeslut ta ställning till det material som han själv samlat in.¹²² Kritiker menar alltså att åklagarens deltagande begränsar möjligheterna till en objektiv förundersökning i stället för att, som tanken är, skapa förutsättningar för det. I dessa sammanhang framhålls ofta det franska systemet med förundersökningsdomare. Den franska förundersökningen bygger på ett samarbete mellan kriminalpolis, förundersökningsdomare och åklagare. I princip ansvarar polisen för det praktiska utredningsarbetet. Förundersökningsdomaren beslutar om inledande av förundersökning och förundersökningsarbetet bedrivs under dennes ledning. Förundersökningsdomaren beslutar i åtalsfrågan angående mindre allvarliga och medelsvåra brott. Vad gäller de grövre brotten är det i regel den allmänne åklagaren som beslutar.¹²³ På detta sätt skapar man ett större oberoende av undersökningsarbetet och möjliggör på ett annat sätt än det svenska systemet en kritisk granskning av förundersökningsmaterialet.

Enligt min uppfattning behöver inte ett system, liknande det franska, med nödvändighet leda till att förundersökningen och det därpå följande åtalsbeslutet med större säkerhet blir korrekt sett utifrån objektivitetskravet. Visserligen skall en person som inte tidigare varit inblandad i utredningen bedöma materialet och klart är att denne då inte har några förutfattade meningar om vad det kan innehålla eller vem som kan tänkas ha begått brottet. Förutsättningarna för en objektiv bedömning kan tyckas större med ett sådant system. Man måste dock beakta att denne person då har att ta ställning till en redan färdigställd förundersökning. Han har inte kontinuerligt haft möjlighet att granska och få till stånd utredning på punkter där komplettering är behövlig, vilket åklagaren i dagens svenska system har. I stället har han enbart det material som finns i förundersökningsprotokollet att utgå från. Trots att även den utredande personalen är underkastad objektivitetskravet inskränks detta material till deras uppfattning om vad som är nödvändigt att utreda. Även de kan naturligtvis, medvetet eller

¹²¹ Lindberg, *Om åklagareetik*, SvJt 1997, s. 203 och Heuman, *Åklagarens uppgifter*, s. 127.

¹²² Jacobsson, *Lagbok i straffprocess*, s. 61.

¹²³ SOU 1992:61, s. 307.

omedvetet, bortse från vissa omständigheter eller fakta. Genom att begränsa åklagarens deltagande i förundersökningen begränsar man även möjligheterna till att uppmärksamma alla tänkbara alternativ. Om flera personer är delaktiga i arbetet ökar på motsvarande vis möjligheterna till att upptäcka eventuella felaktigheter, då flera personer oberoende av varandra tar ställning till och funderar över händelseförloppet.

Ett förfarande, där den i åtalsfrågan beslutande åklagaren inte deltar i förundersökningen, kan ses som en inskränkning av möjligheterna till ett objektivt sett korrekt beslut i åtalsfrågan. Att förundersökningen redan är slutförd begränsar i väsentlig mån det beslutsunderlaget och man riskerar dessutom att det bygger på den utredande personalens personliga uppfattning, utan möjlighet för åklagaren att kontrollera detta. Med det system vi har i dag åstadkommer man en möjlighet till fortlöpande kontroll, där åklagaren kontinuerligt kan granska och komplettera materialet, i stället för att denna kontroll sker först i efterhand. Det svenska systemet med åklagaren som förundersökningsledare skapar mot bakgrund av detta förutsättningar, och inte begränsningar, för en objektiv utredning.

5.3.2 Särskilt om förhållandet till den misstänkte

Som tidigare nämndes utgör förundersökningen ett ojämnt förhållande då åklagaren har alla resurser till sitt förfogande och även är den som beslutar om förundersökningen utan möjlighet för den misstänkte att påverka beslutet. För att garantera rättssäkerheten för den misstänkte finns i rättegångsbalken regler avsedda att utjämna förhållandena och understryka kravet på objektivitet. För att på bästa möjliga sätt kunna tillvarata den misstänktes intressen under förundersökningen är det bra om försvararen kommer in så tidigt som möjligt i utredningen för att tillvarata dennes intressen. Om försvarare inte finns i detta skede vilar ansvaret för en rättssäker brottsutredning i än högre grad på förundersökningsledaren.

Förundersökningen är i princip hemlig av utredningsskäl, men för att tillgodose rättssäkerheten har den misstänkte viss rätt till insyn i materialet. Att förundersökningen är hemlig motiveras inte bara av hänsyn till undersökningens effektivitet utan även till dem som blir misstänkta då de kan vara oskyldiga. För att säkerställa dessa intressen kan förundersökningsledaren ålägga dem som närvarat vid ett förhör tystnadsplikt.¹²⁴ Den som är skäligen misstänkt för ett brott skall underrättas om misstanken enligt 23 kap. 18 § RB. Underrättelsen är av betydelse för rätten till insyn i förundersökningsmaterialet. Den som är skäligen misstänkt har enligt samma bestämmelse rätt att fortlöpande ta del av bevismaterialet. Rättigheten är inte ovillkorlig utan gäller endast då åklagaren bedömer att det kan ske utan men för utredningen. Då slutförhör hållits med den misstänkte har denne en ovillkorlig rätt att få del av bevismaterialet innan åklagaren avgör avtalsfrågan.

¹²⁴ Ekelöf, *Rättegång V*, s. 104.

Förundersökningen är i viss mån inkvisitorisk och även ensidig på så vis att den misstänkte endast är ett föremål för utredningen och inte part i den. I kravet på objektivitet ligger att deltagarna i förundersökningen, framförallt åklagaren, hela tiden måste ha uppmärksamheten fäst på möjligheten att den misstänkte kan vara oskyldig.¹²⁵ För att komplettera dessa bestämmelser finns en möjlighet för den som är skäligen misstänkt att begära komplettering av utredningen.¹²⁶ På begäran av den misstänkte eller hans försvarare skall förhör eller annan utredning äga rum om det kan antas vara av betydelse för förundersökningen. Åklagaren är den som i första hand beslutar i denna fråga men ett avslag kan prövas av domstol. Åklagaren bör, på grund av den maktposition hans förundersökningsledarskap innebär, inta en generös inställning till en sådan begäran från den misstänkte.¹²⁷ För att underlätta för alla parter i detta avseende är det lämpligt att åklagaren verkar för att den misstänkte har en försvarare. Den misstänkte personen, som kanske inte alls är insatt i vad som är juridiskt relevant eller annars tar chansen att försvåra utredningen, kan begära utredning om för utredningen betydelselösa saker. Sådana framställningar torde dock motverkas av bestämmelsens lydelse som säger att det skall vara av *betydelse* för utredningen. En försvarare kan även i denna situation underlätta då denna vanligen på ett annat sätt än den misstänkte kan bedöma vad som är relevant för utredningen.

Kravet på att förundersökningen skall bedrivas objektivt understyrks ytterligare av det i 23 kap. 12 § RB stadgade förbudet mot inkvisitoriska förhörsmetoder. Innebörden av detta är att förhørsledaren, i syfte att framkalla bekännelse eller uttalande i viss riktning, inte får använda medvetet oriktiga uppgifter. Detta innefattar till exempel att uppge att en medbrottsling erkänt eller att viss bevisning mot den misstänkte föreligger. Otillåtna åtgärder i detta avseende är vidare löften eller förespeglningar om särskilda förmåner, hot, tvång eller uttrötning. Bestämmelsen utgör däremot inte ett hinder för förhørsledaren att framhålla och delge den misstänkte sådana besvärande omständigheter som faktiskt föreligger.¹²⁸ Bestämmelsen är avsedd att garantera att det som kommer fram vid ett förhör har lämnats av den hörde frivilligt och utan påtryckningar. Den bygger vidare på tanken att en person misstänkt för brott inte skall kunna förhandla sig till ett lindrigare straff.¹²⁹ Bestämmelsen utgör principiell grund för det förbud mot kronvittnen och plea-bargaining som anses råda i Sverige.

RÅ har kritiserat en åklagare som tagit kontakt med en misstänkt och uppmanat henne att sluta med sitt brottsliga beteende. Detta kan inge föreställningen att åklagaren redan tagit ställning i skuldfrågan och att någon objektivitet i utredningen inte föreligger.¹³⁰ Vidare kan det inte anses vara i överensstämmelse med kravet på objektivitet att åklagaren kommer överens med den misstänkte om att denne inte skall berövas friheten om han inställer

¹²⁵ Heuman, *Åklagarens uppgifter*, s. 122.

¹²⁶ 23 kap. 18 § RB.

¹²⁷ Heuman, *Åklagarens uppgifter*, s. 122 och Jonsson, NJM 1978, s. 155.

¹²⁸ Gärde m fl, *Nya rättegångsbalken*, s. 302.

¹²⁹ Lindberg, *Om åklagareetik*, SvJt 1997 s. 206.

¹³⁰ Lindberg, *Om åklagareetik*, SvJt 1997 s. 205.

sig för förhör.¹³¹ Detta torde inte gälla endast överenskommelser om frihetsberövanden utan äger tillämpning på alla förmåner som utlovas av åklagaren. JO har kritiserat en åklagare som tagit kontakt med en häktads tilltänkta arbetsgivare och upplyst denne om att personen i fråga inte var på fri fot under den tilltänkta anställningsperioden. Detta uttalande gjordes före rättens prövning av skuldfrågan och åklagaren ansågs därmed ha överskridit gränsen för sin befogenhet och gett intryck av att skuldfrågan redan var avgjord.¹³²

5.3.3 Särskilt om förhållandet till målsäganden

En intressekonflikt kan uppkomma under förundersökningen då åklagaren i denna även har att tillgodose och i viss mån biträda målsäganden i dennes beredande av enskilt anspråk med anledning av brottet. Enligt 13 a § FuK skall målsäganden om möjligt underrättas om att åklagaren under vissa förutsättningar kan föra talan om enskilt anspråk i anledning av brott. Som förundersökningsledare bör åklagaren eftersträva att målsäganden så tidigt som möjligt får kännedom om de regler som gäller för talan om enskilt anspråk.¹³³ I åklagarinstruktionen framhävs betydelsen av att målsägandens enskilda anspråk utreds med största noggrannhet redan under förundersökningen. Det får dock inte förekomma att åklagaren uppträder som ombud för denne då det även i denna situation gäller en strikt tillämpning av objektivitetskravet. Ett alltför starkt engagemang från åklagarens sida i målsägandens sak kan leda till att den misstänkte uppfattar det som att han utsätts för otillbörliga påtryckningar.

Kravet på objektivitet gäller även till målsägandens fördel. Åklagaren har en skyldighet att även följa upp det som talar för dennes sak. En åklagare har kritiserats för att han inte närmare undersökt anledningen till varför protokollen från förhör med målsäganden var olika till innehållet. Underlåtenheten att närmare undersöka anledningen till dessa olikheter ansågs inte vara förenlig med objektivitetskravet. Detta trots att åklagaren menade att olikheterna var utan betydelse för åtalsfrågans avgörande.¹³⁴ Åklagaren har ingen lagstadgad skyldighet att ta personlig kontakt med målsäganden under förundersökningen. I lagstiftningsarbetet har man förkastat tanken på att införa en generell regel om direkt kontakt mellan åklagare och målsägande innan huvudförhandling. Att någon sådan skyldighet inte finns beror främst på åklagarens skyldighet att iakttä objektivitet. Åklagaren bör dock inta en generös inställning till ett sammanträffande om målsäganden begär det, förutsatt att objektiviteten inte

¹³¹ JO 1985/86 s. 151.

¹³² JO 1972 s. 76. Åklagaren hade då han censurerade den häktades post uppmärksammat ett brev i vilket den häktade erbjöds en anställning. JO menade att man vid bedömningen av åklagarens åtgärd måste beakta syftet med granskningen av den häktades korrespondens. Detta syfte är att förhindra att ordning och säkerhet äventyras samt att brottsutredningen försvåras. Kännedom om den häktades privata angelägenheter får inte användas om det inte tjänar detta syfte. Jfr JO 1971 s. 87 där åklagaren kontaktade en tilltänkt arbetsgivare för att kontrollera riktigheten i en av den misstänkte påstådd anställning. Åklagarens förfarande ansågs i detta fall inte vara felaktigt.

¹³³ RÅC I 122, s. 3.

¹³⁴ JO 1993/94 s. 118ff.

sätts i fara och det inte framstår som meningslöst.¹³⁵ Vid sammanträffande med målsäganden innan huvudförhandling bör åklagaren se till att en tredje man är närvarande för att undvika påståenden om ett otillbörligt förfarande.¹³⁶

Enligt 14 § FuK bör om åklagaren lägger ner förundersökningen eller beslutar att åtal ej skall väckas, underrättelse därom lämnas bland annat till målsägande som angivit brottet. Det är inte huruvida brottet är ett angivelsebrott eller inte som är av betydelse för bestämmelsens tillämpning. Uttrycket *angett brottet* i bestämmelsen ger uttryck för att underrättelse skall ske i de fall där målsäganden gjort anmälan oberoende av om denna var en nödvändig förutsättning för brottsutredningen eller inte.¹³⁷ Det ligger i sakens natur att när åklagaren vid meddelandet av sådant beslut anger skälet till beslutet i diariet eller akten. Underrättelsen till målsäganden bör innehålla dessa skäl. Det kan inte fordras av åklagaren att beslutet, såsom är fallet i fråga om domstolsavgöranden, skall utförligare motiveras. Det måste räcka att skälen för beslutet anges i korthet. Om saken är av allmänt intresse eller fråga är om ett fall där man vet att målsäganden fäster särskilt avseende vid utgången kan det ibland vara lämpligt att förse beslutet med en utförligare motivering. Om målsäganden tvivlar på beslutets riktighet eller inte förstår dess innebörd bör åklagaren muntligen redogöra för de synpunkter som för honom varit avgörande. Låter målsäganden inte sig nöjas med detta bör man hänvisa honom till möjligheten att överklaga beslutet hos överordnad åklagare.¹³⁸

Objektivitetskravet får dock inte medföra att åklagaren i förundersökningen helt bortser från målsägandens eventuella anspråk. Det är av stor vikt att även det enskilda anspråket blir utrett under förundersökningen. Åklagaren måste i sin roll som förundersökningsledare uppmärksamma även denna del av utredningen. För det fall undersökningen letts av polismyndighet måste åklagaren, då han tar del av förundersökningsprotokollet inför beslut i åtalsfrågan, särskilt uppmärksamma om utredningen avseende enskilt anspråk är tillräcklig. Särskilda problem kan uppstå i de fall då utredningen genomförs under tidspress, till exempel för att den misstänkte är häktad och huvudförhandling sker kort tid efter brottet. Det är dock inte acceptabelt att den tid, under vilken någon sitter frihetsberövad, förlängs på grund av att det enskilda anspråket skall utredas.¹³⁹

¹³⁵ RÅC I 122, s. 10.

¹³⁶ Fredriksson och Malm, *Brottsoffrens rättigheter i brottmålsprocessen*, s. 42 och RÅC I 122, s. 10.

¹³⁷ JO 1994/95 s. 160.

¹³⁸ Heuman, *Åklagarens uppgifter*, s. 130. Se närmare om överprövning av åklagares beslut i avsnitt 4.4.3.

¹³⁹ RÅC I 122, s. 3.

6 Beslut i åtalsfrågan

6.1 Åtalsrätt och åtalsplikt

Rättegångsbalken skiljer mellan *allmänt* och *enskilt åtal*. Med det förstnämnda avses sådana åtal som förs av åklagare eller annan tjänsteman, som har tjänsteplikt att åtala brott. Med enskilt åtal avses sådant som förs av målsäganden eller annan åtalsberättigad privatperson. Såväl åklagaren som målsäganden behandlas i svensk rätt som åtalsberättigade parter och inte som representanter för det allmänna.¹⁴⁰

Det enskilda åtalet är vanligtvis subsidiärt vilket innebär att åtalsrätten endast kan utnyttjas när annan åtalsberättigad beslutat att inte åtala. Under allmänt åtal faller, som framgår av 20 kap. 3 § RB, alla brott som inte uttryckligen undantagits. Även de brott som förutsätter angivelse, så kallade angivelsebrott, faller under allmänt åtal under förutsättning att angivelse skett. Att målsäganden har exklusiv åtalsrätt är mycket ovanligt och även de fall där den subsidiära åtalsrätten utnyttjas är sällan förekommande. Det enskilda åtalet spelar därför i dag en relativt liten roll.

Det enskilda åtalet är i princip frivilligt, målsäganden kan efter eget tycke besluta huruvida han skall utnyttja sin åtalsrätt eller inte. En viss begränsning finns i stadgandet angående obefogat åtal i 15 kap. 5 § brottbalken. Regleringen av det allmänna åtalet skiljer sig markant från detta. Åklagarens rätt att åtala är anknuten till vissa särskilda förutsättningar, som om de är uppfyllda vanligtvis även medför en förpliktelse för åklagaren att åtala. I den juridiska doktrinen skiljer man mellan två grundläggande principer för åtalsplikts utformning, absolut och relativ åtalsplikt.¹⁴¹

Att åtalsplikten är *absolut* innebär att åklagaren är skyldig att väcka åtal om gärningen är straffbar och bevisningen är tillräckligt stark för att kunna ligga till grund för en fällande dom. Endast det straffprocessuella läget beaktas i bedömningen av åtalsfrågan. Är gärningen straffbar och bevismaterialet bedöms vara sådant att tillräckliga skäl mot den misstänkte finns är prövningen slutförd och åtal skall ovillkorligen väckas. Underlåter åklagaren att åtala trots att förutsättningarna därför föreligger gör han sig skyldig till tjänstefel.¹⁴²

Enligt den *relativa* teorin behöver inte åtal ske trots att förutsättningarna för det i och för sig är uppfyllda. Hänsyn skall även i dessa fall tas till förutsättningarna ovan. Utöver detta skall hänsyn tas till faktorer som straffrättskipningens politiska eller sociala funktioner. Åklagaren har att göra en lämplighetsavvägning för att avgöra om det med hänsyn till

¹⁴⁰ Ekelöf, *Rättegång II*, s. 56f.

¹⁴¹ I den juridiska litteraturen förekommer delvis annan terminologi, man kan i främst äldre litteratur hitta beteckningarna *legalitets-* respektive *opportunitetsprincipen* eller *obligatoriskt* respektive *fakultativt* åtal. I princip avses dock detsamma med termerna.

¹⁴² Ekelöf, *Rättegång V*, s. 117.

omständigheterna i det enskilda fallet är påkallat med åtal. Exakt vilka faktorer som är av relevans i denna bedömning redovisas inte i lagen, denna antyder endast de värderingar som ligger till grund. Det är dock tydligt att vad som kan komma i fråga är omständigheter som inte är oförenliga med rättsstatliga synpunkter. Till exempel måste åklagarens politiska eller personliga sympatier anses vara ovidkommande.¹⁴³

Argument kan anföras för och mot båda dessa principer. Det kanske mest framträdande argumentet är det som angår den enskildes rättssäkerhet. Det ligger en betydligt större osäkerhet i att ha en relativ åtalsplikt och överlåta bedömningen till åklagaren, då risken för godtycke och att lika fall behandlas olika ökar. Relativ åtalsplikt kan även anses minska åklagarens motståndskraft mot påtryckningar utifrån, till exempel från politiska organ eller den allmänna opinionen. En komparativ studie har dock visat att utfallet i åtalsfrågan i princip blivit det samma oberoende av vilken princip som tjänar som utgångspunkt.¹⁴⁴

Svensk rätt har den principiella utgångspunkten att åtalsplikten är absolut. Detta framgår av 20 kap. 6 § RB. I vissa specifikt angivna undantagsfall är dock åtalsplikten relativ. Undantagsbestämmelserna anger antingen de förutsättningar under vilka åtal inte får ske eller de förutsättningar under vilka åtal får ske.¹⁴⁵

6.2 Tillräckliga skäl för åtal

För att ett allmänt åtal skall aktualiseras krävs alltid att den ifrågavarande gärningen är straffbar och att bevisningen är tillräckligt stark för att kunna läggas till grund för en fällande dom. Som nämndes i föregående avsnitt har åklagaren plikt att åtala så snart tillräckliga skäl föreligger och ett felaktigt beslut kan medföra ansvar för tjänstefel. Åklagaren är skyldig att åtala så snart han på objektiva grunder kan motse den misstänktes sakfällande, detta brukar uttryckas som att *tillräckliga skäl* för åtalet föreligger. Åklagaren är dock berättigad att åtala redan då *sannolika skäl* mot den misstänkte föreligger. Sannolika skäl torde avse att det skall föreligga sannolika skäl för en fällande dom och det räcker inte att åklagaren personligen känner sig övertygad om den misstänktes skuld.¹⁴⁶ Tre kriterier måste vara uppfyllda för att för att åtal skall kunna väckas. För det första skall inga formella hinder finnas mot åtal, såsom att den misstänkte är straffmyndig, åtalspreskription har inträtt eller att det föreligger bristande angivelse. För det andra skall gärningen utgöra brott och kunna hänföras till ett gällande straffstadgande. För det tredje skall kravet på bevisstyrka vara uppfyllt. Åklagaren skall göra en prognos i enlighet med domstolens slutgiltiga beviskrav, ställt utom rimligt tvivel.¹⁴⁷

¹⁴³ Elwing, *Tillräckliga skäl*, s. 24.

¹⁴⁴ SOU 1992:61, s. 154.

¹⁴⁵ Åtalsunderlåtelse enligt 20 kap. RB eller LUL respektive särskild åtalsprövning.

Bestämmelser om det sistnämnda finns intaget i anslutning till respektive straffstadgande.

¹⁴⁶ Heuman, *Åklagarens uppgifter*, s. 123.

¹⁴⁷ Bring m fl, *Förundersökning*, s. 338.

Vad först angår rättsfrågan, eller annorlunda uttryckt straffbarheten, kan bedömningen tyckas vara klar. Problem kan dock uppstå i gränsfall, där det inte är klarlagt huruvida straffbudet är tillämpligt eller inte på ifrågavarande handling. Är rättsfrågan oklar bör åtal ske i de fall då domstols prövning är nödvändig för klarläggande av rättsläget. Åtal bör med andra ord ske i de fall då det finns behov av ett prejudikat. Det skulle kunna vara åklagarens ämbetsplikt att åtala då skälen för och emot gärningens brottslighet väger ungefär jämnt.¹⁴⁸

Åklagaren har att bedöma det framlagda materialets processuella styrka och begreppet tillräckliga skäl kan sägas utgöra en måttstock för denna prövning. Begreppet tillräckliga skäl förekom inte i den gamla rättegångsbalken men omnämndes i motiven till den nya. Enligt motiven till 20 kap. 6 § RB innebär detta närmare att åklagaren på objektiva grunder skall kunna motse den misstänktes sakfällande.¹⁴⁹ Begreppet medförde dock inte någon radikal förändring av rättsläget utan utgjorde endast en kodifiering eller ett konstaterande av vad som i praktiken var gällande rätt.

Tillräckliga skäl är i jämförelse med sannolika skäl en högre grad av visshet. Skälen som talar för den misstänktes skuld är starkare än att de kan betecknas som endast sannolika. De båda begreppen är av stor praktiskt betydelse för åklagaren. Tillräckliga skäl medför tjänsteplikt för åklagaren att åtala och sannolika skäl är åklagarens möjligheter att freda sig från ansvar för obefogat åtal.¹⁵⁰

Vad därefter angår sakfrågan kan man först uppmärksamma att åklagaren har att bedöma såväl bevisningens styrka som dennas tillräcklighet. Båda dessa spørsmål kan vålla stora svårigheter i praktiken. I princip innebär detta att åklagaren gör en bevisvärdering liknande den domstolen har att göra. Denna prövning utgör en prognos, hur en framtida dom kommer att utfalla. Åklagarens beslut kompliceras dock av att han dels riskerar straffansvar för ett felaktigt beslut och dels får beslutet mycket stora konsekvenser för den enskilde. Det är på grund av dessa problem som man genom distinktionen mellan sannolika och tillräckliga skäl tillerkänner åklagaren en ganska vid felmarginal.

6.3 Särskild åtalsprövning

Den särskilda åtalsprövningen innebär att inskränkningar har gjorts i åtalsplikten för vissa brottstyper eller för speciella kategorier av gärningsmän. Regler angående detta finns i både brottsbalken och specialstraffrätten. Vanligast förekommande är dock att åtalsprövning föreskrivs för de brottstyper som har utpräglade civilrättsliga inslag, till

¹⁴⁸ Ekelöf, *Rättegång V*, s. 123, Gärde m fl, *Nya rättegångsbalken*, s. 240. För utförligare resonemang se Elwing, *Tillräckliga skäl*, s. 107f.

¹⁴⁹ SOU 1938:44, s. 257.

¹⁵⁰ Elwing, *Tillräckliga skäl*, s. 58. Finns inte ens sannolika skäl för åtal och åklagaren ändå beslutar att åtala riskerar han straffansvar för obefogat åtal enligt 15 kap. 5 § 3 st. Brb.

exempel sådant som rör förhållanden inom familjen, privatlivet eller då andra sanktionsformer än de straffrättsliga finns.¹⁵¹

Den särskilda åtalsprövningen innebär att det föreligger en presumtion mot åtal som bryts endast om vissa i lagen närmare angivna förutsättningar är uppfyllda. Den särskilda åtalsprövningen utgör således en förutsättning för att åtalsplikt skall uppkomma. Åtalsprövningen i dessa fall utförs av åklagaren och det är även han som bär bevisbördan för att presumtionen mot åtal är bruten.

Reglerna om särskild åtalsprövning för vissa brottstyper finns i anslutning till straffstadgandet och varierar innehållsmässigt från fall till fall. Vid vissa brott, så kallade angivelsebrott, får åklagaren väcka talan endast om målsäganden anger brottet eller åtal är påkallat ur allmän synpunkt.¹⁵² I vissa fall är det även föreskrivet särskild åtalsprövning för vissa kategorier av brottslingar. Bestämmelsen inriktas i dessa fall på brottslingen och inte brottstypen som sådan. Särskild åtalsprövning är föreskriven till exempel vad gäller missbrukare och unga lagöverträdare.¹⁵³

6.4 Åtalsunderlåtelse

Betydande inskränkningar i den absoluta åtalsplikten finns genom att åklagaren i åtskilliga fall får göra en lämplighetsavvägning av åtalsfrågan. En sådan lämplighetsprövning är föreskriven bland annat i de bestämmelser som rör åklagarens rätt att besluta om åtalsunderlåtelse. 20 kap. RB och LUL innehåller bestämmelser som tillåter att åtal underlåts trots att de formella förutsättningarna för åtal i övrigt är för handen. Ett beslut om åtalsunderlåtelse förutsätter, oberoende av om det grundas på rättegångsbalken eller LUL en fullständig brottsutredning, att det är klarlagt att den misstänkte begått brottet och i regel måste den misstänkte ha erkänt.¹⁵⁴ Skälen bakom reglerna är i stor utsträckning processekonomiska och möjligheterna till åtalsunderlåtelse utvidgades avsevärt genom ändringar som trädde i kraft 1985. Detta sågs som ett led i strävandena att koncentrera rättsväsendets resurser till bekämpandet av den allvarligare brottsligheten.¹⁵⁵ Det är framförallt domstolarna som drar fördel av dessa utvidgningar men även för åklagarnas del uppkommer lättnader genom att de inte behöver utfärda strafföreläggande eller ansöka om stämning och utföra talan vid domstolen.¹⁵⁶

Bestämmelsen i 48 kap. 5 § RB utgör inte hinder mot att åtalsunderlåtelse meddelas i fråga om vissa brott medan strafföreläggande utfärdas

¹⁵¹ SOU 1992:61, s. 150.

¹⁵² Se till exempel 4 kap. 11 §, 3 kap. 12 § och 5 kap. 5 § BrB.

¹⁵³ Se 46 § LVM och 6 § LUL.

¹⁵⁴ Jfr med begränsning av förundersökning, enligt 23 kap. 4 a § RB som inte förutsätter att en fullständig brottsutredning genomförs.

¹⁵⁵ Prop. 1984/85:3, s. 8. Samtidigt utvidgades även möjligheterna att besluta om förundersökningsbegränsning. Reglerna om detta hänger nära samman med åtalsunderlåtelse och är i viss mån beroende av dessa regler.

¹⁵⁶ Prop. 1984/85:3, s. 19.

beträffande brottsligheten i övrigt. Att denna kombination är tillåten får anses lika naturligt som att en åklagare får väcka åtal för vissa brott och underlåta åtal med avseende på andra brott.¹⁵⁷

6.4.1 Åtalsunderlåtelse enligt rättegångsbalken

20 kap. 7 § RB innehåller den grundläggande bestämmelsen för beslut om åtalsunderlåtelse. Enligt den ursprungliga lydelsen var möjligheten att efterge åtal inskränkt till två typfall. Det ena gällde situationen då på brottet inte kunde följa svårare straff än böter och det var uppenbart att den misstänktes lagföring inte var påkallad från allmän synpunkt. I första hand avsågs ordningsföreseelser och andra lindriga brott. Det andra fallet gällde vissa situationer vid sammanträffande av brott och motiverades då främst av processekonomiska skäl. Ett gemensamt krav för att åtal skulle kunna efterges i de nu nämnda fallen var att det var uppenbart att det nya brottet i jämförelse med det andra var med hänsyn till påföljden utan nämnvärd betydelse.¹⁵⁸ Utrymmet för åtalsunderlåtelse har efter detta utvidgats väsentligt.

Bestämmelsen innehåller idag fyra punkter under vilka åtalsunderlåtelse får meddelas. Som *grundläggande förutsättning* för samtliga dessa gäller att hinder inte möter med hänsyn till något viktigt *allmänt* eller *enskilt intresse*. I motiven uttalas att tillämpningen av bestämmelsen inte får medföra att likartade fall bedöms olika. Intresset av att tilltron till rättsväsendets objektivitet upprätthålls kan göra ett åtal påkallat ur allmän synpunkt. Vidare kan det faktum att den misstänkte tidigare gjort sig skyldig till brott utgöra ett viktigt allmänt intresse som talar för åtal. Även ett förverkande av egendom av ett inte obetydligt värde kan utgöra skäl för åtal. Av stor och ofta avgörande betydelse när det gäller att bedöma om ett viktigt allmänt intresse föreligger blir brottets svårhet och omständigheterna i övrigt kring detta. Allmänpreventiva synpunkter kan tala för att ett domstolsförfarande kommer till stånd även vid mycket lindriga brott. Det kan vara nödvändigt att särskilt markera att en viss brottstyp inte accepteras av samhället, till exempel kan så vara fallet om viss brottslighet börjat förekomma i stor omfattning. Det kan också i vissa fall finnas ett stort allmänt intresse av att domstol får bedöma en viss rättsfråga. Även målsägandens intresse av att få ersättning för skada skall beaktas men motiven framhåller att det endast är väsentliga målsägandeintressen som bör beaktas. I bedömningen av målsägandens intresse av ett åtal bör även hänsyn tas till om betalning eller betalningsutfästelse görs av den misstänkte. Vid en del brott som inneburit en grov kränkning kan målsäganden ha ett självständigt intresse av att gärningsmannen fälls till ansvar. Den omständigheten att den misstänkte begär åtal kan i allmänhet inte anses vara sådant viktigt enskilt intresse som förhindrar åtalsunderlåtelse.¹⁵⁹

Bestämmelsen innehåller som jag tidigare nämnde fyra situationer då åtalsunderlåtelse kan meddelas. Redogörelsen och resonemanget omkring

¹⁵⁷ Prop. 1984/85:3, s. 21.

¹⁵⁸ SOU 1992:61, s. 164.

¹⁵⁹ Prop. 1984/85:3, s. 22f.

dessa kan göras utförligt och omfattande men jag kommer här endast att i korthet beröra de olika situationerna och hur de är avsedda att tillämpas.

20 kap. 7 § 1 p. RB, ger möjlighet till åtalsunderlåtelse *om det kan antas att brottet inte skulle föranleda annan påföljd än böter*. Som exempel på brottslighet har nämnts mindre allvarliga förmögenhetsbrott, till exempel egenmäktigt förfarande, bedrägligt beteende, olovligt förfogande och förseelser mot specialstraffrättsliga författningar. När det gäller brott mot näringsrättsliga författningar eller författningar angående arbetarskydd och miljöskydd framhålls att utrymmet för åtalsunderlåtelse generellt sett får anses begränsat.¹⁶⁰

RÅ uttalar att åtalsunderlåtelse inte får bli så vanlig för vissa brottstyper att det i praktiken innebär en avkriminalisering. Avstegen från åtalsplikten får inte upplevas som oriktiga eller orättvisa. Å andra sidan medger reglerna i stor utsträckning att åtalsunderlåtelse meddelas när lagföring i det enskilda fallet bedöms som opåkallad eller meningslös.¹⁶¹ Att den misstänkte tidigare begått liknande brott utgör inte i sig hinder mot att åtalsunderlåtelse meddelas.¹⁶²

Enligt bestämmelsens andra punkt kan åtalsunderlåtelse meddelas *om det kan antas att påföljden skulle bli villkorlig dom och det finns särskilda skäl för åtalsunderlåtelsen*. Bestämmelsen skall enligt ordalydelsen tillämpas restriktivt. Särskilda skäl som kan motivera åtalsunderlåtelse är att brottet relativt sett inte är så allvarligt och att det begåtts av obetänksamhet, tillfälligt förbiseende eller förhastande. Hänsyn bör också tas till om den misstänkte har vidtagit rättelse och till bristande kännedom om straffbudet. Man bör vidare kunna beakta speciella personliga omständigheter. Kan åklagaren förutse att det skulle bli aktuellt med tilläggsböter till den villkorliga domen skall åtal normalt väckas. Tilläggsböter utgör dock inte ett absolut hinder för beslut om åtalsunderlåtelse. De förhållanden som motiverar villkorlig dom torde i allmänhet vara iögonfallande varför några utredningssvårigheter inte bör uppstå.¹⁶³ Av detta kan man sluta sig till att åklagaren i de fall då osäkerhet uppstår bör åtala. Bestämmelsen kan till exempel komma att tillämpas vid förmögenhetsbrott som äger rum inom ramen för vissa avtalssituationer, till exempel övertrassering av egna konton eller vissa brottsliga förfaranden med förhyrd egendom. RÅ betonar dock att det är omständigheterna i det enskilda fallet och inte gärningstypen som sådan som är av betydelse för bedömningen.¹⁶⁴ Eventuellt återfall bör leda till att beslutet om åtalsunderlåtelse återkallas. Detsamma gäller om den misstänkte missköter sig på sådant sätt som kan föranleda undanröjande av

¹⁶⁰ Prop. 1984/85:3, s. 28f.

¹⁶¹ RÅC I:124, s. 8f. Som exempel nämns av RÅ att brottet är obetydligt och den misstänkte lämnar en rimlig förklaring till sitt agerande. Även rena processekonomiska hänsyn kan beaktas, som till exempel att den misstänkte är svår eller näst intill omöjlig att delge. I det sistnämnda får det självfallet inte vara fråga om någon som håller sig undan eller gör sig svårträffbar i syfte att undandra sig lagföring.

¹⁶² Prop. 1984/85:3, s. 29.

¹⁶³ Prop. 1984/85:3, s. 41f.

¹⁶⁴ RÅC I 124, s. 14.

påföljden villkorlig dom enligt 27 kap. 6 § BrB. Omständigheter som inträffar senare än två år efter beslutet bör inte beaktas.¹⁶⁵

Den tredje punkten medger åtalsunderlåtelse *om den misstänkte begått annat brott och det utöver påföljden för detta brott inte krävs påföljd med anledning av det föreliggande brottet*. Bestämmelsen medger åtalsunderlåtelse i två typer av fall, dels de så kallade *samtidighetsfallen* och dels *successivfallen*. Samtidighetsfallen kännetecknas av att en person samtidigt misstänkts för flera brott men inte dömts för något av dem. Successivfallen är av två slag. Den ena situationen är att någon dömts för ett brott och det sedan upptäcks att han dessförinnan begått ännu ett brott. Den andra situationen är att den misstänkte begått nya brott sedan han dömts. En förutsättning för bestämmelsens tillämplighet är att påföljden inte verkställts.¹⁶⁶ Bestämmelsen anses vara särskilt viktig vad gäller seriebrottslighet då den möjliggör att utredningen kan inriktas på vissa typfall i en serie brott, som belyser brottsligheten i dess helhet. RÅ menar att detta är den praktiskt mest betydelsefulla regeln då den möjliggör koncentration av insatserna i det praktiska arbetet på de mest angelägna uppgifterna. Syftet med bestämmelsen är främst processekonomisk men den kan även fylla andra funktioner. Det måste anses vara ett starkt intresse såväl ur den misstänktes som allmän synpunkt att samhällets reaktion på brott kommer till stånd inom rimlig tid och inte fördröjs av utredning som endast marginellt påverkar påföljdsfrågan.¹⁶⁷ Regeln innebär inte att åklagaren på förhand skall bedöma påföljdsfrågan under förutsättning att åtal för alla brott sker. Avgörande är om den förutsedda påföljden framstår som tillräcklig och adekvat även med beaktande av den brottslighet för vilken åtalsunderlåtelse övervägs. Åklagaren kan med andra ord i dessa fall besluta om åtalsunderlåtelse för vissa brott om helhetsresultatet från påföljdssynpunkt framstår som rimligt.¹⁶⁸

Den fjärde och avslutande punkten medger beslut om åtalsunderlåtelse *om psykiatrisk vård eller insatser enligt lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade kommer till stånd*. En förutsättning för åtalsunderlåtelse enligt denna punkt är inte att vård kommer till stånd utan att vård kommer till stånd utan lagföring. Något krav på orsakssamband mellan den brottsliga gärningen och den psykiska störningen uppställs inte som förutsättning och det krävs inte heller att den misstänkte led av den psykiska störningen vid gärningstillfället, det är tillräckligt att den föreligger vid tidpunkten för åtalsprövningen.¹⁶⁹ Bestämmelsen torde främst aktualiseras i de fall där den misstänkte redan när brottet begicks stod under vård eller när vård kommit till stånd efter brottet. Att vården upphört vid åtalsprövningen utgör inte något hinder mot att underlåta åtal.

20 kap. 7 § 2 st. RB ger möjlighet till åtalsunderlåtelse i *extraordinära fall*. Bestämmelsen skall ses mot bakgrund av 29 kap. 6 § BrB om

¹⁶⁵ Prop. 1984/85:3, s. 43.

¹⁶⁶ Prop. 1984/85:3, s. 30.

¹⁶⁷ Prop. 1984/85:3, s. 31 och RÅC I 124, s. 15.

¹⁶⁸ RÅC I 124, s.16.

¹⁶⁹ RÅC I 124, s. 20.

påföljdseftergift. Utrymmet för åtalsunderlåtelse i extraordinära fall torde dock vara betydligt snävare än det för påföljdseftergift. Ett beslut om åtalsunderlåtelse förutsätter svåra avvägningar och åtalsunderlåtelse kan endast komma i fråga då det är uppenbart att domstolen skulle meddela sådan.¹⁷⁰

Åtalsunderlåtelse kan vidare meddelas även efter det att åtal väckts om nya omständigheter eller bevisning framkommit.¹⁷¹

6.4.2 Åtalsunderlåtelse enligt LUL

Bestämmelsen i rättegångsbalken om åtalsunderlåtelse gäller i princip oberoende av gärningsmannens ålder. Beträffande ungdomar som vid tiden för brottet inte fyllt 18 år finns det dessutom bestämmelser om åtalsunderlåtelse i LUL. Lagen tar sikte på lagöverträdare i åldern 15 – 17 år. LUL är enligt 1 § primär i förhållande till rättegångsbalkens regler om åtalsunderlåtelse. Tidigare var förhållandet dem emellan det motsatta. Önskemål om att de särskilda reglerna för unga skulle få större genomslagskraft gjorde att man 1988 ändrade lagen så att bestämmelserna i LUL nu är primära. Först sedan åklagaren konstaterat att åtalsunderlåtelse inte kan komma i fråga enligt LUL skall han göra en prövning enligt rättegångsbalkens regler.¹⁷²

Grundrekvisitet för åtalsprövningen är detsamma som för åtalsunderlåtelse enligt rättegångsbalken. LUL ger mycket vidsträckta möjligheter till åtalsunderlåtelse och skapar möjlighet att använda institutet i fler och grövre fall än vad som anges i rättegångsbalken. Åklagaren får enligt 17 § LUL utöver vad som stadgas i rättegångsbalken meddela åtalsunderlåtelse om den underårige bereds vård eller annan åtgärd med stöd av LVU, socialtjänstlagen eller om han blir föremål för annan åtgärd som innebär att han får hjälp eller stöd. Allmän förutsättning är att hjälp- eller stödåtgärden kan antas vara lämpligast för den underårige.

Åtalsunderlåtelse får vidare enligt 17 § 2 st. LUL meddelas om brottet uppenbarligen skett av okynne eller förhastande. Åklagaren skall i sitt beslut särskilt beakta den unges vilja att ersätta målsäganden för skada som uppkommit genom brottet, att avhjälpa eller begränsa skadan eller att på annat sätt gottgöra målsäganden. I motiven betonas att detta inte är avsett att leda till att den misstänkte kan köpa sig fri från åtal utan att det är den positiva viljan att göra rätt för sig man skall ta fasta på.¹⁷³ Åklagaren skall även beakta brottets art och omständigheterna i övrigt när brottet begicks. Ett brott kan inte anses skett av okynne eller förhastande om det handlar om återfall i likartad brottslighet, rör sig om ett stort antal brott eller om brottsligheten varat under en längre tidsrymd. För åtalsunderlåtelse i dessa fall fordras vanligen att någon hjälp- eller stödåtgärd vidtas.¹⁷⁴ Hänsyn bör

¹⁷⁰ RÅC I 124, s. 22.

¹⁷¹ 20 kap. 7 a § RB.

¹⁷² Prop. 1987/88:135, s. 17.

¹⁷³ Prop. 1987/88:135, s. 30.

¹⁷⁴ RÅC I 123, s. 4.

även vid bedömning enligt denna punkt tas till gärningsmannens ålder. Är åtal påkallat ur allmän eller enskild synpunkt skall åtal alltid väckas.

I 22 § LUL stadgas att den som fått åtalsunderlåtelse skall iaktta skötsamhet. Kravet har införts som en markering av samhällets bestämda anspråk på laglydnad. Beslutet om åtalsunderlåtelse kan återkallas och återfall inom sex månader från beslutet skall särskilt beaktas, detta avser att understryka skötsamhetskravet.¹⁷⁵

Huvudregeln i 5 a § LUL är att yttrande skall inhämtas från socialnämnden om det finns skäligen anledning till åtalsunderlåtelse. Bestämmelserna om åtalsunderlåtelse i LUL har i praxis fått en relativt extensiv tillämpning på grund av att samhällets intressen kräver att man så långt som möjligt skall hålla de unga utanför kriminalvården.¹⁷⁶

6.5 Objektivitet i åtalsbeslutet

Trots att lagen utgår från principen att åtalsplikten är absolut ges åklagaren genom skilda bestämmelser ett ganska stort utrymme för avvägningar då han skall besluta i åtalsfrågan. Viktigt är dock att betona att åklagaren även i åtalsbeslutet skall förhålla sig objektiv.¹⁷⁷ Det beslut som fattas får stora konsekvenser för såväl den misstänkte som målsäganden. Den misstänktes krav på rättssäkerhet ställs kontinuerligt mot samhällets intresse av att beivra brott och målsägandens intresse av att åtal kommer till stånd. Åklagaren måste dock vara mycket försiktig då enbart åtalsbeslutet kan innebära negativa konsekvenser för den åtalade. Även om den slutgiltiga domen till sist blir frikännande, kan den tilltalade utsättas för negativa reaktioner från omgivningen. Detta får av naturliga skäl störst betydelse i de fall då åklagaren är osäker. Föreligger objektivt sett tillräckliga skäl är åklagaren skyldig att åtala. JO har kritiserat en åklagare som gjorde sin bedömning i åtalsfrågan beroende av om den misstänkta lämnade medgivande till att viss egendom lämnades till boutredningsman.¹⁷⁸

Beslutet i åtalsfrågan grundar sig vanligen på förundersökningsprotokollet. Det är på åklagarens ansvar att det material, på vilket han grundar detta beslut är korrekt. Åklagaren har även, som torde ha framgått av tidigare avsnitt, stora möjligheter att påverka innehållet i detta material. Ett riskmoment föreligger då åklagaren i princip beslutar på grundval av det material som insamlats under hans egen ledning. Han så att säga bekräftar sitt eget ställningstagande vid åtalsbeslutet.¹⁷⁹ Mot bakgrund av detta kan man se att det är av stor vikt att åklagaren håller den distans till förundersökningen som krävs för att kunna upprätthålla en kritisk inställning till materialet.¹⁸⁰

¹⁷⁵ Prop. 1987/88:135, s. 18f.

¹⁷⁶ Bring m fl, *Förundersökning*, s. 319.

¹⁷⁷ Heuman, *Åklagarens uppgifter*, s. 123.

¹⁷⁸ JO 1987/88 s. 61.

¹⁷⁹ Jacobsson, *Lagbok i straffprocess*, s. 60.

¹⁸⁰ Se avsnitt 5.3.1 ovan.

Beslutet i åtalsfrågan får inte påverkas av utomstående krafter. Det förekommer, främst vid vissa allvarliga brott, att den allmänna opinionen förväntar sig ett åtal. Naturligtvis påverkas även åklagaren av dessa uttryck, då han trots allt inte är isolerad från omvärlden. Dessa förhållanden och påtryckningar, som numer framförallt förekommer i massmedia, får under inga omständigheter påverka beslutet i åtalsfrågan. Ibland kan dock omständigheterna i bevisningshänseende vara sådana att åklagaren för bevarandet av tilltron till myndigheternas objektivitet bör låta saken gå till åtal för att den skall utspela sig i offentlighetens fulla ljus.¹⁸¹

Inte heller åklagarens egen övertygelse om den misstänktes skuld får påverka åtalsbeslutet. Skulle åklagarens personliga uppfattning vara att den misstänkte är skyldig men det inte finns objektiva omständigheter som stödjer detta antagande kan åtal inte komma ifråga. Även i de fall då åklagarens subjektiva uppfattning är att den misstänkte är oskyldig bör åtal ske, så länge det finns objektivt sett tillräckliga skäl. Åklagaren får inte ta hänsyn till sin subjektiva uppfattning om han inte kan grunda den på objektiva omständigheter.¹⁸² Åklagaren har i åtalsunderlåtelsefallen att avgöra frågor av samma slag som en domare. Åklagaren måste för att bedöma om den tilltalade gjort sig skyldig till brottet värdera bevisningen. Rättssäkerheten kan här komma i fara då åklagarens dömande verksamhet inte är underkastat de processuella regler som gäller för huvudförhandlingen, det finns inga regler om offentlig försvarare, kontradiktion eller offentlighet.¹⁸³

Det är framförallt reglerna om åtalsunderlåtelse och begränsning av förundersökningen som tillåter ett förhållandevis stort utrymme för olika bedömningar och lämplighetsavvägningar i olika avseenden. Som framgått av redogörelsen för åtalsunderlåtelse ovan kan dessa rekvisit ges en vidsträckt innebörd om de tolkas. De allmänt hållna rekvisiten medger dock inte att åklagarens personliga uppfattning färgar beslutet i åtalsfrågan. RÅ har uttalat att den frihet som bestämmelserna angående åtalsunderlåtelse innebär måste hanteras med ”omdöme och sunt förnuft”.¹⁸⁴

Oberoende av sin personliga uppfattning om det rimliga i att viss praxis har utvecklats, till exempel när det gäller frekventa brott som snatteri eller åverkan, måste åklagaren underordna sig denna så länge den är grundad på förarbetsuttalanden, föreskrifter och allmänna råd från RÅ.¹⁸⁵

Beslut om åtalsunderlåtelse förutsätter, som framgått ovan, att en fullständig brottsutredning genomförts och att den misstänktes skuld är klarlagd. Objektivt sett tillräckliga skäl skall med andra ord föreligga även för att åtalsunderlåtelse skall bli aktuell. Det får således inte förekomma att åklagaren, måhända på grund av sin personliga övertygelse om den tilltalades skuld, meddelar åtalsunderlåtelse trots att objektivt sett tillräckliga

¹⁸¹ Heuman, *Åklagarens uppgifter*, s. 124.

¹⁸² Heuman, *Åklagarens uppgifter*, s. 125.

¹⁸³ Jacobsson, *Regler för maktutövning*, s. 7.

¹⁸⁴ RÅC I 124, s. 8f.

¹⁸⁵ Lindberg, *Om åklagareetik*, SvJt 1997 s. 215.

skäl inte föreligger. I dessa fall skall åklagaren i stället enligt min mening meddela ett negativt åtalsbeslut. Åklagaren skall vidare göra en helhetsbedömning och i denna även beakta de särskilda rättsverkningar som en fällande dom kan medföra. Det kan i vissa fall verka stötande att åklagaren meddelar åtalsunderlåtelse för det fall en särskild rättsverkan skulle följt på en fällande dom.¹⁸⁶

¹⁸⁶ JO 1973 s. 114.

7 Strafföreläggande

7.1 Rättslig ram

Brottsutvecklingen och de allt mindre resurserna inom rättsväsendet gör att lagstiftaren kontinuerligt söker efter alternativa metoder för att beivra brott. Man försöker att på olika sätt förenkla handlägningsformerna för att möjliggöra en effektivare användning av de resurser som finns. En målsättning med reformarbetet under de senaste åren har varit att domstolsprövning skall förbehållas sådana mål där parterna inte är ense eller som avser allvarliga eller komplicerade brott.¹⁸⁷ I denna utveckling har de summariska processformerna – strafföreläggande och ordningsbot¹⁸⁸ – kommit att spela en allt viktigare roll. Vad gäller den lindrigare brottsligheten ligger tyngdpunkten i rättskipningen numer utanför domstolen.

Strafföreläggandeinstitutet tillkom 1948 och ger åklagaren behörighet att i vissa fall slutligt bestämma påföljden för ett brott. Föreläggandet innebär en uppmaning till gärningsmannen att underkasta sig en däri angiven påföljd. Strafföreläggandet är ett summariskt förfarande avsett att utgöra ett enkelt och effektivt instrument för att beivra bagatellartad brottslighet.¹⁸⁹ Sedan tillkomsten har tillämpningsområdet utvidgats i omgångar. Från början omfattades endast viss bötesbrottslighet men det har nu utvidgats så att även villkorlig dom kan föreläggas.

Det närmare tillämpningsområdet framgår av 48 kap. 4 § RB. Föreläggande kan utfärdas för brott som faller under allmänt åtal, där det finns böter i straffskalan eller då det är uppenbart att rätten skulle döma till villkorlig dom eller sådan dom i förening med böter. Särskilda regler gäller för de lagöverträdare som inte har fyllt 18 år. Åklagaren har delvis friare händer och större möjligheter att använda strafföreläggandet. Möjligheten att förelägga villkorlig dom gäller dock inte denna grupp.¹⁹⁰

Strafföreläggande får inte utfärdas om det inte tar upp alla brott begångna av den misstänkte som åklagaren har vetskap om och som är föremål för bedömning. Såväl enskilt anspråk avseende annat än betalningsskyldighet som talan om företagsbot utgör hinder mot föreläggande enligt 48 kap. 5 § RB. Vad däremot angår enskilt anspråk avseende betalningsskyldighet i anledning av brottet skall även detta enligt 5 a § föreläggas den misstänkte till godkännande. Bestämmelsen i 48 kap. 5 § RB syftar främst till att upprätthålla principen om att den som skall dömas för flera brott skall ådömas gemensam påföljd.¹⁹¹ Bestämmelsen utgör vidare en garanti för att

¹⁸⁷ SOU 1992:61, s.196.

¹⁸⁸ Ordningsbot föreläggs av polisman, se 48 kap. 1 § RB. För närmare regler om föreläggande av ordningsbot se 48 kap. 13-20 §§ RB.

¹⁸⁹ SOU 1992:61, s.192.

¹⁹⁰ Se 48 kap. 4 § 2 st. RB.

¹⁹¹ Jfr 1 kap. 6 § BrB.

inte det högsta straff för vilket strafföreläggandet får användas överskrids, genom att åklagaren meddelar flera strafförelägganden.¹⁹²

Förfarandet för strafföreläggande är skriftligt och åklagaren baserar föreläggandet på en polisrapport eller ett polisprotokoll. Själva föreläggandet motsvarar stämningen vid åtal. En stämmningsansökan innehåller inte något yrkande rörande påföljd men åklagaren anger i föreläggandet storleken av det straff, som föreläggs den misstänkte.¹⁹³ En nödvändig förutsättning för föreläggandets giltighet är att gärningsmannen godkänner det. Godkännandet innebär att den misstänkte erkänner gärningen och godtar det förelagda straffet. Att gärningsmannen betalar böterna anses enligt 48 kap. 11 § RB likvärdigt med ett godkännande. Godkännande som sker efter det att åklagaren utfärdat stämning eller stämmningsansökan är utan verkan.¹⁹⁴

Strafföreläggandet fyller för brottmålets del en liknande uppgift som lagsökning och betalningsföreläggande inom civilprocessen. Gärningsmannens godkännande av föreläggandet kan jämföras med svarandens medgivande i tvistemål. En viktig skillnad i jämförelsen är dock att godkännandet inte innebär disposition över själva saken utan åklagaren har att på sitt tjänsteansvar pröva såväl innehåll som godkännandet av föreläggandet. Däremot har godkännandet dispositiv effekt på så vis att den misstänkte därmed avstår från att få sin sak prövad av domstol.¹⁹⁵

De ovannämnda förutsättningarna är inte tillräckliga för att åklagaren skall kunna tillgripa strafföreläggandet i stället för åtal. Är saken tvivelaktig bör åklagaren inte använda strafföreläggande i förhoppning att den misstänkte skall godkänna föreläggandet. Åklagarens avgörande skall grunda sig i objektiva omständigheter för den misstänktes skuld. Brott som i regel är svårbedömbara, lämpar sig inte för strafföreläggande. Åtal bör vidare ske då existensen av ett gärningsmoment inte är fullt säker, straffstadgandets tillämplighet är tveksam eller brottet kan vara preskriberat.¹⁹⁶ Bestämmelserna om strafföreläggande är fakultativa i den mening att åklagaren inte är skyldig att utfärda föreläggande så snart förutsättningarna för det är uppfyllda. Han kan i stället välja att använda en mer kvalificerad handlägningsform. Fall som med hänsyn till utredningen eller rättstillämpningen är svårbedömbara bör åtalas.¹⁹⁷ Den som delges ett strafföreläggande bör kunna lita på att detta är riktigt. Skulle den misstänkte under polisförhöret ha förnekat gärningen eller denna brottslighet, bör åklagaren väcka åtal även om den misstänktes skuld är till synes klar.

Efter godkännande blir föreläggandet exigibelt som en lagakraftvunnen dom och saken res judicata.¹⁹⁸ Ett godkänt föreläggande kan därför i efterhand

¹⁹² Prop. 1984/85:3, s. 21.

¹⁹³ Ekelöf, *Rättegång V*, s. 212.

¹⁹⁴ 48 kap. 12 § RB.

¹⁹⁵ Ekelöf, *Rättegång V*, s. 213.

¹⁹⁶ Ekelöf, *Rättegång V*, s. 214.

¹⁹⁷ Gärde m fl, *Nya rättegångsbalken*, s. 721.

¹⁹⁸ Se 43 kap. 3 § 2 st. RB.

endast angripas med hjälp av extraordinära rättsmedel. I konsekvens härmed är bestämmelserna om resning av brottmålsdom tillämpliga. Det finns även särregler i 59 kap. 5 § RB, ett föreläggande skall efter besvär undanröjas om godkännandet inte kan anses vara en giltig viljeförklaring eller om det vid ärendets handläggning framkommit sådant fel att föreläggandet bör anses ogiltigt eller om föreläggandet på annat sätt inte överensstämmer med lag. Upptäcker den förelagda felet i efterhand, har han goda möjligheter att få det godkända föreläggandet undanröjt.¹⁹⁹ Om åklagaren finner uppenbar oriktighet i strafföreläggandet har han möjlighet att under vissa förutsättningar besluta om rättelse, det skall då röra sig om formella fel.²⁰⁰

7.2 Strafföreläggande och kravet på objektivitet

Den främsta anledningen till att vi överhuvudtaget använder oss av systemet med strafföreläggande är den processekonomiska vinst man gör genom att handlägga ett ärende på detta sätt. Strafföreläggandet erbjuder en snabb och effektiv metod för att fastställa straff i de fall där den misstänkte erkänner gärningen, brottet inte är alltför allvarligt och det inte råder tvekan om vilken påföljd som skall utdömas. Strafföreläggandet medför även vissa fördelar om man ser det ur den misstänktes synvinkel. Den misstänkte undgår en tidskrävande och kostsam inställelse vid domstol. Avgörandet kommer snabbt och den misstänkte kan ta ställning till det förelagda straffet och själv bedöma om det står i rimlig proportion till gärningen innan han godkänner det. Att ansvarspåståendet föreläggs enligt en mall och storleken på straffet bestäms utifrån riksåklagarens rekommendationer gör att kravet på förutsebarhet tillgodoses.²⁰¹ Den misstänktes trygghet kan till och med anses bättre tillgodosedd genom detta förfarande då han i förväg blir upplyst om vad ett erkännande får för konsekvenser för honom.²⁰²

Trots stora fördelar innefattar förfarandet även vissa risker sett från rättssäkerhetssynpunkt. Åklagarens beslut grundas i handlingarna, målet prövas inte inför en opartisk domstol. Det ackusatoriska moment och möjlighet till kritisk granskning som en förhandling inför domstol innehåller saknas i förfarandet med strafföreläggande. Strafföreläggandet kan även uppfattas som pressande från den misstänktes sida genom att han vet att ett bestridande av föreläggandet med största sannolikhet leder till att han kan komma att behöva inställa sig inför en domstol, oberoende av om han är skyldig eller inte. Genom att godkänna föreläggandet undgår den misstänkt detta obehag.²⁰³

De nackdelar som systemet med strafföreläggande innebär är avsedda att uppvägas av den omständigheten att såväl polis som åklagare är skyldiga att iaktta objektivitet i sin prövning och alltså se även till sådana omständigheter som talar till den misstänktes förmån.²⁰⁴ Åklagaren måste

¹⁹⁹ Ekelöf, *Rättegång V*, s. 214.

²⁰⁰ 48 kap. 12 a § RB.

²⁰¹ SOU 1992:61, s. 196.

²⁰² Ekelöf, *Rättegång V*, s. 213.

²⁰³ SOU 1992:61, s. 197.

²⁰⁴ SOU 1992:61, s. 197.

naturligtvis grunda strafföreläggandet på objektiva omständigheter och får inte tillgripa det som en nödlösning i de fall förundersökningen inte ger tillräckligt underlag för ett positivt åtalsbeslut. Åklagaren skall göra bedömningen av om strafföreläggande kan utfärdas, oberoende av om den misstänkte förklarar sig villig att godkänna det. Åklagaren kan inte ta detta godkännande för gott utan måste ändå pröva föreliggande omständigheter.

Man kan tänka sig att vissa komplikationer vad gäller tillämpningen av objektivitetskravet uppkommer. Åklagarens deltagande i förundersökningen kan leda till att denne har svårt att förhålla sig kritisk till det material som framkommer. Risk föreligger för att åklagaren på bristfälligt material skapar en uppfattning om den misstänktes skuld som han sedan har svårt att frigöra sig från då han skall förelägga påföljd. Problemet gör sig gällande även i till exempel åklagarens åtalsbeslut, men mellan de båda situationerna föreligger en avgörande skillnad. Åklagarens beslut i strafföreläggandet avgör slutgiltigt en ansvarsfråga och under förutsättning att den misstänkte godkänner föreläggandet kommer aldrig frågan att bli föremål för domstolens kritiska granskning. Ansvar för åklagaren att kritiskt granska förundersökningsmaterialet gör sig därför gällande med större styrka när det gäller strafföreläggandet då domstolens möjlighet till kontroll faller bort.

Den bedömning som åklagaren gör av ansvarsfrågan och påföljdsbestämningen skall grundas på samma omständigheter som domstolens bedömning. Då förfarandet saknar de akusatoriska moment som en förhandling innehåller och möjligheten till kontradiktion inte existerar är risken stor att någon omständighet faller bort. Som motvikt till denna åklagarens självständiga och totala beslutandemakt står det faktum att den misstänkte måste godkänna föreläggandet för att det skall erhålla giltighet. Detta faktum eliminerar antagligen de största riskerna för felaktiga beslut då en misstänkt antagligen inte godkänner ett helt felaktigt föreläggande. Antalet strafförelägganden som undanröjs på grund av att de är felaktiga är relativt litet och det får anses tyda på att åklagarna i de flesta fall klarar avvägningen.

8 Part i rättegången

8.1 Bakgrund

Då åklagaren beslutat sig för att åtal skall ske inger han en stämningsansökan till rätten. Huvudförhandlingen är föremål för reglering vad gäller såväl tillvägagångssätt som innehåll. De följande avsnitten ger en kort introduktion till vem som har talerätt i brottmål, hur förhandlingen går till och vad den innehåller samt vilka uppgifter som under förhandlingen tillkommer åklagaren.

8.1.1 Parter och deras talerätt

I svensk rätt behandlas åklagaren, målsägande och tilltalad som taleberättigade parter. Det är viktigt att poängtera att åklagaren i processen inte ses som en representant för det allmänna utan svensk rätt behandlar även denne som part i rättegången.²⁰⁵ Den som i stämningsansökan utpekats som gärningsman är naturligtvis alltid behörig att vara svarandepart i brottmålet. Vad däremot gäller frågan om vem som får åtala ett brott krävs särskilda regler. Reglerna har karaktär av regler om talerätt och fyller en viktig funktion. Bristande talerätt utgör ett processhinder. Åtalas ett brott av en person som inte har talerätt enligt de nu nämnda reglerna kommer rätten att avvisa talan på grund av att processhinder föreligger.²⁰⁶

Allmän åklagare får åtala brott som faller under allmänt åtal²⁰⁷ om inte annat är stadgat enligt 20 kap. 2 § 1 st. RB. Kompetensfördelningen mellan olika åklagare är en intern åklagarangelägenhet och rätten har att godta den åklagare som väckt talan. Förutsätter åtalet att ett särskilt villkor är uppfyllt, till exempel att målsäganden skall ha angivit brottet eller att tillstånd av administrativ myndighet krävs, skall talan däremot avvisas på grund av bristande talerätt om detta villkor inte är uppfyllt.²⁰⁸ Däremot föreligger inte något processhinder då åklagaren åtalar ett angivelsebrott utan angivelse, om åklagaren finner åtalet påkallat ur allmän synpunkt.²⁰⁹

Då en åklagare har att besluta huruvida åtal skall väckas måste han ta ställning till flera olika frågor som kan vålla svårigheter. Åklagaren måste först bilda sig en uppfattning om den förövade gärningen faller under något straffbud. Åtal får vidare ske endast om bevisningen för den misstänktes skuld är av viss styrka. Hur dessa frågor blir bedömda kommer inte rätten vid. Att domstolen redan i detta inledande skede skulle summariskt pröva bevisningens styrka och gärningens brottslighet har ansetts kunna påverka rättens senare prövning av själva saken. Finner rätten att den åtalade

²⁰⁵ Ekelöf, *Rättegång II*, s. 56 och SOU 1938:44 s. 29.

²⁰⁶ Ekelöf, *Rättegång II*, s. 56.

²⁰⁷ Allmänt åtal omfattar alla brott som inte uttryckligen undantagits, 20 kap. 3 § RB.

²⁰⁸ 20 kap. 3 § 2 st. RB.

²⁰⁹ Ekelöf, *Rättegång II*, s.59, not 49.

gärningen inte faller under något straffbud skall talan ogillas inte avvisas då detta förhållande inte utgör ett processhinder.²¹⁰

Vad gäller målsäganden har denne inte med automatik partsställning i det allmänna åtalet utan deltar under huvudförhandlingen enbart för att höras om vad han varit med om. Målsäganden kan dock enligt 20 kap. 8 § 2 st. RB biträda åtalet och på så vis bli part i rättegången.²¹¹ Målsäganden kan även bli part genom att överklaga domen eller överta åtalet då åklagaren lägger ned detsamma.²¹²

8.1.2 Rättslig ram för huvudförhandlingen

Huvudförhandlingen präglas av den ackusatoriska principen. Då åklagaren finner att tillräckliga skäl för åtal föreligger skall han enligt 45 kap. 1 § RB ansöka hos rätten om stämning. Åtal anses väckt då stämning inkommer till rätten. Den ackusatoriska principen innebär att domstolen under rättegången inte självmant skall göra efterforskningar. Domstolen får endast döma på det material som presenteras av parterna och för den gärning för vilken talan om ansvar förts i behörig ordning.²¹³

Den ackusatoriska principen i brottmål är motsvarigheten till förhandlingsprincipen i tvistemål. Man förutsätter i båda fallen att de två parter som uppträder inför domstolen är jämbördiga. I brottmål är de dock inte i praktiken det. Åklagarmyndigheten har omfattande beslutsbefogenheter och stora utredningsresurser till sitt förfogande som den tilltalade inte har. I syfte att utjämna missförhållandena åtnjuter den tilltalade vissa förmåner, *favor defensionis*. Avsikten med dessa regler och principer är att minska risken för att någon skall kunna bli oskyldigt dömd.²¹⁴ Exempel på sådana regler är rätten till offentlig försvarare. Av kanske störst vikt är oskyldighetspresumtionen²¹⁵ och principen om åklagarens bevisbörda. I brottmål är det åklagaren som bär den fulla bevisbördan. Det är denne som skall ställa utom allt rimligt tvivel att den tilltalade är skyldig.

Den yttre ramen för vad som är föremål för prövning i huvudförhandlingen bestäms av åklagarens gärningsbeskrivning. I denna skall anges ”den brottsliga gärningen med angivande av tid och plats för dess förövande och de övriga omständigheter, som erfordras för dess kännetecknande”²¹⁶. Det är viktigt att dessa uppgifter är så preciserade att den aktuella gärningen kan skiljas från andra gärningar som den tilltalade kan ha begått, gärningen skall individualiseras. Enligt åklagarpraxis åberopar åklagaren inte bara lagrum och brottsrubriceringar utan anger också vilken typ av straff han anser

²¹⁰ Ekelöf, *Rättegång II*, s. 58.

²¹¹ Målsäganden blir då part i målet vid sidan av åklagaren och äger samma rätt som denne att förelägga utredning och bevisning, Gärde m fl, *Nya rättegångsbalken*, s. 246.

²¹² 20 kap. 9 § RB.

²¹³ Se 30 kap. 2 och 3 § RB.

²¹⁴ Jacobsson, *Lagbok i straffprocess*, s. 260f.

²¹⁵ Art. 6 EurK och art. 14 p. 2 ICCPR.

²¹⁶ 45 kap. 4 § p. 3 RB

lämpligt. Allt detta har endast informativ betydelse.²¹⁷ Domstolen är inte, som framgår av 30 kap. 3 § RB, bunden av varken åklagarens brottsrubriceringar, angivna lagrum eller förslag till påföljd. Domstolen skall ex officio subsumera gärningen under tillämpligt lagrum och utdöma den påföljd som enligt lag skall följa på brottet.²¹⁸ Under huvudförhandlingen är muntlighetsprincipen som huvudregel förhärskande.²¹⁹ I princip innebär detta ett förbud mot att ge in eller läsa upp skriftliga anföranden. Undantag medges dock för den situation då en uppläsning underlättar förståelsen för materialet.

Det yttersta ansvaret för att en fullständig utredning åstadkoms i målet åvilar domstolen. För att kunna fullgöra denna utredningsplikt har rätten enligt 45 kap. 11 § RB möjlighet att förelägga åklagaren att komplettera utredningen. Domstolen har även viss möjlighet att själv föranstalta om bevisning enligt 35 kap. 6 § RB. Den kan ex officio besluta om syn enligt 39 kap. RB och förordna sakkunnig enligt 40 kap. RB.

Vad gäller tillvägagångssättet under huvudförhandlingen²²⁰ så går den vanligen till så att åklagaren framställer sitt yrkande och den tilltalade anger sin inställning till detta. Därefter utvecklar åklagaren, målsäganden och den tilltalade sin talan. Denna så kallade sakframställning innebär inte att åklagaren skall redogöra för hur brottet utretts och vad som sagt under förundersökningen utan i stället skall åklagaren redogöra för vad han själv gör gällande har skett, det vill säga det händelseförlopp vari den brottsliga gärningen utgör ett led.²²¹ Efter sakframställningen sker bevisupptagningen. Bevis i ansvarsfrågan tas upp först för att sedan följas av bevisning i påföljdsfrågan²²² Förhandlingen avslutas med parternas pläderingar då åklagaren och den tilltalade eller hans försvarare argumenterar i skuld- och påföljdsfrågan.

Olika uppfattningar råder angående frågan huruvida åklagarens arbete även under huvudförhandlingen är underkastat kravet på objektivitet. Den dominerande uppfattningen torde dock vara att åklagaren även i sin roll som part i rättegången skall iaktta objektivitet.²²³ Möjligt är dock att detta krav inte gör sig lika starkt gällande under huvudförhandlingen som under förundersökningen.

²¹⁷ Jacobsson, *Lagbok i straffprocess*, s. 261.

²¹⁸ Olivecrona, *Rättegången i brottmål enligt RB*, s. 15.

²¹⁹ 46 kap. 5 § RB

²²⁰ Se 46 kap. 6 § RB.

²²¹ Ekelöf, *Rättegång V*, s. 175.

²²² Den så kallade personalian som består av till exempel personbevis, utdrag ur kriminalregistret, personundersökning eller yttrande från frivårdsmyndigheten. Detta material föredras av ordföranden eller tingsnotarien.

²²³ Angående detta se Ekelöf, *Rättegång I*, s. 66f. och *Rättegång V*, s. 154f.

8.1.3 Enskilt anspråk och kumulation av detta med åtalet

Det enskilda anpråket är ett privaträttsligt anspråk och kan röra olika saker, till exempel att gärningsmannen skall återställa viss egendom eller riva ett hus. Det vanliga är dock att det enskilda anspråket utgör en talan om skadestånd. Då åtal för ett brott sker väcks det ofta även talan om enskilt anspråk. Detta kan enligt 22 kap. 1 och 3 § RB kumuleras med åtalet. Rörande förfarandet tillämpas brottmålsregler, men över processmaterialet i skadeståndsfrågan har parterna dispositionsrätt i samma utsträckning som i dispositiva tvistemål. Ett erkännande av den brottsliga gärningen binder inte rätten men det gör den tilltalades medgivande av målsägandens skadeståndsyrkande som då skall bifallas enbart på grundval av medgivandet.²²⁴

Kumulationen har stora processekonomiska fördelar särskilt för den skadeståndsberättigade. Enligt förarbetena talar starka praktiska skäl för att i samma mål pröva både ansvarstalan och det enskilda anspråket. Utredningen som skall styrka att den misstänkte förövat gärningen är densamma i fråga om båda anspråken. Viss ytterligare utredning kan behövas men en gemensam behandling medför i regel betydande besparingar i såväl tid som kostnader.²²⁵ Den brottsliga gärningen är inte enbart grund för åtalet utan utgör även en del av de fakta som åberopas till stöd för skadeståndsyrkandet. Åklagarens utredning i denna fråga kan vid kumulation komma även den skadeståndsberättigade till godo. Gärningsmannens ekonomi är vidare ofta sådan att han inte kan betala den ersättningsberättigades rättegångskostnader och att det då inte lönar sig för käranden att väcka skadeståndstalan.

Bestämmelserna om kumulation är tillämpliga även då skadeståndstalan förs av en annan person än målsäganden eller mot någon annan än den tilltalade. Detta beroende på att bestämmelserna talar om enskilt anspråk i anledning av brott och inte på grund av brott.²²⁶

Den skadeståndsberättigade är naturligtvis alltid berättigad att själv föra sin talan mot gärningsmannen genom att väcka talan härom enligt reglerna om dispositiva tvistemål. Av 45 kap. 5 § 2 st. framgår att målen inte alltid kan kumuleras. Är skadeståndsfrågan invecklad och svårbedömbär bör målsäganden hänvisas till att genom stämning väcka talan i civil ordning.²²⁷ Skulle talan om enskilt anspråk ha upptagits i brottmålet kan det hänskjutas till att handläggas som tvistemål om en fortsatt gemensam handläggning skulle medföra väsentliga olägenheter.²²⁸ Sådant förordnande kan meddelas av rätten vid såväl allmänt som enskilt åtal och på vilket stadium av rättegången som helst samt oberoende av parternas begäran därom.²²⁹

²²⁴ Ekelöf, *Rättegång II*, s. 187.

²²⁵ SOU 1938:44, s. 278.

²²⁶ Ekelöf, *Rättegång II*, s. 184.

²²⁷ Ekelöf, *Rättegång II*, s. 186.

²²⁸ 22 kap. 5 § RB som ger rätten en allmän befogenhet att förordna att talan om enskilt anspråk som upptagits till behandling i samband med åtalet skall handläggas som tvistemål.

²²⁹ SOU 1938:44, s. 281.

I viss utsträckning får man vad gäller beredandet av det enskilda anspråket tillämpa civilprocessuella regler. Målsäganden skall ange hur stort skadestånd han yrkar, vilka skador som uppstått samt vilka bevis härför han vill åberopa. Dessa uppgifter skall delges den tilltalade som har att avge svaromål samt bevisuppgift. Kumulationen med åtalet medför emellertid att förberedelsen inte är muntlig som i tvistemål utan skriftlig. Visar det sig att utredningen om skadornas omfattning eller värde behöver kompletteras, bör rätten särskilja de båda målen enligt 22 kap. 5 § RB.

Vidare bör man uppmärksamma att rätten även då den ogillar åtalet kan pröva om det föreligger skadeståndsskyldighet på civilrättslig grund enligt 22 kap. 7 § RB. Ett ogillande av åtalet medför således inte med nödvändighet att även skadeståndstalan måste ogillas.

8.1.4 Åklagarens skyldighet att föra talan om enskilt anspråk

För målsäganden skulle det medföra olägenheter och ökade kostnader, om han alltid, då allmänt åtal äger rum, själv eller genom särskilt ombud skulle föra talan om enskilt anspråk på grund av brottet. För att tillgodose målsägandens intressen har man ålagt åklagaren en skyldighet att, under vissa i lagen närmare angivna förutsättningar, biträda i dennes talan om skadestånd med anledning av brottet.²³⁰ Mot bakgrund av de intressen som målsäganden har av att få det enskilda anspråket handlagt tillsammans med åtalet bör åklagaren inta en generös inställning vid bedömningen av om han skall föra talan eller inte.²³¹ Genom att målsäganden befrias från besväret och kostnaden att själv eller genom ombud utföra sin skadeståndstalan, blir kumulationsregeln i 22 kap. 1 § RB av större värde för honom.²³²

Det är ett åliggande i tjänsten för åklagaren att utföra målsägandens talan och åklagaren har således inte någon ställning som rättegångsombud.²³³ Det krävs ingen fullmakt och naturligtvis är det förbjudet för åklagaren att uppbära ersättning. Åklagaren kan inte anses ha behörighet att ingå förlikning eller att helt eller delvis frånträda ett yrkande om enskilt anspråk. Det kan dock förekomma att åklagaren får ett generellt tillstånd att begränsa målsägandens anspråk med hänsyn till hur målet utvecklar sig.

De närmare förutsättningarna för åklagarens skyldighet anges i 22 kap. 2 § RB. Bestämmelsen innebär inte enbart att åklagaren har en vittgående skyldighet att föra talan utan även ett åliggande att se till att utredningen härom blir så fullständig som möjligt.²³⁴ Bestämmelsen är fakultativ och talan om enskilt anspråk skall förberedas och utföras av åklagaren endast om detta kan ske utan väsentlig olägenhet och anspråket inte är uppenbart

²³⁰ SOU 1938:44, s. 279.

²³¹ RÅC I 122, s. 8.

²³² Ekelöf, *Rättegång II*, s. 185.

²³³ Fredriksson och Malm, *Brottsoffrens rättigheter i brottmålsprocessen*, s. 44. Förbud för åklagaren att agera som ombud stadgas i 12 kap. 3 § RB.

²³⁴ RÅC I 122, s. 8.

obefogat.²³⁵ Presumtionen är för att åklagaren skall föra målsägandens talan och det är inte vilken olägenhet som helst duger för att åklagaren skall kunna avböja. Bestämmelserna skärptes genom en lagändring 1988, med anledning av att man bättre ville tillgodose målsägandens behov av att få hjälp med utförandet av sin skadeståndstalan. Ändringarna innebär att åklagarens skyldighet att föra talan föreligger om anspråket inte är *uppenbart* obefogat eller medför *väsentlig* olägenhet. Detta skall jämföras med formuleringen före ändringen som endast talade om obefogat och olägenhet.²³⁶

I bedömningen av om väsentlig olägenhet föreligger skall i första hand behovet av utredning för att klarlägga skadestandsfrågan beaktas men även att anspråket kräver orimligt mycket resurser i förhållande till ansvarsdelen kan anses vara väsentlig olägenhet. Det anses vidare utgöra en väsentlig olägenhet om utredningen i skadestandsfrågan leder till en fördröjning i brottmålet. Häktningsstid får sålunda inte förlängas på grund av utredning av skadestandsfrågan.²³⁷ Att åklagaren och målsäganden har motstridiga intressen, till exempel att åklagaren yrkar utvisning och målsäganden i princip är beroende av att den tilltalade stannar i landet för att kunna få ut sitt anspråk, täcks av begreppet väsentlig olägenhet. Med *uppenbart* obefogat avses enligt förarbetena att det för åklagaren framstår som klart att anspråket inte kan vinna bifall. Orsaken kan vara att anspråket i sig är orimligt eller att det saknas tillräcklig bevisning om att skadan inträffat eller om skadans storlek. Enbart det förhållande att skadestandsbeloppet är högt är däremot inte en tillräcklig förutsättning för åklagaren att avböja så länge förutsättningarna i övrigt är uppfyllda.²³⁸

Det är dock inget som hindrar att åklagaren som grund för målsägandens talan åberopar omständigheter utanför gärningsbeskrivningen, möjligen kan han åberopa alla de omständigheter som skulle prekluderas genom domens rättskraft i skadestandsdelen.²³⁹

Vill målsäganden att anspråket skall tas upp i samband med åtalet skall han anmäla det till undersökningsledaren eller åklagaren och även ange de omständigheter på vilka anspråket grundas.²⁴⁰ Gör målsäganden anmälan först efter att åtal väckts gäller visserligen huvudregeln men i ett sådant fall kan åklagaren ha anledning att vägra sin medverkan på grund av därmed förenade olägenheter. I syfte att underlätta för målsäganden att få det enskilda anspråket prövat i samband med åtalet har i andra stycket stadgats att då undersökningsledaren eller åklagaren vid utredning om brott finner att enskilt anspråk kan grundas på brottet skall han där så kan ske i god tid före åtalet underrätta målsäganden om detta.

²³⁵ Det bör dock påpekas att domstolen enligt 22 kap. 5 § RB får avskilja talan om enskilt anspråk till handläggning enligt reglerna om tvistemål om fortsatt gemensam handläggning skulle medföra väsentliga olägenheter.

²³⁶ Prop. 1987/88:1 s. 8f.

²³⁷ Ekelöf, *Rättegång II*, s. 186 och RÅC I 122, s. 8f.

²³⁸ Prop. 1987/88 s. 15ff.

²³⁹ Ekelöf, *Rättegång II*, s. 185.

²⁴⁰ 22 kap. 2 § RB.

I riksåklagarens cirkulär framhålls åklagarens betydelsefulla funktion både vad det gäller att underlätta för målsäganden att få sina ersättningsanspråk utredda och att få talan om skadestånd utförd i domstol. Man understryker även vikten av den information och stöd som polis och åklagare skall ge målsäganden fram till lagakraftvunnen dom.²⁴¹

Har åklagaren åtagit sig att föra skadeståndstalan anges vanligtvis de uppgifter som behövs för detta i stämningsansökan och den tilltalade förelägg i stämningen att avge svaromål även avseende skadeståndstalan.

8.2 Objektivitet under huvudförhandling

Kravet på objektivitet under huvudförhandlingen finns inte lika klart uttryckt i lagen, såsom fallet är med förundersökningen. Förklaringen till detta kan ligga i att förhandlingen utspelas inför rätten som har kontroll över förfarandet. I kommentaren till rättegångsbalken hänvisar man till objektivitetsprincipen så som det kommit till uttryck i 23 kap. 4 § RB. Även om objektivitetskravet inte gör sig lika starkt gällande under huvudförhandlingen anses det lika fullt vara tillämpligt även då. Åklagarens bedömningar utövar vidare säkerligen ett inte oväsentligt psykologiskt tryck på domstolen, varför det är av vikt att dessa bedömningar är korrekta och tillgodoser kravet på rättsäkerhet.²⁴² Det finns även de som menar att objektivitetskravet inte står i överensstämmelse med rättegångsbalkens regler för huvudförhandlingen. Är åklagarens roll att objektivt tillvarata den tilltalades intressen i rättegången skulle inget behov av reglerna om favor defensionis finnas.²⁴³

8.2.1 Huvudförhandlingen i allmänhet

Att åklagaren i huvudförhandlingen intar en uttalad partsställning, anses inte stå i överensstämmelse med rättegångsbalkens anda. Åklagarens uppgift är att verka för att domstolen kan avge en objektivt riktig dom.²⁴⁴ I och med att åklagaren har väckt talan är dock detta ett påstående om att den fällande domen är det riktiga. Skulle åklagaren någon gång under resans gång bli övertygad om det motsatta, det vill säga att en frikännande dom är det riktiga, är det hans skyldighet att bidra till detta genom att lägga ner åtalet.²⁴⁵ Objektivitetskravet gäller yrkanden, sakframställning, bevisföring, plädering och påföljdsval från åklagaren sida.

De *yrkanden* som framläggs av åklagaren i huvudförhandlingen skall vara objektivt grundade och det är naturligtvis uteslutet att åklagaren yrkar något enbart på grundval av sin personliga övertygelse.

²⁴¹ RÅC I:122

²⁴² Lindgren, *Rättssäkerheten i brottmålsprocessen*, SvJt 1985 s. 236.

²⁴³ Jacobsson, *Lagbok i straffprocess*, s. 61.

²⁴⁴ Ekelöf, *Rättegång V*, s. 155, Heuman, *Åklagarens uppgifter*, s. 126 och Gärde m fl, *Nya rättegångsbalken*, s. 681.

²⁴⁵ Lithner, *Åklagararbete och åklagarroll*, s. 160 och Gärde m fl, *Nya rättegångsbalken*, s. 248.

Åklagaren är part i rättegången och även om *sakframställningen* utgör en partsredogörelse skall denna överensstämma med objektivitetskravet. Åklagaren skall inte i denna påstå annat än han tror sig kunna bevisa. Finns det luckor där åklagaren är tvungen att lägga fram sin egen tanke skall detta tydligt markeras genom att åklagaren gör rätten uppmärksam på att det är fråga om hypoteser och inte påståenden. Vidare är viktigt att notera att sakframställningen inte skall innehålla någon argumentation. Sakframställningen skall vidare präglas av objektivitet på så vis att åklagaren inte undanhåller sådana fakta som framkommit under förundersökningen och som talar till den tilltalades förmån. Till exempel bör åklagaren i sakframställningen inte utesluta sådana fakta som han känner till som talar för att det föreligger en objektiv ansvarsfrihetsgrund, såsom att den tilltalade företagit gärningen i nödvärn.²⁴⁶

Även *bevisföringen* bör präglas av åklagarens objektivitet. Till exempel bör han inte ta upp sådan bevisning som är utan betydelse för saken men som ändå verkar belastande för den tilltalade.²⁴⁷ Det är vidare viktigt att det material som åberopas av åklagaren i rättegången framställs på ett korrekt sätt så att domstolen kan lita på detta och lägga det till grund för en dom.²⁴⁸ Detsamma torde gälla om åklagaren, men inte den tilltalade eller försvararen, har vetskap om att ett vittne i rättegången känner till omständigheter som är till fördel för den tilltalade. Det är i dessa fall en skyldighet för åklagaren att tillse att vittnet lämnar även denna uppgift.²⁴⁹ I detta sammanhang kan även erinras om att domstolen har en viss skyldighet att se till att målet blir så utrett som dess beskaffenhet kräver.

Pläderingen framhålls ofta som den del av rättegången där parterna tillåts vara mer retoriska och obundna av processrättsliga regler. Åklagarens plädering skall även den präglas av objektivitet. Naturligtvis hindrar inte detta att åklagaren kraftfullt talar för sin sak. I första hand skall han framhålla de fakta som understöder åtalet. På grund av sin ställning som företrädare för det allmännas intresse bör han dock pläderingsvis göra de medgivanden som är sakligt motiverade. Pläderingen bör utgöra en objektiv avvägning av vad som framkommit under förhandlingen.²⁵⁰ Åklagaren bör undvika att moralisera och tala om den tilltalade på ett nedvärderande eller förlöjligande sätt.²⁵¹ Åklagarens åsikt avseende den tilltalades skuld är utan betydelse då det är de objektiva omständigheterna som ligger till grund för domen. Av detta följer att åklagaren inte bör uttala att han personligen är övertygad om den tilltalades skuld. Det är vikten av de bevis som framlagts som åklagaren skall framhålla och inte sin egen intuition för vad som är rätt.²⁵² Åklagaren skall inte i pläderingen komma med nya påståenden angående fakta och han bör heller inte i dra in förfaranden från den

²⁴⁶ Heuman, *Åklagarens uppgifter*, s. 149f.

²⁴⁷ Andenæs, "God åklagarsed", NJM 1987 del I, s. 68.

²⁴⁸ JO 1973 s. 30. Åklagaren hade i detta fall till stöd för sin talan åberopat en skiss som senare visade sig vara behäftad med väsentliga fel och brister.

²⁴⁹ Heuman, *Åklagarens uppgifter*, s. 126.

²⁵⁰ Heuman, *Åklagarens uppgifter*, s. 127.

²⁵¹ Heuman, *Åklagarens uppgifter*, s. 157 och Ekelöf, *Rättegång V*, s. 158, som även framhåller att man får överse med att en försvarare är mer känslomässig i sin framställning.

²⁵² Andenæs, *God åklagarsed*, NJM 1987 del I, s. 68.

tilltalades sida vilka behandlats under förundersökning men inte lett till åtal.²⁵³

Vanligt är även att åklagaren under huvudförhandlingen avslutningsvis delger rätten vilken *påföljd* som enligt hans uppfattning bör följa på brottet. Detta ”yrkande” i påföljdsfrågan binder inte rätten, som har att själv avgöra lämplig påföljd för brottet. Åklagaren får inte vad gäller påföljdsfrågan driva en kriminalpolitisk linje som inte står i överensstämmelse med gällande lagstiftning och rättspraxis.²⁵⁴ Det straff åklagaren yrkar på skall vara det som han mot bakgrund av gällande praxis finner försvarligt.²⁵⁵

Åtal kan läggas ned innan dom fallit.²⁵⁶ Av 20 kap. 6 § RB följer dock att åklagaren inte kan göra detta godtyckligt. Framkommer däremot nya bevis eller omständigheter som, om åklagaren känt till dem tidigare, skulle ha medfört att åtal ej väckts kan åklagaren lägga ner åtalet. Den åklagare som fattat beslutet får endast lägga ned åtalet om det framkommit ny bevisning eller nya skäl. En överordnad åklagare som överprövar åtal eller som övertagit ett åtal har befogenhet att lägga ned åtalet även om inga nya omständigheter framkommit eller blivit kända efter det att åtalet väcktes.²⁵⁷ Det får anses vara åklagarens plikt, utifrån objektivitetskravet att lägga ned åtalet om sådana omständigheter framkommer.

Det är även viktigt att åklagaren gentemot rätten framhåller sin objektiva och självständiga ställning. En vanlig missuppfattning från den tilltalades sida är att åklagaren och rätten så att säga står på samma sida. Det är därför viktigt att åklagaren tänker på att han i sina kontakter med domstolen inte agerar på ett sätt som gör att hans opartiskhet kan ifrågasättas.²⁵⁸ Åklagaren kan inte förvänta sig någon privilegierad ställning i jämförelse med den tilltalade/försvaret. I den mån underhandskontakter är nödvändiga mellan åklagaren och domstolen bör de präglas av objektivitet och respekt för domarens roll. Ett vardagligt exempel är att åklagaren bör undvika att äta lunch tillsammans med någon av rättens ledamöter under en rättegångsdag. En utomstående betraktare kan nämligen lätt få intrycket att åklagaren och rätten agerar gemensamt.²⁵⁹ Några kontakter mellan domstol och åklagare där man diskuterar utgången eller annat i det pågående målet får naturligtvis inte heller förekomma, då detta dels kan leda till tvivel i frågan om objektivitet och innebär även ett åsidosättande av den för processen grundläggande principen om kontradiktion.

När det gäller mer konkreta frågor rörande åklagarens agerande under förhandlingen har uttalats att åklagaren, liksom andra närvarande i rättssalen, måste finna sig i de beslut som rätten eller i förekommande fall

²⁵³ Heuman, *Åklagarens uppgifter*, s. 156f.

²⁵⁴ Lindberg, *Om åklagareetik*, SvJt 1997 s. 207.

²⁵⁵ Andenæs, *God åklagarsed*, NJM del I, s. 69 – ”Han skal ikke som en kjøpman i Østens basarer regne med en rommelig prutningsmargin”

²⁵⁶ 20 kap. 9 § RB.

²⁵⁷ Heuman, *Vilka rättsverkningar har processhandlingar som åklagaren företar till förmån för den åtalade?*, SvJt 1982 s. 359 och Gärde m fl, *Nya rättegångsbalken*, s. 248.

²⁵⁸ SOU 1982:26 s. 131

²⁵⁹ Lindberg, *Om åklagareetik*, SvJt 1997 s. 207.

dess ordförande under en förhandling kan meddela i olika frågor. En åklagare får inte genom kommentarer eller genom sitt uppträdande demonstrera missnöje eller irritation över ett beslut av rätten.²⁶⁰

8.2.2 Särskilt om förhållandet till den tilltalade

Den tilltalades anspråk på rättssäkerhet gör sig naturligtvis starkt gällande under huvudförhandlingen. De facto är det så att åklagaren, genom de befogenheter, resurser och kunskaper som han har till sitt förfogande, får ett visst övertag i processen. I syfte att motverka denna ojämlikhet finns reglerna om favor defensionis

Åklagaren kan inte räkna med att den tilltalade själv tillgodoser sina intressen under huvudförhandlingen.²⁶¹ I stället har det framhållits att det åligger åklagaren att även ta fram omständigheter som talar till den tilltalades förmån.²⁶² I hur stor utsträckning åklagaren är skyldig att tillgodose den tilltalades intressen är i viss utsträckning beroende av huruvida den tilltalade har försvarare. Utgångspunkten för försvararens arbete är att tillvarata sin klients intresse och objektivitetsprincipen är således av mindre praktisk betydelse i de fall då försvarare finns. Trots att objektivitetskravet finns är det svårt för åklagaren att i praktiken beakta alla omständigheter som är gynnsamma för den misstänkte och tillvara ta alla bevis som är till dennes fördel. Försvararen kan därför bli tvungen att, för att kunna utföra sin uppgift som försvarare, vidta egna utredningsåtgärder.²⁶³ Härvid fyller bestämmelsen i 23 kap. 18 § RB en viktig funktion.²⁶⁴ Åklagaren behöver därför inte fästa rättens uppmärksamhet på sådana omständigheter som är till den tilltalades förmån och som försvaret tar upp. Förekommer däremot förmildrande omständigheter som inte påpekats av försvaret, kanske beroende på att man inte känner till dem, måste det anses vara åklagarens plikt utifrån objektivitetsprincipen att påtala dessa.²⁶⁵

JO har uttalat att åklagaren skall iaktta objektivitet och verka för att saken genom utredning blir allsidigt belyst och tillföra målet allt material av betydelse. I detta fall hade åklagaren utfört en partiell inventering och underlåtit att upplysa den tilltalade om innehållet i denna och att inventeringen överhuvudtaget ägt rum. Detta trots att begäran om utredningen påtalades av den tilltalade under förhandlingen. Att på detta sätt undanhålla information ansågs medföra en påtaglig risk för att den tilltalade får uppfattningen att åklagaren brister i objektivitet.²⁶⁶ I samma uttalande framhålls att åklagaren så långt det är möjligt bör samarbeta med den tilltalade och dennes försvarare och om möjligt redovisa vidtagna åtgärder öppet.

²⁶⁰ JO 1988/89 s. 21.

²⁶¹ Jfr Lithner, *Åklagararbete och åklagarroll*, s. 160.

²⁶² JO 1977/78 s. 123.

²⁶³ Lindgren, *Rättssäkerheten i brottmålsprocessen*, SvJt 1985 s. 239.

²⁶⁴ Se avsnitt 5.3.2.

²⁶⁵ Ekelöf, *Rättegång V*, s. 155. Jfr Lithner, *Åklagararbete och åklagarroll*, s. 174 som menar att försvararen inte förväntar sig att åklagaren på eget initiativ tar upp de förmildrande omständigheter som finns.

²⁶⁶ JO 1976/77 s. 94 ff.

8.2.3 Särskilt om förhållandet till målsäganden

Kravet på objektivitet kan ibland vara svårt att förena med den skyldighet som åklagaren har att biträda målsäganden. Åklagaren måste för att fullgöra sin uppgift korrekt vara uppmärksam på de konflikter som kan uppkomma mellan kravet på objektivitet och kravet på att stödja målsäganden. Även när åtal väcks är kraven på åklagarens objektivitet så starka att det får anses mindre lämpligt att han agerar som ombud för målsäganden. Målsäganden driver ofta sin ståndpunkt mer intensivt än den misstänkte och har svårt att acceptera ett negativt beslut från åklagaren. Detta kan antagligen hänga samman med att den misstänkte betraktar åklagaren som en motpart av vilken han inte kan förvänta sig någon objektivitet, medan målsäganden menar att åklagaren under alla omständigheter har att stödja honom. Målsäganden utgår ofta från att åklagaren inte har någon självständig prövningsrätt beträffande åtalsfrågan utan att varje angivet brott skall underställas rättens bedömning.²⁶⁷

Ett skäl till att åklagaren kan göra klokt i att markera en viss yrkesmässig distans till målsäganden är att risken för att målsäganden missuppfattar åklagarrollen då minimeras. Risken minskar vidare för att målsäganden tror att åklagaren på olika sätt kan påverkas att agera kraftfullare för hans sak. Det är till exempel klart olämpligt att åklagaren låter sig bjudas på något under ärendets handläggning och det framstår som högst tveksamt om det ens sedan ärendet avslutats kan anses godtagbart.²⁶⁸

Angående skyldigheten för åklagaren att föra talan om enskilt anspråk uttalas i riksåklagarens allmänna råd att kraven på opartiskhet och objektivitet utesluter att åklagarens uppgift innefattar mera än att framföra målsägandens krav. Det är inte åklagarens uppgift att undersöka den misstänktes/tilltalades betalningsförmåga eller träffa avtal om avbetalning av skuld.²⁶⁹ Åklagaren har inte heller någon skyldighet att bistå med hjälp då det utdömda skadeståndet skall krävas in.

Den vanligaste kritiken som riktas mot åklagare går ut på att han i alltför stor utsträckning eller på felaktigt sätt har engagerat sig för målsägandens sak. Det finns flera exempel på att åklagare inte har klarat den ömtåliga balansen mellan kravet på objektivitet och målsägandens mer eller mindre uttalade krav på biträde. RÅ har i flera beslut kritiserat åklagare för handläggningen av beslagfrågor. JO har framfört allvarlig kritik mot en åklagare som beslutat om husrannsakan i syfte att eftersöka egendom som en kvinna påstod att hennes make hade tillskansat sig i samband med en bodelning. JO framhöll bland annat att en åklagare måste iaktta stor försiktighet när han har anledning att tro att en brottsanmälan har sin grund i en civilrättslig tvist och i första hand är avsedd att fungera som en påtryckning på motparten i tvisten. Åklagaren bör i sådana situationer inte nöja sig med att ta uppgifterna för goda utan bör genom egna utredningsåtgärder komplettera sitt beslutsunderlag. Risken är annars att

²⁶⁷ Heuman, *Åklagarens uppgifter*, s. 130.

²⁶⁸ Lindberg, *Om åklagareetik*, SvJt 1997 s. 205.

²⁶⁹ RÅC I 122.

åklagaren de facto kommer att agera som ett redskap för den ena parten i tvisten.²⁷⁰

RÅ har framfört allvarlig kritik mot en åklagare som engagerade sig för målsäganden i en kollegas mål. Åklagaren som var god vän med målsäganden försökte påverka handläggande åklagare att fatta vissa beslut. Målsäganden var missnöjd med åklagarens handläggning av åtalet. När underhandskontakterna inte ledde till resultat hjälpte åklagaren målsäganden att begära överprövning först hos överåklagaren sedan hos RÅ. När inte heller detta ledde till ändring bistod han målsäganden med att skriva ett utkast till enskilt åtal. RÅ uttalade att skyldigheten att bistå målsägande självfallet inte får ta sig uttryck av det här slaget.²⁷¹

Att åklagaren under handläggningen av ett mål får så nära kontakt med målsäganden att det uppstår ett personligt förhållande dem emellan bör föranleda att åklagaren med sin närmsta förman tar upp problemet eftersom att åklagarens opartiskhet i den fortsatta handläggningen kan betvivlas. I ytterlighetsfall kan fråga om jäv uppkomma. Frågan om jäv förelegat uppkom i det så kallade "brevbombsmålet"²⁷² och åklagarens agerande i detta utsattes för stark kritik från JK. Omständigheterna i fallet var i korthet följande: Åklagaren D handhade ett antal åtal mot den tilltalade T. Åklagaren inledde en intim förbindelse med en förhörsperson i målet, N, som tidigare sammanbott med den tilltalade. Detta förhållande inleddes efter det att förhandlingen avslutats i tingsrätten. Talan fullföljdes dock till hovrätten och D kom även här att agera som åklagare. Då förhållandet uppdagades fann riksåklagaren att D måste ha varit jävig i hovrätten och att han borde ha avträtt från sin befattning från målet. Vid ett samtal underrättades även D av riksåklagaren om olämpligheten i detta. Någon disciplinär eller straffrättslig åtgärd aktualiserades emellertid inte då preskriptionstiden löpt ut.

JK uttalade i detta fall, att den omständighet, att en åklagare som under ett pågående brottmål där han tjänstgör som åklagare inleder en intim förbindelse med en förhörsperson i brottmålet är en omständighet som är ägnad att rubba förtroendet till åklagarens opartiskhet. Åklagaren bör i sådant fall inte ta befattning med vare sig förundersökning eller åtal för brottet. Oberoende av om detta jävsförhållande påverkat utgången i målet anser JK att händelsen medför en i det närmaste obotlig skada på tilltron till rättsväsendet.²⁷³

Förhållandet kan även vara det motsatta. RÅ har kritiserat en åklagare som i samband med att hon översände ett yttrande till målsägande bad denne att inte söka kontakt eftersom en sådan kontakt skulle kunna tolkas som påverkan. RÅ framhöll att åklagaren inte skall utgå från att alla kontakter

²⁷⁰ JO 1994/95, s. 143f.

²⁷¹ Lindberg, *Om åklagareetik*, SvJt 1997 s. 204.

²⁷² JK 1985 s.152-161.

²⁷³ JK 1985 s. 157.

med målsäganden har ett otillbörligt syfte utan endast då något sådant verkligen inträffar finns skäl att påtala saken.²⁷⁴

²⁷⁴ Lindberg, *Om åklagareetik*, SvJt 1997 s. 205.

9 Fullföljd av talan

9.1 Rätten att överklaga

Tingsrättens dom får som huvudregel överklagas.²⁷⁵ Överklagande skall göras skriftligen och skall ha inkommit till rätten inom tre veckor från den dag då domen meddelades.²⁷⁶ Förfarandet vid överklagande bygger till stor del på samma principer som tingsrättsförfarandet. I stället för genom stämningsansökan inleds förfarandet genom överklagandet. Genom överklagandet bestäms i princip ramen för processen i hovrätten.²⁷⁷ Grundprinciperna om muntlighet, koncentration och omedelbarhet som gäller huvudförhandling i tingsrätten gäller i princip även här. Möjligheterna att avgöra ett brott utan huvudförhandling är dock större. Trots stora likheter utgör inte hovrättsprocessen någon ny tingsrättsförhandling. Processen i överrätt behandlar endast den överklagade delen av tingsrättens avgörande. Prövningen i högre rätt fungerar som en kontroll av underinstansens sätt att fullgöra sin uppgift. Den tappande i underrätten kan vidare uppnå rättelse för det fall avgörandet är oriktigt.²⁷⁸

Behörighet att överklaga tillkommer i första hand parterna men det förekommer att även annan är berättigad därtill. Enligt 20 kap. 8 § 2 st. RB är målsäganden behörig att överklaga då talan i tingsrätten förts av åklagaren. Part är behörig att överklaga så snart han har ett rättsligt intresse av att vinna ändring i domen. För åklagarens vidkommande kan detta intresse bestå i att den tilltalade frikänts, dömts till ett, enligt åklagarens uppfattning, för mildt straff eller att den tilltalade borde ha ådömts annan påföljd.²⁷⁹ Det förekommer att part överklagar domskälen i tingsrättens avgörande på grund av att man anser dem vara kränkande eller att de kan få bevisverkan i andra fall. Ett överklagande endast avseende domskälen är dock inte möjligt och sådan talan kommer att avvisas. Förbudet mot att överklaga domskälen omfattar inte överklagande av brottsrubricering och tillämpligt lagrum.²⁸⁰

Åklagarens rätt att fullfölja talan avseende frikännande dom understryker allvaret i samhällets kamp mot brottsligheten.²⁸¹ Med hänsyn till att åklagaren även har att tillgodose den tilltalades intressen, finns i 20 kap. 2 § 3 st. RB en uttrycklig bestämmelse om att åklagaren även får överklaga till den tilltalades förmån. Denna bestämmelse motiverades vid införandet med att åklagaren har att företräda det allmännas intresse i straffrättsskipningen och får anses vara ett utslag av objektivitetsprincipen.²⁸²

²⁷⁵ 49 kap. 1 § RB.

²⁷⁶ 51 kap. 1 § RB.

²⁷⁷ För vissa mål krävs prövningstillstånd i hovrätten, se om detta i 49 kap. 13 § RB. Dessa bestämmelser gäller inte RÅ:s, JK:s eller JO:s överklaganden. I övrigt gäller de på samma sätt vare sig det är den tilltalade, åklagaren eller målsäganden som överklagat.

²⁷⁸ Fitger, *Rättegångsbalken*, s. 51:4 och Ekelöf, *Rättsmedlen*, s. 7.

²⁷⁹ NJA II 1943, s. 655.

²⁸⁰ Fitger, *Rättegångsbalken*, s. 51:10f. och Welamson, *Rättegång VI*, s. 31f.

²⁸¹ Ekelöf, *Rättsmedlen*, s. 9.

²⁸² NJA II 1943, s. 255 och Ekelöf, *Rättsmedlen*, s. 34.

Tilltalad kan i motsats till åklagaren överklaga en dom endast om den är rättsligt sett är till nackdel för honom. Endast yrkanden som på objektiva grunder bedöms vara till hans förmån tas upp till prövning. Av förbudet mot att överklaga domskäl i förening med principen att klagandens yrkande skall på objektiva grunder kunna sägas vara till hans eller hennes förmån följer att en tilltalad inte kan överklaga en frikännande dom.²⁸³ Vidare hindrar en nöjdförklaring enligt 38 kap. 1 § RB den tilltalade från att överklaga.

Åklagarens skyldighet att föra målsägandens talan om enskilt anspråk gäller i princip alla instanser. En förutsättning för att han skall få göra det i högre rätt är dock att även ansvarstalan fullföljts dit. Åklagaren är alltså inte behörig att endast fullfölja det enskilda anspråket till högre instans. Åklagaren har vidare samma prövningsrätt om huruvida han skall föra talan som i lägre instans.²⁸⁴

Den som är behörig att överklaga kan göra det antingen genom att själv inlämna ett överklagande till rätten eller genom ett så kallat anslutningsöverklagande. Det sistnämnda innebär att om ena parten överklagar tingsrättens dom så har motparten även han en möjlighet att anslutningsvis överklaga inom en vecka från det att den ordinära klagotiden gick ut.²⁸⁵ Anslutningsöverklagandet är accessoriskt till det första överklagandet och härigenom möjliggörs att part gör sitt beslut i överklagandefrågan beroende av huruvida motparten överklagar. Ett överklagande kan återkallas och har endast den ena parten fullföljt talan leder det till att målet avskrivs och underrättens dom står fast. Detsamma gäller då den ena parten endast överklagat anslutningsvis. På grund av att anslutningstalan är accessorisk till det första överklagandet förfaller även denna vid en återkallelse av det första överklagandet. Har däremot båda parter överklagat måste handläggningen fortsätta. Part kan däremot inte i hovrätten ensidigt återkalla sin talan så att tingsrättens dom blir undanröjd.²⁸⁶

9.2 Omfattningen av hovrättens prövning

Gränserna för rättsens prövning bestäms även i hovrätten i första hand av parternas yrkanden och åberopanden. Parternas ställningstaganden uttrycks ofta i relation till tingsrättens dom.²⁸⁷ Klagandens yrkande skall gå ut på den ändring som han önskar.²⁸⁸ Av åklagarens överklagande måste framgå huruvida han överklagar till den tilltalades nackdel eller förmån.

Hovrättens prövning omfattar endast den del av domen som överklagats. Har domen överklagats endast avseende påföljdsfrågan skall hovrätten inte ompröva tingsrättens bedömning i skuldfrågan. Vidare begränsas hovrättens

²⁸³ Fitger, *Rättegångsbalken*, s. 51:12 och Welamson, *Rättegång VI*, s. 32ff.

²⁸⁴ Se 22 kap. 2 § RB. Se även SOU 1938:44, s. 279 och Gärde m fl, *Nya rättegångsbalken*, s. 279.

²⁸⁵ 51 kap. 1 och 2 § RB.

²⁸⁶ Welamson, *Rättegång VI*, s. 60.

²⁸⁷ Welamson, *Rättegång VI*, s. 55.

²⁸⁸ 51 kap. 4 § 2 p. RB.

prövning av förbudet mot *reformatio in pejus*. Förbudet förhindrar rätten att på parts egen klagan ändra domen till hans nackdel. Rätten är dock enligt 30 kap. 3 § RB obunden av såväl åklagarens yrkande rörande gärningens rubricering samt påföljdens art och storlek. Dessa frågor skall av rätten bedömas ex officio och i princip begränsas inte prövningen av förbudet mot *reformatio in pejus*. Överklagar åklagaren med yrkande om högre straff är hovrätten oförhindrad att sänka det utdömda straffet eller helt frikänna den tilltalade. Undantag görs dock för det fall då enbart den tilltalade överklagat, förbudet gäller således till förmån för denne. Hovrätten får inte på talan av enbart den tilltalade skärpa det straff som underrätt utmätt. Syftet med bestämmelsen om *reformatio in pejus* är att part inte skall avskräckas från att överklaga på grund av att han riskerar att bli sämre ställd.²⁸⁹

På grund av att hovrätten inte kan pröva annan gärning än den som överklagats finns möjligheten till anslutningsöverklagande. Behörig att klaga anslutningsvis är motparten till den part som överklagat i vanlig ordning.²⁹⁰

Åklagaren får ändra sin talan mot den tilltalade i hovrätten till att i stället utgöra talan till dennes förmån. Bestämmelsen skall tolkas motsatsvis och ett överklagande som skett till den tilltalades förmån får inte av åklagaren ändras till att i stället vara till dennes nackdel.²⁹¹ Åklagaren kan inte högre rätt lägga ned åtalet, däremot kan han återkalla överklagandet.²⁹²

9.3 Objektivitet i överklagandet

Att åklagaren har rätt att överklaga såväl till den tilltalades förmån som till dennes nackdel nämndes ovan. Detta anses vara ett direkt utflöde av kravet på objektivitet. Med utgångspunkt i att åklagaren skall sträva efter att uppnå en objektivt riktig dom kan det således inte anses förenligt med kravet på objektivitet att åklagaren överklagar en dom enbart på den grunden att den tilltalade frikänts. Han måste ha sakliga skäl för sitt överklagande. Det får inte förekomma att åklagaren på grund av prestigeskäl gör ett sakligt sett omotiverat överklagande.²⁹³

Att åklagaren överklagar en dom utan att ha sakligt grund för det motverkas delvis av devolutionsprincipens tillämpning.²⁹⁴ Principen eliminerar delar av den olägenhet som uppkommer då samma åklagare är behörig att föra talan i två instanser. Den åklagare som har fört talan i underrätt kan ha svårt att objektivt bedöma den dom som utdömts.

Har den tilltalade dömts till en för sträng påföljd är det till följd av kravet på objektivitet åklagarens plikt att genom överklagande försöka avhjälpa detta

²⁸⁹ 51 kap. 25 § RB, Welamson, *Rättegång VI*, s. 65 och Ekelöf, *Rättsmedlen*, s. 42.

²⁹⁰ 51 kap. 2 § RB.

²⁹¹ 51 kap. 24 § RB och Welamson, *Rättegång VI*, s. 60.

²⁹² 20 kap. 9 § RB.

²⁹³ Heuman, *Åklagarens arbetsuppgifter*, s. 158 och Andenæs, *God åklagarsed*. NJM del I, s. 61.

²⁹⁴ Se avsnitt 4.4.2.

fel. Detta gäller även för de fall domstolens handläggning är felaktig. Upptäcker åklagaren ett fel som har haft betydelse för sakens utgång bör han överklaga domen till den tilltalades förmån. Detta innefattar dock inte en mer allmän skyldighet för åklagaren att kritiskt granska domen. Skyldigheten uppkommer i de fall då någon mera påtaglig omständighet talar för att domstolens bedömning är felaktig.²⁹⁵ Att åklagaren fullföljer talan endast för att uppnå ett högre bötesstraff eller längre frihetsstraff torde vara motiverat endast i de fall då straffmätningen framstår som uppenbart oriktig.²⁹⁶

Särskilda problem kan uppkomma i samband med anslutningsöverklagande. Detta ger en möjlighet för part att göra sitt beslut i överklagandefrågan beroende av om motparten överklagar. Man kan i dessa fall tänka sig att åklagaren, i de fall då den misstänkte dömts, avvaktar dennes överklagande för att sedan om så sker överklaga anslutningsvis. Det kan dock inte anses förenligt med åklagarens uppgifter att han gör sitt ställningstagande beroende av om den tilltalade överklagar eller inte. Åklagaren bör inte rutinmässigt utnyttja anslutningsrätten i alla fall där den tilltalade överklagar.²⁹⁷ Detta skulle i praktiken innebära att den tilltalade vid överklagande alltid riskerar att den utdömda påföljden höjs och att förbudet mot reformatio in pejus blir utan praktisk betydelse.

Ett bakomliggande skäl till att man ger en möjlighet till anslutningsöverklagande är att parten kan godta tingrättens dom under förutsättning att han slipper de kostnader och olägenheter det innebär att föra processen vidare till hovrätten. Detta resonemang torde principiellt sett inte vara av betydelse för åklagarens bedömning. Det kan inte anses acceptabelt att denne, som företrädare för samhällets intresse av brotts beivrande, gör sitt ställningstagande i överklagandefrågan beroende av de besvär och kostnader ett överklagande innebär.²⁹⁸ Det kan vidare inte anses acceptabelt att åklagaren gör sitt överklagande beroende av den tilltalades bedömning. Har åklagaren gjort det ställningstagandet att han kan avstå från överklagande bör han rimligtvis stå fast vid detta trots att den tilltalade överklagar.²⁹⁹

²⁹⁵ JO 1996/97 s. 60f.

²⁹⁶ Heuman, *Åklagaren arbetsuppgifter*, s. 159 och Andenæs, *God åklagarsed*, NJM del I, §§s. 69.

²⁹⁷ Welamson, *Rättegång VI*, s. 66.

²⁹⁸ Welamson, *Rättegång VI*, s. 77.

²⁹⁹ Detta har uttryckts så att det inte kan ”vara riktigt att på detta sätt ligga och lurpassa”, Vinberg, *Åklagarna och den nya rättegångsordningen. Några reflexioner*, SvJt 1950 s. 856.

10 Sammanfattande synpunkter

10.1 Sammanfattning

Åklagarens huvudsakliga och övergripande arbetsuppgift är att ansvara för utredning och lagföring av brott. I fullgörandet av dessa uppgifter uppträder åklagaren i flera, inbördes vitt skilda roller. Under förundersökningen agerar åklagaren som *förundersökningsledare*, vilket innebär att han ansvarar för utredningens inriktning och bedrivande. Det hör dock till ovanligheterna att åklagaren deltar i den praktiska utredningen. Vanligtvis är åklagaren förundersökningsledare i de fall som inte är av enkel beskaffenhet och där någon kan skäligen misstänkas för brottet. Även i de fall då åklagaren inte leder förundersökningen kan han ge råd och direktiv om hur utredningen skall bedrivas.

I rollen som beslutsfattare i åtalsfrågan intar åklagaren en roll liknande *domarens*. Åtalsplikten är i princip absolut och inträder så snart åklagaren bedömer att objektivt sett tillräckliga skäl föreligger för den misstänktes skuld. Av olika skäl, främst processekonomiska, medges vissa undantag från den absoluta åtalsplikten. Dessa åklagarens dömande uppgifter har med tiden utvidgats i väsentlig mån och fått till följd att stora delar av den verksamhet som tidigare ankom på domstolen nu fullgörs av åklagaren. Detta ställer naturligtvis större krav på det arbete som skall utföras. Bestämmelserna om åtalsunderlåtelse medger att åtal inte sker trots att förutsättningarna för det formellt sett föreligger. Strafföreläggandet ger åklagaren behörighet att slutgiltigt bestämma och förelägga den misstänkte straff för brott. I båda fallen förutsätts att en fullständig brottsutredning gjorts och att den misstänktes skuld är klarlagd. Åklagaren har även rätt i vissa fall besluta om begränsning av förundersökningen

Beslutar åklagaren att väcka åtal har han att föra talan om straffansvar i rätten som *part i rättegången*. Det är i första hand här som åklagarens uppgift att i praktiken omsätta statens straffanspråk kommer till uttryck. Sammantaget skall åklagaren sträva efter en objektivt sett korrekt dom.

Dessa tre olika roller ställer mycket stora krav på åklagaren och ger även upphov till flera intressekonflikter. Straffrättsskipningen är mycket ingripande för den enskilde och det uppställs därför höga krav på rättssäkerhet. Samtidigt är det av stor vikt att de brott som begås i samhället beivras. Den grundläggande utgångspunkten är dock att det är bättre att en skyldig går fri än vice versa. Åklagaren spelar en avgörande roll i denna avvägning och skall inte i sitt arbete företräda vare sig staten, målsäganden eller den tilltalade. I stället brukar man uttrycka det så att åklagaren skall företräda det *allmännas intresse*. Fullgörandet av denna uppgift kräver å ena sidan att de straffanspråk staten har omsätts i praktiken. Å andra sidan kräver det allmännas intresse även rättssäkerhet för den enskilde och att ingen oskyldig blir dömd.

För att åklagaren skall kunna tillgodose båda dessa delar av det allmännas intresse uppställs ett krav på att hans arbete skall präglas av *objektivitet*. I både förundersökning och åtal skall det avgörande syftet vara att utröna det verkliga händelseförloppet. Kravet på objektivitet innebär således inte innebär enbart en skyldighet för åklagaren att tillvarata även det som talar till den tilltalades förmån utan kravet måste ses i ett vidare perspektiv. Åklagarens främsta mål i såväl förundersökning och huvudförhandling bör vara att på grundval av objektiva omständigheter utreda och belysa vad som har hänt. Detta krav innefattar *bland annat* att tillvarata de omständigheter som talar både till för- och nackdel för den misstänkte. Det innefattar även en skyldighet att tillgodose målsägandens intressen. Objektivitetskravet förhindrar på grund av detta att åklagaren uppträder som ombud för endera parten.

För att åklagaren skall kunna uppfylla de höga krav som ställs på hans objektivitet krävs vissa konstitutionella förutsättningar och garantier. I en rättsstat anses det vara av grundläggande betydelse att åklagaren är självständig och oberoende i förhållande till övriga judiciella och bestämmande organ. Åklagaren garanteras i grundlagen en rätt att i det enskilda fallet självständigt och utan påverkan, från såväl överordnade inom åklagarorganisationen som från andra statliga organ, avgöra vad som är det lämpligaste, och utifrån gällande rätt korrekta, beslutet. Det allmännas intresse kräver även att åklagaren inte tillåts agera godtyckligt och utifrån sina personliga preferenser varför generella riktlinjer och lagar från överordnade och bestämmande organ är en nödvändighet för att lika fall skall behandlas lika. Åklagarens självständiga och oberoende ställning medför inte en rätt att agera utanför eller i strid med gällande lag.

För att åklagaren skall kunna vara objektiv förutsätts även att han intar en självständig ställning i förhållande till sin omgivning. För att ytterligare garantera att åklagaren inte frångår detta krav finns bestämmelserna om jäv. Dessa utesluter åklagaren från handläggning i ett mål där han själv eller någon närstående till honom har ett intresse, rättsligt eller annat. Att åklagaren är partisk innebär emellertid inte med nödvändighet att han även brister i sin objektivitet. För att en jävsituation skall föreligga räcker det med att förutsättningarna i lagen är uppfyllda, det krävs inte att åklagaren i sitt agerande varit partisk. Vad som inte omfattas av jävsbestämmelserna men som också det utgör en förutsättning för åklagaren objektivitet är att han inte låter sig påverkas av utomstående, till exempel massmedias bevakning av en viss brottsutredning eller den allmänna opinionen.

10.2 Slutsatser

Åklagarens varierande uppgifter medför att han i sin yrkesutövning har att tillgodose flera, ibland motstående, intressen. De intressekonflikter som uppkommer är ofta av mycket besvärlig karaktär då de intressen som skall vägas mot varandra båda är mycket viktiga. Samtidigt är det av stor vikt att man i samhället finner en balans som utgör en lämplig avvägning mellan kravet på att brott beivras och kravet på rättssäkerhet för den enskilde. Åklagaren intar en central ställning i denna avvägning och det är han som

har att fatta de beslut om ger uttryck för resultatet av avvägningen. Kravet på objektivitet anses vara nödvändigt för att åklagaren och den misstänkte eller tilltalade skall inta den jämställda partsställning som den ackusatoriska processen förutsätter. Objektivitetskravet är på grund av detta mycket omfattande och långtgående.

I princip innefattar kravet på objektivitet två delar. Den ena delen består i att åklagaren i sitt arbete måste *tillvarata alla omständigheter* som framkommer under förundersökningen och även se till att dessa kommer fram under förhandlingen inför rätta. Den andra delen av objektivitetskravet består i att åklagaren *inte får låta sin personliga eller subjektiva uppfattning ligga till grund* för ett beslut. Alla beslut måste med nödvändighet ha objektiva grunder. Dessa objektiva grunder kan ju i och för sig sammanfalla med åklagarens subjektiva uppfattning, men det är en annan sak, då det finns objektiva omständigheter som styrker denna.

Mot bakgrund av det material som framförts i uppsatsen är det uppenbart att kravet på objektivitet gör sig mycket starkt gällande i båda dessa avseenden och under samtliga skeden av processen. Skyldigheten att iaktta objektivitet är mycket långtgående och i princip undantagslös.

Kravet på att åklagaren skall tillvarata alla omständigheter som framkommer gör sig särskilt gällande och är av störst vikt under förundersökningen. Det är då grunden för de framtida besluten läggs och det är viktigt att utredningen bedrivs utifrån en bred bas och att samtliga omständigheter som framkommer utreds. Kravet innefattar betydligt mer än att enbart ta tillvara de omständigheter som framkommer och som talar till den misstänktes fördel. Kravet på objektivitet måste ses i ett vidare och mer omfattande perspektiv. Det innefattar även en skyldighet för åklagaren att på eget initiativ efterforska sådana omständigheter. Åklagaren skall då han känner till en omständighet eller får antydningar om att sådan kan föreligga, på eget initiativ agera till förmån för den misstänkte. Utgångspunkten skall vara att undersöka och utreda samtliga omständigheter. Att i ett alltför tidigt skede inrikta undersökningen på att skaffa fram bevisning som talar för en viss misstänkts skuld innebär risker då man riskerar att bortse från omständigheter som talar för ett annat händelseförlopp eller en annan misstänkt. Åklagarens deltagande i förundersökningen fyller här en viktig funktion då han kontinuerligt kan kontrollera och ta ställning till de eventuella kompletteringar som kan behövas. Att han följer polisens arbete skapar även förutsättningar för att han skall kunna fatta ett objektivt korrekt beslut i åtalsfrågan. Det är inte heller förenligt med kravet på objektivitet att bortse från målsägandens intressen. Åklagaren fyller här en viktig funktion då han intar något av en utomstående ställning till det praktiska utredningsarbetet samtidigt som han har inblick i materialet och kan besluta om korrigeringar och kompletteringar av detta.

Även under huvudförhandling är kravet på objektivitet framträdande. Åklagaren får inte medvetet undanhålla omständigheter som han känner till och som talar till förmån för den tilltalade. I viss mån modifieras dock åklagarens skyldighet genom förekomsten av försvarare. Att försvarare finns

innebär emellertid inte att åklagaren befrias från de åligganden objektivitetskravet uppställer. Det innebär endast att åklagaren kan avvakta försvararens framställning och se om denne tar upp de omständigheter som är av relevans. Åklagarens skyldighet har utsträckts till att omfatta även aktivt agerande. Framkommer under förhandlingen omständigheter som ger anledning för åklagaren att omvärdera sitt tidigare beslut i åtalsfrågan är det en skyldighet för denne att påtala detta för rätten genom att fästa deras uppmärksamhet på omständigheten eller då det är behövligt lägga ner åtalet

Objektivitetskravet omfattar vidare en viss skyldighet för åklagaren att tillse att domstolens beslut är korrekt. Beslutar domstolen att utdöma en påföljd som enligt åklagarens uppfattning är för sträng har han en plikt att genom sin överklaganderätt få till stånd en förändring av domen. Rätten för åklagaren att överklaga även till den tilltalades förmån utgör i detta avseende ett uttryck för kravet på objektivitet.

Kravet på att åklagarens personliga uppfattning inte får inverka på besluten gör sig särskilt gällande då han tillämpar undantagsreglerna från den absoluta förundersöknings- eller åtalsplikten. Dessa bestämmelser ger till synes ett utrymme för åklagarens godtyckliga, subjektiva bedömning. Rättssäkerhet och grundläggande principer talar dock mot en sådan bedömning och åklagaren skall vara objektiv även då han tillämpar dessa bestämmelser. Detta kan verka lite konstigt då ju till exempel åtalsunderlåtelse och strafföreläggande förutsätter att åklagaren tar ställning i skuldfrågan. Objektivitetskravet hindrar dock inte åklagaren från att ta ställning utan ger endast anvisning om vilka omständigheter som får ligga till grund för beslutet och som är av relevans i bedömningen. Att åklagaren ger uttryck för en viss uppfattning i skuldfrågan innebär visserligen vanligen att det även är hans personliga uppfattning, men detta utgör varken en nödvändig eller tillräcklig förutsättning för beslutet. Rättssäkerhetskraven gör sig särskilt gällande i dessa fall då åklagarens beslut inte kommer inför domstolens prövning. Åklagarens egen uppmärksamhet bör därför i dessa fall vara särskilt fäst vid förekomsten av förmildrande omständigheter. Resultatet får inte bli att rättssäkerheten blir lidande på bekostnad av rationaliseringar och krav på kostnadseffektivitet.

Även under huvudförhandlingen skall åklagaren bortse från sin personliga uppfattning och endast framföra de omständigheter som är verifierbara objektivt sett. Av samma skäl kan det heller inte anses förenligt med kravet på objektivitet att åklagaren överklagar en dom på grund av att hans personliga uppfattning är att den tilltalade är skyldig eller att brottet borde förskylla en strängare påföljd. Åklagaren skall heller inte överklaga en dom på den grunden att han personligen känner sig besviken över den. Den bedömning åklagaren gör i frågan skall basera sig på gällande praxis och lag. Åklagaren kan inte driva sin personliga kriminalpolitiska uppfattning i detta avseende.

Tar man som utgångspunkt att åklagarens uppgift är att tillvarata det allmännas intresse är uppfattningen att kravet på objektivitet hindrar åklagaren från att effektivt utföra talan inte rättvisande. Kravet innebär att

åklagaren skall framföra de omständigheter som har en objektiv grund. I detta ligger inte ett förbud mot att framföra även de omständigheter som talar för den tilltalades skuld. Att i rättegången framhålla dessa utgör även det en viktig grund för det allmännas intresse. Vad som däremot inte kan anses förenligt med kravet på objektivitet är att åklagaren medvetet undanhåller fakta från processen eller framhåller sådant som han inte har objektiva grunder för då det får till följd att beslutet inte blir rättvisande objektivt sett. Med den utgångspunkt som tagits ovan är åklagarens uppgift att uppnå en rättvis dom och kravet på objektivitet uppställer inte några hinder i vägen.

Mot denna bakgrund anser jag att titeln på denna uppsats är felvisande såtillvida att frågetecknet borde bytas ut mot en punkt. Åklagaren är rättvisans opartiske tjänare.

Käll- och litteraturförteckning

Källor

Offentligt tryck

SOU 1938:44, *Processlagsberedningens betänkande*

SOU 1987:72, *Juristkommissionens rapport om händelserna efter mordet på Olof Palme*, del 2.

SOU 1992:61, *Ett reformerat åklagarväsende*, del A. Betänkande av åklagarutredningen –90.

NJA II 1943

Prop. 1981/82:41, *om förundersökningsbegränsning mm.*

Prop. 1984/85:3, *om åtalsunderlåtelse*

Prop. 1987/88:1, *om ändring i rättegångsbalken (enskilt anspråk vid förundersökning och rättegång)..*

Prop. 1987/88:135, *om åtgärder mot unga lagöverträdare.*

Prop. 1995/96:110, *Riktlinjer för åklagarväsendets organisation.*

Justitieombudsmannen

JO 1971 s. 87

JO 1972 s. 75

JO 1973 s. 30

JO 1973 s.114

JO 1976/77 s. 94

JO 1977/78 s. 123

JO 1980/81 s. 118

JO 1981/82 s. 65

JO 1985/86 s. 151

JO 1987/88 s. 52

JO 1988/89 s. 19

JO 1989/90 s. 44

JO 1993/94 s. 118

JO 1994/95 s. 43

JO 1994/95 s. 134

JO 1994/95 s. 160

JO 1996/97 s. 57

JO 1999/2000 s. 122

JO dnr. 662-1991

JO dnr. 2372-1991

Övriga källor

RÅC I:108, *Handläggningen av överprövningsärenden.*

RÅC I 122, *Riksåklagarens allmänna råd: Målsägande i brottmål*

RÅC I 123, *Riksåklagarens allmänna råd om åtalsunderlåtelse enligt lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare.*

RÅC I 124, *Riksåklagarens allmänna råd om åtalsunderlåtelse och förundersökningsbegränsning samt föreskrifter om viss underrättelseskyldighet.*

JK 1985, s. 152-161

JK 1986, s. 144-183

JK 1988, s. 82-91

FN, *Guidelines of the role of prosecutors*, 1990.

Litteratur

Andenæs m fl, "God åklagarsed", Förhandlingar på det 31:a Nordiska Juristmötet, 1987, Del I s. 57-70.

Blom, Kurt m fl, *Aktors och försvarers ställning og opgaver*, Förhandlingar på det 28:e Nordiska Juristmötet, 1978, s. 151-182.

Bring, Thomas (red.) m fl, *Förundersökning*, 2:a upplagan, Nordstedts Juridik AB, Stockholm, 1999.

Ekelöf, P-O och Boman, Robert, *Rättegång*, Första häftet, 7:e uppl., Nordstedts Juridik AB, Lund, 1997.

Ekelöf, P-O, *Rättegång*, Andra häftet, 8:e upplagan, Nordstedts Juridik AB, Smedjebacken, 1996.

Ekelöf, P-O, *Rättegång*, Femte häftet, 6:e uppl., Nordstedts Juridik AB, Lund, 1994.

Ekelöf, P-O och Boman Robert, *Rättsmedlen*, 11:e uppl., Iustus Förlag, Uppsala, 1990.

Elwing, Carl M, *Tillräckliga skäl*, Lund, 1960.

Fitger, Peter, *Rättegångsbalken*, del 1-4 (lösblad), Nordstedts Juridik AB, ISBN 91-38-55169-1

Fredriksson, Max och Malm, Ulf, *Brottsoffrens rättigheter i brottmålsprocessen*, 2:a uppl., Nordstedts Juridik AB, Stockholm, 1995.

Gärde m fl, *Nya rättegångsbalken*, Faksimilupplaga, Nordstedts Juridik AB, Göteborg, 1994.

Hedenskog, Oskar, *Om offentlig åtalsrätt*, Lund, 1896.

Heuman, Maths, *Åklagaren uppgifter i kriminalprocessen*, s. 144-159, Brottets beivrande, Stockholm, 1952.

Jacobsson Ulla, *Processrätt. Regler för maktutövning*, Skrifter utgivna av Juridiska föreningen i Lund nr 64, Lund, 1984.

Jacobsson, Ulla, *Lagbok i straffprocess*, Liber-Hermods, Malmö, 1996,

Lithner, Klas, *Åklagararbete och åklagarroll*, Akademisk avhandling, Stockholms universitet, 1983.

Olivecrona, Karl, *Rättegången i brottmål enligt RB*, 2:a omarbetade uppl., P.A. Nordstedt & Söners Förlag, Lund, 1961.

Strömberg, Håkan, *Sveriges författning*, 14:e uppl., Studentlitteratur, Lund, 1995.

Welamson, Lars, *Rättegång VI*, 3:e omarbetade uppl., Nordstedts Juridik, Smedjebacken, 1998.

Tidskriftsartiklar

Esbjörnsson, Esbjörn, *Ska polis eller åklagare leda förundersökning om brott?*, Advokaten, Tidskrift för Sveriges Advokatsamfund, Årgång 49, 1983 s. 98-102.

Heuman, Lars, *Vilka rättsverkningar har processhandlingar som åklagaren företar till förmån för den åtalade*, SvJt 1982 s. 353.

Jacobsson, Ulla, *Dags för skilsmässa mellan straffprocess och civilprocess*, SvJt 1997 s.405.

Lindberg, Gunnel, *Om åklagareetik*, SvJt 1997 s. 197.

Linders, Jan, *Förundersökningsledningen – Esbjörnssons åklagarskiss en vrångbild av verkligheten*, Advokaten, Tidskrift för Sveriges Advokatsamfund, Årgång 49, 1983 s. 135-136.

Lindgren, Rune, *Rättssäkerheten i brottmålsprocessen*, SvJt 1985 s. 236.

Modéer, Kjell Å, *Den stora reformen*, SvJt 1999 s. 400

Morath, Axel, *Åklagarna behövs*, Advokaten, Tidskrift för Sveriges Advokatsamfund, Årgång 51, 1985 s. 13-16.

Nobel, Peter, *Dags att avveckla åklagarväsendet*, Advokaten 1984 s. 440.

Vinberg, Erik, *Åklagarna och den nya rättegångsordningen. Några reflexioner*, SvJt 1950 s. 849.

Östberg, Eric, *Åklagarreflektioner kring rättegångsbalken*, SvJt 1999 s. 440.